

EVROPA

SEDAMDESET GODINA NAKON
DRUGOG SVETSKOG RATA

LINKS

edicija
INTERNACIONALA

EVROPA
Sedamdeset godina nakon
Drugog svetskog rata

LINKS

EVROPA

**Sedamdeset godina nakon
Drugog svetskog rata**

*Priredili
Alida Bremer i Saša Ilić*

Beograd, 2015.

SADRŽAJ

Alida Bremer & Saša Ilić: Evropa, sedamdeset godina nakon Drugog svetskog rata	7
Kamil de Toledo: EUTOPIJA – Prva sezona – <i>Secesija</i>	10

EVROPSKA PITANJA – KNJIŽEVNI ODGOVORI

• Dragana Mladenović: Taj mali/crni Gebels	15
• Sesil Vajsbrodt: Montaža	18

EVROPA DANAS: PROŠLOST U SUSRET BUDUĆNOSTI

• Miroslav Mareš: Šta znači pojam „antifašizam“?	27
• Patrik Bušron: Očevi Evrope	30
• Dorijan Astor: Evropa između dva beskraja	36
• Sreten Ugričić: Jednog običnog popodneva	41

NA ISTOKU NIŠTA NOVO?

• Gasan Gusejnov: Fašizacija antifašizma ili kako Ruska Federacija opravdava okupaciju Ukrajine	47
• Anton Šehovcov: Antifašizam u Ukrajini – o neugodnoj realnosti	53
• Saša Ilić: Mehanički lavovi antifašizma	56
• Mikola Rjabčuk: Okret udesno – i natrag	62

IKONOGRAFIJA ANTIFAŠIZMA

• Zvonko Maković: Spomenička plastika na prostoru Jugoslavije (1945–1991)	77
--	----

ANTIFAŠIZAM DANAS: UPUTSTVO ZA UPOTREBU

• Andžej Leder: Antifašizam kao maska i simbol	91
• Goran Vojnović: Smrt antifašizmu, sloboda narodu!	96
• Edi Matić: Na dan oslobođenja grada Splita	100

- Zlatko Paković: Antifašizam i zasnivanje morala 105
- Karolina Vigura: Vladimir Putin i evropska kultura pamćenja110

EVROPA: DUGA PORODIČNA POVEST

- Žoj Sorman: Evropa 115
- Katerina Poladjan: Dijalog o emocijama 119
- Adam Tirlvel: Vrlo kratka digresija o Evropi.....122
- Mari Kosne: Evropa malčice južnije, ali ne previše.....124
- Ivana Bodrožić: Dobra žena128

JEZIK EUTOPIJE

- Katarina Tivald: Tek onako, jedno pitanje o fluidnosti133
- Kamil de Toledo: U ime utvarnog naroda 136
- Matijas Enar: Gde je mesto velikih ljudi? 146
- Alida Bremer: Kad mislim na Evropu, mislim na Šekspirov sonet LXVI..... 154
- Teresa Koloma Bek: Nasilje - Jedno evropsko „Gretino pitanje“ 164

EKONOMSKA PITANJA – EVROPSKI ODGOVORI

- Jurica Pavičić: Tuga Europe
ili kako je fašizam (opet) postao samorazumljiv 173
- Srećko Horvat: Godot u Sarajevu,
ili zašto danas trebamo utopiju (više nego ikad)?.....178
- Janis Kiurcakis: Topos i utopija agore 189

EVROPA: NADA I SLOBODA

- Andrej Nikolaidis: Tomović - na način Thomasa Bernharda 201
- Fransoa Kise: Ime malog.....206

- Biografije autorki i autora215**

Alida Bremer & Saša Ilić
EVROPA

Sedamdeset godina nakon Drugog svetskog rata

Za ovo izdanje *Beton Internationala*, koji se pojavio kao podlistak *Tagescajtunga* 10. marta 2015, uoči otvaranja Međunarodnog sajma knjiga u Lajpcigu, pozvali smo autorke i autore iz različitih delova našeg kontinenta s molbom da nam napišu kako vide poslednjih sedamdeset godina, kao i sadašnjost Evrope.

Iako se zalažemo za to da naš kontinent sraste i da granice između nacionalnih država postanu sve propustljivije, učinilo nam se primerenim da u ovim pitanjima priznamo stvarnost i pođemo od razlika između Istoka i Zapada. Posledice Drugog svetskog rata delile su kontinent predugo, tako da se danas različite tradicije ipak ne mogu poricati.

Naše pitanje upućeno Istoku odnosilo se na pojam „antifašizma“ i njegovo današnje značenje. Posmatrali smo taj pojam kao krajnje aktuelan, kao problematičan, sporan. I nadali smo se da ćemo ga, postavljanjem ovog pitanja, razjasniti kao takvog, kao i sva njegova današnja značenja. Kako oboje potičemo iz bivše Jugoslavije, u kojoj se od poslednjeg rata sve intenzivnije i kontroverznije raspravlja o ovom pojmu, zanimalo nas je kako stvari stoje u drugim državama. Šta se danas zbiva sa nasleđem antifaašizma, sedamdeset godina posle Drugog svetskog rata i istorijskog poraza fašizma? To smo pitanje, dakle, postavili autorkama i autorima iz Hrvatske, Srbije, Rusije, Ukrajine, Poljske, Češke, Slovenije i Crne Gore. Da li je taj pojam istrošen ili zloupotrebljen? Bili smo iznenađeni priličnim preklapanjem u nekim tekstovima. Istovremeno smo začuđeno utvrdili da postoje

i značajne razlike između glasova iz bivše Jugoslavije i onih iz drugih zemalja Istočne Evrope.

Antifašizam je na istoku Evrope pre pada Berlinskog zida postao deo systemske i ujedinjujuće ideologije. Državni poredak na kome je 1945. izgrađena socijalistička Jugoslavija takođe se pozivao na antifašizam. Ali socijalizam u Jugoslaviji, koja nije pripadala Varšavskom ugovoru i u kojoj je postojala sloboda kretanja, bio je drugačiji socijalizam od onog u zemljama pod okriljem Sovjetskog Saveza. Rat tokom devedesetih, u kome se ta zemlja raspala, proizveo je nove diskusije o pojmu „antifašizma“. U raspravama su se socijalizam, federativni državni poredak i kriza koja je dovela do raspada pomešali sa antifašizmom, jer je on spadao u državni osnivački mit Titovih partizana. Danas u nekim zemljama naslednicama vlada revizionistički duh koji, recimo, pokušava da prikaže kolaborante iz Drugog svetskog rata kao nosioce narodnooslobodilačke ili čak antifašističke borbe. Uzajamne optužbe različitih nacionalista, kao i njihovih protivnika na strani levih liberalnih intelektualaca, pružaju pojmovima „fašizma“ i „antifašizma“ novo značenje i koriste ih kao prazne argumente.

Zvuci koji dopiru iz Rusije i Ukrajine kao propratne pojave rata, čini se da ponavljaju ovu zbrku. No, pojam „antifašizma“, uprkos intenzivnoj zloupotrebi te reči od devedesetih naovamo, za neke autore i autorke iz bivše Jugoslavije i dalje ima pozitivnu konotaciju, dok se oni iz drugih istočnoevropskih zemalja mnogo kritičnije odnose prema njemu. Nama se čini da je hitno potrebno razjašnjavanje značenja ovog pojma u različitim društvima, kako bi se neutralisao njegov manipulativni potencijal u različitim propagandističkim i ideološkim raspravama i time istovremeno spasilo njegovo pozitivno značenje.

Naše pitanje upućeno Zapadu se, zahvaljujući projektu *Secesija* (*Secession*; više o tome u uvodniku Kamila de Toleda), odnosi na viziju Evrope s one strane birokratije. Kako umetnost može doprineti mirnoj i socijalno pravednoj Evropi? Da li pisci i prevodioci Evrope mogu pružiti više smisla i sadržine društvima u kojima živimo? Da li makar u umetnosti, književnosti i teoriji postoji neka Evropa višejezičnosti, hibrida, pluraliteta, koja se podrazumeva?

Svedoci smo oružanih sukoba u Ukrajini, svedoci umiranja u izbegličkim čamcima na Sredozemnom moru, antimigrant-skog raspoloženja u čitavoj Evropi, proganjanja Roma u pojedinim evropskim zemljama (bez obzira na to da li su članice EU ili nisu), sve većih briga zbog nezaposlenosti mladih na jugu Evrope. U evropskim gradovima paralelno su u porastu islamofobija i islamski fundamentalizam, dok su se evropska društva, izgrađena u poslednjih sedamdeset godina na istorijskom porazu nemačkog nacionalsocijalizma i italijanskog fašizma, kao i svih ostalih kolaboracionih snaga, pokazala kao sve bespomoćnija na očigled tih totalitarnih i agresivnih fenomena.

Sve izrazitije pojavljivanje rasizma, antisemitizma, ksenofobije, evropofobije i prezira prema demokratiji zasenjuje pozitivna zbivanja na našem kontinentu. Želeli bismo da imamo više nade i stoga smo Evropskom udruženju autora iz Pariza zahvalni na projektu *Secesija*, kao i na njihovim tekstovima koji svedoče o intenzivnoj volji autora i autorki da se bore za zajedničku, pravedniju i mirnu Evropu.

Minster-Beograd, mart 2015.

*Prevela s nemačkog
Tijana Tropin*

Kamil de Toledo
EUTOPIJA – PRVA SEZONA – SECESIJA

Kolektivna fikcija nade

„Jedino je budućnost, pravo govoreći, ono čemu vredi posvetiti se.“ Ovo je napisao Ernst Bloh u osami nakon Drugog svetskog rata. Upravo je ta nada ili, bolje rečeno, budućnost te nade, ono što smo hteli da uspostavimo kao narativ na početku 21. veka i time pozovemo autorke i autore koji pripadaju različitim horizontima, različitim jezicima, da učestvuju u projektu *Secesija*, koji se sada predstavlja u časopisu *Beton International*.

Secesija je samo prva etapa: otvaranje „arhiva nade“, „kartografije mogućnosti“. Prvi put predstavljeno u Berlinu prošle jeseni, Evropsko društvo pisaca *Secesija* mora se nastaviti, raširiti u druge gradove, druge umetničke prostore, druga mesta diskusije. Mora postati putujuća fikcija, koja će angažovati pisce, umetnike različitih horizonata i jezika, kako bismo išli za fikcijom raskida, koja ima za cilj da zameni realno i iznova promisli evropski prostor u 21. veku.

U Evropi su danas sveprisutne „fikcije beznađa“: najpre, tu je globalna priča koja Zapad suprotstavlja islamu. Fikcija ekstremâ, nasilja, rata, u čije ime mladi ljudi odlaze u Siriju da se bore ili ubijaju nedužne, slično kao i početkom ove godine u Parizu, u sedištu lista *Šarli Ebdó*, mladi koji misle da na taj način ispisuju Istoriju i svom životu daju smisao. Kroz život koji se zatvara u unutrašnjost pretpostavke o svetom ratu, krstaškom ratu i protivkrstaškom ratu, dve partije, fundamentalisti i pobornici ekstremne desnice, pothranjuju tu fikciju rata, fikciju koja na kraju natopi stvarnost.

Isto tako postoji i druga „fikcija beznađa“ – finansijska kriza je jedna njena epizoda. To je fikcija tržišta, političke nemoći, koju Sjedinjene Države samo slede, a time i ubrzavaju. U seriji *The Market*, sezona 1, 2, 3, 4 itd, mi mislimo, zamišljamo da će evropski projekat biti element umerenosti, možda čak imati i nekakav ishod. Poslednje epizode – s jedne strane migracijska politika „pustiti da se umre“ na granicama Evrope, a s druge opsednutost strogošću budžeta i pregovorima sa Sjedinjenim Državama za još veću liberalizaciju evropskih tržišta nauštrb sektorâ knjige, kulture, obrazovanja – samo su, naprotiv, ojačale priču o beznađu.

Šta činiti? Potrebno je da se nešto promeni. Horizont imaginacije, nov način da se živi u svetu, eto šta sve moramo bez čekanja da predložimo, da postignemo. Ono što politika više ne može da uradi palo je na pisce, umetnike, na teoriju. Nije reč o tome da se „ponovo začara budućnost“, ili da se proizvede nova ideologija oslobođenja. Za sada nije reč o tome da se rekonstruišu uslovi mogućnosti nade. Zamisliti, sada i ovde, zajednički zamisliti horizont mogućnosti da bismo se suprotstavili fikcijama beznađa. Eto kako moramo definisati *Secesiju*.

U toj seriji – a to je tek prva sezona – institucije u Briselu su se preokrenule. „Utvorni narod“ se uzdigao i narodna skupština mora, u tom neredu, da nanovo promisli prostor evropskog projekta. Jedna od linija sile te fikcije – u teoriji i praksi – počiva na pojmu „prevoda“. Zamišljati, konstruisati politiku i poetiku prevoda prilagođenu stvarnosti Evrope migracija, egzila, poplava. Upravo zato, da bismo produžili taj posao, da bismo rekonstruisali nadu o kojoj je govorio Ernst Bloh, danas sebi predlažemo stvaranje „Eutopije, zemlje u kojoj prevod jeste jezik“.

Taj projekat zamišljamo kao realnu fikciju – *Secesija* je prva sezona – pozivamo sve pisce i umetnike koji žele da konstruišu tu zemlju, bez čekanja. „Eutopiju“ zamišljamo kao virtuelne prostore u kojima igramo, postojimo, živimo. U ovom broju *Beton Internationala* predstavljamo neke tekstove iz arhive *Secesije*. Pozivamo sve one koji za to budu čuli, da učestvuju u toj fikciji, da u njoj žive, dok će *Beton International* biti list u kojem ćemo objaviti stvaranje „Eutopije, zemlje u kojoj prevod jeste jezik“.

Prevela s francuskog Milica Rašić

01

**EVROPSKA
PITANJA
—
KNJIŽEVNI
ODGOVORI**

Dragana Mladenović
TAJ MALI/CRNI GEBELS

*taj mali/crni
gebels
sa očima fanatika/
očima crnim kao ugalj
i tankim usnama/ustima
oduvek
stoji u članku/tekstu
gleda/razgleda*

1.

STARA MEHANA

dečaci/braća s instrumentima
želeli su sok/sladoled
konobarica je rekla
gazda/brat je zabranio
da cigani
rekao sam
to su samo deca/braća
donesi
konobarica je pozvala
gazdu/brata
druga konobarica
je donela sok/sladoled

onda je u kafanu
ušao gazda/brat
me je udario u
glavu/potiljak
uhvatio
dečake/braću za
vrat/okovratnik
izgurao/izbacio ih
jer je zabranio da
cigani
potom je violinu
preko kolena
a gitaru o beton

kasnije je došla/stajala
majka dečaka/braće
i dugo plakala zbog
sinova/violine

2.

ŠIPKA

kod vaspitača/stola
pronađena je metalna štangla/
šipka za vežbanje
njome je pretukao štićenika/
maloumno dete
teško govori/teško mu je da opiše
ali ima tragova/masnica i krvi

3.

NOĆ

na dan hleba/motike
tokom jedne noći
u oktobru/u vojvodini je

išarana/postiđena
jedna/albanska
pekara
onda je izrešetana druga/albanska
neko je pucao
onda je kamenicama još jedna/neko je
bacio kamen
onda je zapaljena još jedna/neko je
molotovljev koktel
onda je demolirana još jedna/neko je
kašikaru
na dan kašike/hleba
popucali su izlozi/stakla
pločnik je bio zasut izlozima/lecima
ne kupujte

kupujte domaće

4. **OKO**

stajao sam sam/čekao
drugaricu u parku/na trgu
nosio sam crvenu/roze
jaknu
prišla su četvorica
trinaest/četnaest godina
rekli su vidi ga
gej/peder jedan
me je udario ispod
oka nisu imali plavu/crnu
jaknu
bolelo me je oko/
srce

Sesil Vajsbrot
MONTAŽA

1

- Decembarska noć, čovek pliva. More je hladno, suviše hladno, a jasnoća neba, lepota sazvežđa koje on ume da raspozna, samo je dokaz da se približava zima. I što se više zima bliži kroz noć, to se on više muči da razgrne vodu, da prokrci sebi put. Činilo mu se da njegov život nestaje u nesigurnim daljinama. Prošlost mu se ne vraća, sve se, naprotiv, briše. Ko je on? Neko - možda. Već je izgubio ime, izgubio je misli. Samo sadašnjost postoji, ali ne i ono sada, trenutak. Napraviti sledeći pokret, pokret koji upravo pravi, pružati ruke, pokreti su mu sve kraći, sve brži, talasi koji su ga isprva nosili, kao da su se okrenuli protiv njega, kao da su se udružili kako bi ga sprečili da napreduje, da stigne. Stići - o tome više i ne misli. Obala je još samo neverovatan san, a luka - da li je ikad uopšte bilo lukâ? Senke posrću po uzburkanom moru. Ko ste vi? Drugi koji su hteli da odu? Halucinacija? Kakva je razlika između onoga što postoji i onoga što ne postoji? Plivati. Preplivati. Živeti. Preživeti. Kakav ogroman umor. Svet je samo jedna nestalna i nedogledna noć.

- Adra, Almerija, Španija.
- Andaluzija.
- 36 stepeni, 45 minuta severne geografske širine.
- 3 stepena zapadne geografske dužine.
- U noći 9. decembra.
- Čovek je pronađen u moru.
- Utopljen.
- Nedaleko od obale.

2

- Između Libije i Italije, beba od tri meseca.
- Između Turske i Grčke, dete od dve godine.
- Između Nigerije i Italije, dete staro nešto više od godinu dana.
- Između Maroka i Španije, dete, dva deteta. Jedno dete sa

Kosova.

- Na Krfu, devojčica iz Iraka stara dve godine. Beba od godinu dana na Lampeduzi.

- U Đenovi, beba od pet meseci, iz Podsaharske Afrike.
- Na Samosu, došao iz Sirije. U Španiji, iz Kameruna, iz Nigera.
- Na Samosu, došao iz Sirije - ne, to nije isto.
- Na Tenerifima, iz Avganistana.
- Sedam meseci, između Podsaharske Afrike i Španije.
- Jedan mesec, došao iz Liberije, između Libije i Italije.
- Mediteran.
- Mare Nostrum.
- Groblje nasukanih snova.

3

Između Bugarske i Grčke proteže se planinski masiv, Rodopski lanac. Divlji predeli koje nadleću grabljivice i slepi miševi, prostranstva kojima prolaze medvedi i vukovi. Brdo Falakro, Phalkron, Bozdag, na svim jezicima znači golo brdo. Golgota. Visoka 2 232 metra. Civilizacija nije odsutna, najzad, ski centri su ono što zovemo civilizacijom. I ako su ta imena malo poznata, još manje je poznato ime Trakije. To je mesto odakle potiče Orfej, odakle potiče poezija. Vegetacija je tu bujna, raznovrsna, leti je prepuno ruža i retkih gljiva. Međutim, 14. februara 2006. sneg se prostirao svuda, belina na sve strane, netaknuta. Đavolje grlo, Drama, Orlovo oko - sa obe strane granice koja odvaja Grčku od Bugarske, imena govore. Tog 14. februara 2006. jedna žena na putu, sama u planini, pošla je iz Bugarske i uputila se se ka Grčkoj. Bugarska još uvek nije članica Evropske unije, to će doći za godinu dana, zar nije mogla da sačeka, a da je čekala, da li bi imala ispravan pasoš? Kakva ju je nužda te zime 2006. godine izvela na snegom

zatrpane puteve poezije, te Orfejeve puteve? Da li ona zna priču? Priča se odigrava tu, u snegu, u njegovim sumornim oblicima, njegovim kolebljivim obrisima, ona ih vidi. Orfej se penje prema danu i najednom se vraća, ona ga vidi dok se uspinje kosinom što i nju nosi ka velikom danu, ali čim se okrene, Euridika koja ga prati gubi se nestvarnom brzinom, gubi se ili onesvešćuje. Žena snežnih puteva vidi još samo belo prostranstvo. Da li joj se spava? Da li je sanjala da je stigla u Grčku? Njeno telo je pronađeno 14. februara 2006. ukočeno i smrznuto u planini.

4

- Išli smo putevima.
- Vozom, peške.
- Proputovali smo Evropu.
- Od istoka do zapada.
- Ponekad smo nastavljali ka Americi.
- Bilo je to u dvadesetom veku.
- Desetih, dvadesetih, tridesetih, četrdesetih godina.
- Pedesetih, šezdesetih, sedamdesetih, osamdesetih godina.
- Devedesetih.
- Postojao je razlog.
- On nije uvek bio isti.
- Ali bio je to razlog.
- Diktatura, logori.
- Beda.
- Zaprečen horizont.
- Kao i vi, danas.
- Ponekad smo imali imena.
- Bili smo slikari, pisci, muzičari.
- Političari, naučnici.
- Kao vi.
- Neka naša imena su ostala.
- Neka vaša će ostati.
- Ali mi nismo imali vizu da bismo prešli granicu.
- Nemamo papire.
- Mnogi koji borave među nama, bezimeni su.
- Oni koji rade rukama, zidari, stolari, električari.

- Kao vi.
- Oni koji rade u rudnicima, u fabrikama.
- Nije potrebno poznavati nekog da bi on imao pravo na život.

5

- „Poslednjih nedelja na hiljade ljudi pokušalo je da ode u Evropsku uniju, i tako režime prijema i zaštite nekih naših država-članica izložilo rastućem pritisku. Više od 20 000 migranata, uglavnom poreklom iz Tunisa i, u manjoj meri, drugih afričkih zemalja, uspelo je da nelegalno uđe na teritoriju Evropske unije dopsevši na obale Italije (pre svega na ostrvo Lampeduzu) i Malte, iako su te dve zemlje izložene snažnom pritisku migracija. Većina tih ljudi su ekonomski migranti koji moraju biti vraćeni natrag u svoje zemlje.“ Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Saveću, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Regionalnom odboru, saopštenje o migracijama, Brisel, 4. maj 2011.

- „Da bi se sprovele procedure utvrđene Šengenskom konvencijom, svaka država članica mora da uspostavi ovlašćeno centralno telo koje će, kao jedinstveno mesto, služiti za kontakte i razmenu dopunskih informacija vezanih za podatke ISŠ (Informativni sistem Šengen). To mesto kontakta, pod imenom ured Sirena, mora da neprekidno radi, 24 časa na dan i 7 dana u nedelji.“ *Službeni list* Evropske unije, 15. jul 2011.

- „Priručnik Sirena je celina uputâ namenjenih uredu Sirena koja detaljno opisuje pravila i procedure koje upravljaju obostranom ili višestranom razmenom dopunskih informacija.“ Izvršna odluka komisije od 1. jula 2011. donosi izmene pravilnika Sirena. Tekstovi na nemačkom, engleskom, bugarskom, španskom, estonskom, finskom, francuskom, grčkom, mađarskom, italijanskom, letonskom, litvanskom, malteškom, holandskom, poljskom, portugalskom, rumunskom, slovačkom, slovenačkom, švedskom i češkom jeziku, jedina su svedočanstva.

6

- „A ja sam patila s onima čiju sam patnju gledala! Divan brod (s nekim plemenitim bićem na sebi, svakako) u paramparčad ode.

Do srca mi je dopirô taj krik! Jadnici, svi su potonuli s njim! Da sam božanstvo moćno, ja bih tad more u zemlju potopila pre no što bi ono progutalo taj lepi brod sa svima dušama na njemu.“

Šekspir, *Bura*¹

7

- Vi koji ste negde rođeni i koji ćete proživeti život.
- Vi koji nećete upoznati druge gradove, druge zemlje.
- Vi čija je porodica tamo ukorenjena već generacijama.
- I poseduje dvorac, kuću.
- Vi čiji je život premešten.
- A sa životom i jezik, kultura, osećaj pripadnosti.
- Knjige u biblioteci.
- Slike u salonu.
- Vi koji se bavite poslom kojim se bavio i vaš otac.
- A pre njega, njegov otac.
- Vi koji se upisujete u lozu.
- Vi koji se nikada niste pitali da li biste mogli da ostanete.
- Da li biste mogli da odete.
- Vi koji produžavate.
- Vi koji nastavljate.
- Vi koji ste nasledili nameštaj.
- Vi koji odsecate bez oklevanja.
- Koji znate svoje mesto u društvu.
- Vi koji imate ime.
- I fotografije svojih predaka.
- Porodične papire.
- I lične dnevnike.
- I vi imate podrum za vina i tavane za sanduke.
- U kojima će vaša deca, začuđena, pronaći štošta za pruršavanje.
- Vi čiji je horizont uvek bio isti.
- Taj ravni beskraj.
- Taj snežni vrh.

1 Viljem Šekspir, *Bura*, u: *Celokupna dela Viljema Šekspera*, Kultura, Beograd, 1966, str. 7-8, preveli Živojin Simić i Sima Pandurović.

- Ili more i zaliv brodolomâ.
- Vi koji na televiziji gledate mršave ljude koji se iskrcajavaju.
- Spasene iz brodoloma, vode ih na stranu.
- U logorske barake.
- Vi koji ih sažaljevate, ponekad.
- Vi koji ih se plašite.
- Vi koji se branite.
- Koji zatvarate vrata i prozore.
- Vi koji kažete „ne možemo udomiti svu nesreću sveta“.
- S tugom.
- Nema li, ipak, u vašoj biblioteci knjiga o avanturama vi-
tezova?
- Potraga za Gralom?
- Avanture onih koji tragaju, onih koji moraju da odu kako
bi došli do ispunjenja.
- Odisej, koji je išao od ostrva do ostrva dok nije pronašao
Itaku.
- I koji zna da ćete uvek biti u zaklonu...

Prevela s francuskog Milica Rašić

02

**EVROPA DANAS:
PROŠLOST U SUSRET
BUDUĆNOSTI**

Miroslav Mareš
ŠTA ZNAČI POJAM „ANTIFAŠIZAM“?

Pre sedamdeset godina sile pobjednice u Drugom svjetskom ratu bile su jedinstvene u uverenju da su pobjedile fašizam. U skladu s tim, pobjednici su sebe smatrali antifašistima, a antifašizam je važio za jasnu formulaciju koja nedvosmisleno upućuje na nešto dobro i pozitivno. U međuvremenu se situacija promenila: pojam „antifašizam“ još uvek često koriste brojni politički akteri, ali on više ne nailazi na sveopšte bezrezervno prihvatanje.

Određene političke snage smatraju da je svrha ovog pojma zapravo to da u političkoj borbi diskredituje protivnika. To je viđenje, primera radi, karakteristično za „novoruske“ separatiste, koji celokupnu ukrajinsku vladu i njene saveznike nazivaju fašistima. S druge strane, u očima pojedinih političara, mahom iz redova tradicionalne levice, antifašizam je danas pre prazna floskula nego istinsko zalaganje za suzbijanje fašizma.

Neke političke snage taj pojam uopšte i ne prihvataju. Na desnom centru dominira takozvana teorija o ekstremizmu, koja fašizam posmatra kao samo jednu od mnoštva pretnji demokratskoj ustavnoj državi (pored drugih varijanti ekstremizma, kao što su islamizam, marksizam-lenjinizam itd.). Jasno je da ekstremna desnica smatra da pojam „antifašizam“ ugrožava. Izuzetak su istočnoevropski „panslovenski“ i „evroazijski“ desničari, kojima staljinistički antifašizam, s jedne strane, i (kvazi)moderna netolerancija prema Jevrejima, Romima ili muslimanima, s druge strane, ne deluju međusobno nespojivo.

Kako je došlo do toga da antifašizam izgubi značaj? Tokom Hladnog rata komunističke zemlje zloupotrebljavale su antifašističku tradiciju. Brojne mere uperene protiv demokratske opozicije obrazlagane su, između ostalog, i antifašističkom retorikom. Od šezdesetih godina 20. veka velike vojne parade, koje se održavaju 9. maja, jednom delu mlade generacije nisu više delovale atraktivno, naprotiv. Bitlsi, a kasnije Led cepelin ili Bon Džovi izgledali su im „kul“, za razliku od priča o partizanima u školi. Nasuprot mladima, stari članovi antifašističkih udruženja zapadne trendove su posmatrali kritički, i taj sukob između generacija se negativno odražavao na antifašističku tradiciju.

Komunistički režimi represiji su izlagali i nekadašnje antifašističke borce iz demokratskog tabora. Tokom diktature tih režima, brojni borci oslobodilačkih pokreta iz prošlosti su pogubljeni ili zatvarani. Nakon političkih promena ljudi demokratskih ubeđenja, koje su nedemokratski režimi do tada tlačili, ipak su smogli snage da se iznova založe za očuvanje antifašističke tradicije. To konkretno znači da su podigli glas protiv savremenih oblika desničarskog ekstremizma (poput nasilnih skinheda, glorifikacije fašističke prošlosti i sl.).

Situacija je sasvim drugačija kod pojedinih specifičnih grupa, koje su u Zapadnoj Evropi manje poznate. Reč je o ultranacionalistima koji su se svojevremeno suprotstavljali nacističkoj okupaciji, ali su pritom polazili sa ideoloških stanovišta fašističke provenijencije. Današnja neofašistička omladina u Istočnoj Evropi takve grupacije doživljava kao uzore. To pokazuju, recimo, takozvani Marševi za nezavisnost u Poljskoj, na kojima se glorifikuje nasleđe ultradesničarskih Nacionalnih oružanih snaga (Narodowe Siły Zbrojne, NSZ), paravojne organizacije iz Drugog svetskog rata koje su se borile protiv nacista, ali i protiv Sovjeta. Zbog toga je izuzetno problematična činjenica da se, usled loših iskustava iz komunističkog perioda, takvi bivši fašistički kolaboracionisti slave kao „borci za nezavisnost“. Tu se može navesti i primer baltičkih država ili zapadne Ukrajine, gde se održavaju parade nekadašnjih pripadnika SS-a i njihovih simpatizera, koje državni organi tolerišu ili čak podržavaju.

Problematičnosti pojma „antifašizam“ doprinela je i preterana upotreba pojma „fašizam“. Pojedini radikalni levičari faši-

stičkim nazivaju sve što se ne uklapa u njihovu sliku sveta. Brojni pripadnici tog miljea gaje tako snažna antifašistička uverenja, da sve druge probleme modernog društva ignorišu, ili pak ne uspevaju adekvatno da ih protumače.

Aktuelni borci protiv „novih zlikovaca” sasvim drugačije koriste vezu između pojma „fašizam” i drugih fenomena, deformišući ga tako do neprepoznatljivosti. To važi, recimo, za sve one koji ekstremistička strujanja unutar islama nazivaju „islamofašizmom”.

U istom kontekstu valja pomenuti i naučne diskusije o tome šta fašizam i neofašizam sve znače, a šta ne. Nije reč samo o tome da se nacionalsocijalizam i fašizam kategorizuju kao različiti fenomeni, već i o tome da se fašizam „iznalazi” u svim „nacionalnim” ideologijama, tako da neki čak i maoizam posmatraju kao vid neofašizma. Usled takve konfuzije veoma je teško odrediti šta je tačno antifašizam.

Skeptična shvatanja pojma „antifašizam” u današnje vreme ipak nisu jedina. Pozitivni elementi antifašističkog nasleđa i dalje su široko prihvaćeni, ne samo u sferi zvanične državne politike, već i u samim demokratskim građanskim društvima. Pored toga, slobodni mediji omogućavaju kritičko preispitivanje različitih fenomena i otvorenu diskusiju o njima.

Ne bi, međutim, bilo nimalo razborito ukoliko bismo, usled gore navedenih istorijskih faktora koji neosporno otežavaju vrednovanje fašizma u prošlosti i antifašizma kao reakcije na fašizam, zanemarili brojne savremene pretnje. U njihovoj ispravnoj analizi mogu nam pomoći saznanja stečena na osnovu istorijskih iskustava sa fašizmom, ali i iskustva sa antifašističkom borbom. Među značajnim poukama koje nam nude iskustva iz prošlosti svakako možemo navesti i svest o mogućim zloupotrebama pozitivne antifašističke tradicije. U takve su se zloupotrebe, naime, upuštale različite strane, ali uvek s lošim namerama.

Prevela s nemačkog Jelena Kostić Tomović

Patrik Bušron OČEVI EVROPE

S tom pričom o mostovima, moramo priznati, postavili smo loš početak. Most: bogata ideja, ali ipak samo na papiru. Tačnije, loš način da se izrazi bogatstvo papira u koje nacije veruju. Upravo je o tome bilo reči u prvom satu 1. januara 2002, kada su štamparije petnaest zemalja Unije u isti mah počele da štampaju prve evre. Vrata na lice, most na naličje. Sve to, morate priznati, bilo je izraz razoružavajuće dobre volje za prijateljstvom među narodima. Prag, zavetni kovčeg, most između dve obale. Ima li šta prirodnije za gotov novac – zar ne kažemo da valuta ima kurs, tok? Takođe, pravedno i dobro je da ga prekoračuje most. Najveći znalci među štedišama možda su se u tom trenutku setili da, još od starog Rima, suveren je onaj ko gradi mostove, i da ta sveta funkcija pripada *pontifex*-u, prvosvešteniku¹.

Upravo Rim: trebalo je započeti na taj način, jer Evropljane, vidite, pohodi istorija Rima – oni koji ih predvode dugo su se, u najmanju ruku, uzdržavali da poveruju u to. Trebalo je, dakle, u oštrom skraćivanju istorije, da tok vremena ima isti ritam kao obogaćivanje. Arhitektonskim oblicima poverena je briga za izražavanje tog zadivljujućeg napretka. Pet evra: antička umetnost; deset evra: rimska umetnost; dvadeset evra: gotička umetnost. To je još uvek detinjstvo Evrope, doba sitnog novca. Renesansa dolazi sa novčanicama od pedeset evra, a za njom barokna umetnost,

¹ Nprevodiva igra reči. I u latinskom *pontifex* i u francuskom *pontife* čuje se *pont*, most, te je vrhovni sveštenik, prvosveštenik, po etimologiji istovremeno i onaj koji gradi mostove, mostograditelj. – *Prim. prev.*

na novčanicama od sto evra. Većina malih vrednosnih papira neće ići preko toga. Arhitektura stakla i čelika XIX veka? Ona obeležava dve stotine evra, što je već lepa suma, dok smo još kod onoga što se može ubaciti u džep – a novčanica od pet stotina evra, koja je provokacija već sama po sebi, prikazuje savremenu umetnost. Naravno, ona je nepristupačna.

Avaj, sve je to počelo da se kvari, čitava ta stvar. Nije to bila ničija greška, a naročito ne berlinskog grafičara koji je dizajnirao nove novčanice. Njegovo ime bilo je Rajnhold Geršteter, on je pobedio na konkursu – konkursi su važni u evropskoj tehnokratskoj kulturi, o kojoj zaboravljamo da kažemo koliko pozajmljuje od nebeske birokratije mandarina iz stare Kine. Rajnholdu Geršteteru nije promaklo da većina svetskih nacija svoje novčanice ukrašava suverenim licem – nije nužno da to bude kralj, čak ne mora uvek da bude junak ili velikan, to je suverenost jednog lica. Novčanica nema vrednost bez jasnog i čvrstog pogleda, nema poverenja ako se ne nudi lice. Da, bez sumnje, ali koje lice odabrati? To je bio veliki problem, ali nije se mogao razrešiti. Od samog kraja drugog milenijuma, sprovedeno je mnogo istraživanja u više evropskih zemalja – ne u svim, u onim velikim, utemeljiteljicama, onima koje su prve zaronile zajedničku svest u ugalj i čelik – zarad pokušaja da se izdvoji nekoliko ličnosti koje bi se tu mogle *pronaći*. Svi pokušaji bili su duboko beznađni. Dejvid Bekam našao se iznad Žana Monea; Frojd, Mocart i Vaclav Havel dostigli su 1%. A da ne govorim o piscima: oni su ostali zarobljeni u usko nacionalne granice. Samo su Italijani naveli Dantea, samo Englezi Šekspira, Španci Servantesa, a Nemci Getea. Ne, da bi se našao veliki čovek u kojem bi se eventualno mogli prepoznati različiti evropski narodi, trebalo je još jednom zaroniti u Renesansu, taj rezervoar ponosa i sanjarija. Leonardo da Vinči, Kristofer Kolumbo, Martin Luter, eto vodeće trojke. Rođeni 1452, 1451. i 1483: uzalud je truditi se, iz toga je nemoguće izaći. Uprkos svom gospodstvu, evropska kultura na lestvama opšte istorije nije imala više od četvrt sata vorholovske slave: taj nesigurni, fantastični trenutak u kojem je htela, sa istim elanom, da se meri prema ogromnosti sveta i prema intenzivnosti ega.

Bili smo tu u vreme Secesije. U vreme kad su članovi nove Ustavotvorne skupštine tražili način da govore istim glasom, a

da ne govore istim jezikom, kad su želeli da narodima Evrope ponovo daju prepoznatljiva lica. Jer lica, sada su se prisećali, i to ne samo oni koji su to pročitali u knjigama Emanuela Levinasa, lica istovremeno otkrivaju, u njihovoj neizmernoj nagosti, poziv na ubistvo drugog i nalog da se ne ubija. Bez lica ne postoji svest o ranjivosti niti o odgovornosti. Eto šta im je dotad nedostajalo. U „evropskoj konstrukciji“, možda nije išlo ovo „konstrukcija“. Ne više u toj Evropi koja, u toj tački, nije znala za pojam politike. Ona je umela da suprotstavi samo one koji, nakon duge borbe, i dalje pristaju na konstrukciju svojih institucija i one koji su, podvrgavajući ih sumnji, mogli da žele samo njihovo uništenje. Da bi se izvuklo iz tih klješta, možda je priča o mostovima i arhitekturi zaista bila lažna dobra ideja.

Dosta kamenja i mrtvih stvari, kaže jedan od okupljenih, pri-zovimo lica. Nesumnjivo, ali koja? Zašto ne lica Očeva Evrope, odvažio se da kaže neko drugi. Istina, njih smo bili zaboravili. Evropa je kao Crkva – njen temelj postavili su pokorni sinovi koji su, pošto su imali urođeno znanje o tome protiv koga da se bore kako bi joj ostali verni, bili kao Očevi svoje Majke. Evropska unija prepoznaje se u jedanaest očeva Evrope, vodećih vizionara. Jedanaest, kao u Komitetu javnog spasa. „Da li ih vidite, gospo-dine? Svih jedanaest, s leva na desno.“ Konrad Adenauer, Jozef Bek, Johan Vilem Bejen, Vinston Čerčil, Alsid de Gasperi, Val-ter Halštajn, Siko Manšolt, Žan Mone, Robert Šuman, Pol-Anri Spak, Altiero Spineli. Sramota nas je što ne drhtimo više – ali eto, upravo je u tome čitav problem. Nemoguće je podići se na visinu prostrane i uzvišene revolucionarne rečenice: „Nepromenljivi i pravi. Komesari. Veliki komitet velikog Terora.“ Jer, ovde nije bilo terora, ali postojao je niz sitnih odricanja. Kako biti revnos-tan sa toliko skromnosti, kako ispoljiti političku strast sa tom visokom i sumornom ambicijom za međusobnim razumevanjem uprkos svemu?

Eto zašto su se članovi Ustavotvorne skupštine, isprva pod-bodeni idejom, vrlo brzo razišli. Ideja „očeva“ jedva da je funk-cionisala, jer sećali su se strašnog prava na život i smrt što ga je *pater familias* imao u rimskom pravu, a „mali očevi narodâ“ nimalo nisu doprinosili tome da se zaboravi *Vitae necisque pote-stas*. Po instinktu, svako je u svom maternjem jeziku pribegavao

nežnijim imenima za očeve: *papa, daddy, apu, baba* – ali ne, to više nije išlo, jer iza tih intimnih tepanja skrivale su se impozantne figure: manastirska opatija (*l'abbé du monastère*)? Uvek se vraćamo onome *abba*, tata Grka, makar ništa ne rekli o moćnom prvosvešteniku, onome koji je gradio mostove. Više se ne sećam ko je od nas prvi imao tu ideju, ali ona se uskoro nametnula svi-ma. Lica, da, ali ne lica velikih ljudi. Evropa se ogleda u vodi koja je nestalnija, živahna, i koja veselo peva o prelazima i mešanjima. U jednom istom glasu u više jezika jednoglasno se čuje vapaj: otpadnici! pustolovi! gusari! prevodioci!

Na primer: Faraj ben Salim, kome je kraj Napulja Šarl I An-žijski 1278. godine poverio veliku al-Razijevu medicinsku knjigu što ju je dobio od hafsidskog vladara Tunisa. Taj *Kitab al-Hawi* je pod imenom *Liber continens* ubrzo pročitala učena Evropa, jer je Faraj ben Salim sastavio malu kosmopolitsku trupu prevodilaca koji su, tragajući za drugim arapskim knjigama koje je kralj Šarl posedovao, pripremali prevod. Istorija Evrope puna je priča o tim prenošenjima. Ona je neobična i poučna, ali ne na način na koji obično mislimo. Najtolerantniji među Evropljanima na početku XX veka počeli su da prepoznaju šta je sve njihova naučna kul-tura dugovala onome što su jednoglasno nazivali Arapima. Mi danas bolje znamo da nema pripadnosti, već samo volje za pri-padnošću, nema identitetâ, već objavljivanja identitetâ. Danas bolje razumemo da se kruženje verovanjâ i znanjâ ne da svesti na priznavanje duga. Jer ideje se ne pozajmljuju: njima se trguje, one se krađu, krijumčare. A oni koji ih nose sa sobom više ne nastoje da ih ukrštaju sa drugima, nego da upoređuju. Oni sebi utiru put, i to je sve.

Ako je tome bilo tako, Očevi Evrope, svako je unapred imao lepu priču da ispriča. Priče o utvarama i gusarima. Oni koji su preživeli, preživeli su sigurno. Faraj ben Salim pripadao je, vrlo verovatno, jevrejskoj zajednici koju je vladar Frederik II nemi-lice premestio iz marokanskog Garba u Palermo 30-ih godina XIII veka. Sećamo se te zajednice sudbine i opasnosti, zajedni-ce prebega i brodolomnika. Eto, Diego de Urea, koji je krajem XVI veka sačinio katalog arapskih rukopisa Biblioteke Eskorijal i preveo *Olovne knjige Sakromontea* u Grenadi. Ti rukopisi otkri-veni su u pećini blizu Grenade u trenutku kada su rušili minaret

stare džamije kako bi izgradili katedralu. Bilo je to, govorilo se, novo jevanđelje koje predaje Devica Marija, jevanđelje koje propoveda religiju što sjedinjava hrišćanstvo i islam. Ono je doživelo ogroman uspeh dok Vatikan nije na njega stavio anatemu 1682. godine.

Godilo bi vam da vidite kako lice Diega de Uree ukrašava naše nove novčanice? Ali, znajte još jednu stvar. Diego de Urea bio je uhvaćen na obali Kalabrije i odveden u roblje, da bi potom dobio obrazovanje u medrasi u Tlemcenu. Tamo je učio klasičan arapski jezik i postao je prevodilac sultanu Maroka, služeći mu kao službenik od zapadnog Alžira do Konstantinopolja. Onda su ga, na pučini Pantelerije, ponovo zarobili katolici, tada je promenio veru, podučavao je arapski, turski i persijski za vreme Filipa III, da bi svoje poslednje dane proveo u napuljskom kraljevstvu, gde je umro 1625. godine. Te gusarske priče, onakve kako je umeo da ih pripoveda Pjer Paolo Pazolini, danas su potrebne Evropi: priče koje oprostuju vreme, priče o egzilu i saznanju, priče o nemiru.

To se pročulo. Svako je hteo svog Oca Evrope. *Banknote* su zaboravljene: od sada je reč bila o tome da se uzdignutim glasom snuje o rastrojenom Panteonu, friz vremena se gužvao kao dečiji venac od cveća, napokon smo imali osećaj da razumemo ponešto u toj nesaglasnosti koja nas je sjedinjavala. U nekom trenutku jedan od članova Ustavotvorne skupštine počeo je žestoko da se zalaže za Alfonsa de Lamartina. Da li je trebalo da pustimo da nas opije demokratski lirizam velikih skupova? Nipošto. Opskurni poslanik, koji nije ni znao da može biti toliko smeo, tvrdoglavo je branio sporedne stvari pokraj veličanstvenog dela. Naime, malo se zna da je, godinu dana nakon *Istorije ustavotvornih skupština*, Alfons de Lamartin 1854. godine prionuo na *Istoriju Turske*. Pojavila se u osam tomova. Pesnik je zastupao ideju da Turci zaslužuju da budu susedi Evropljana više od tih varvara Rusa. U vrevi Secesije, član Ustavotvorne skupštine uspeo je da pročita odlomak iz predgovora: „Ako Evropa nije uzdrmana, mora biti makar obazriva. Vreme je da se kaže ono što su nekada bili, ono što danas jesu, ono što uskoro mogu biti ti Otomani izobličeni u očima Evrope zbog religijske odbojnosti.“ Pogledajte samo, „od sada narodi više neće na nebu tražiti razloge da se mrže i među-

sobno ubijaju na zemlji.“ Oh, zaista? Skupština se odjednom zainteresovala. „Ne, ne,“ nastavljao je on, „oni više neće pitati jedni druge da li su budisti, Jevreji, muslimani, hrišćani, katolici, šizmatici, Rimljani po obredu ili Grci po sujeverju; ali se pitaju da li su živi, pravedni, tolerantni, hrabri, poštteni, patriote, sposobni da na planeti zauzmu mesto koje su im vekovi dodelili u raspodeli teritorija putem providenja.“

Providenje koje raspodeljuje teritorije: to je sve pokvarilo. Grci su počeli da psuju na pomen pesnika romantizma koji jedva da je bio srodan filhelenizmu, književnoj strasti Evrope u XIX veku. Ali nije važno: odustalo se od konsenzualnog izbora figura, čiji autoritet važi za sve i za svakoga – one, naprosto, nisu postojale. Evropa je pronašla sebi očeve onog dana kada je najzad pronašla smisao reči *zajednički*. Tog dana se to desilo. Bio je to dan braće Grim, skupljača bajki, onih koji su izmislili detinjstvo: Očevi Evrope. Bio je to dan Štefana Cvajga koji je bez pasoša putovao kroz taj svet pre katastrofe, svet koji je jednostavno nazvao „doba sigurnosti“: Otac Crkve. Bio je to dan Domenika Skandele, zvanog Menokio, mlinara Furlanije, koji je pronašao snagu da ne veruje, zbog čega ga je pogubila Inkvizicija krajem XVI veka: Otac Evrope. Bio je to dan mnogih drugih, čija imena nismo znali, ali čija lica prepoznajemo, onih koji su putovali slobodni i radosni, ponekad ranjeni, ali odlučni i već oslobođeni tereta jer su imali hrabrosti da se suoče sa sopstvenim osećanjem nemira: Očevi Evrope.

Prevela s francuskog Milica Rašić

Dorijan Astor
EVROPA IZMEĐU DVA BESKRAJA

Budimo sasvim sigurni u jedno: niko nas nije zvao, niko ovlastio. Nemamo nikakvu obavezu da govorimo, mada imamo pravo da uzmemo reč. Štaviše, ne bismo mogli ni da zahtevamo da nas saslušaju, jer to nije ničija dužnost. A da smo poslanici? Međutim, osim nas samih niko nas ne delegira iz redova onih koje želimo da nateramo da čuju, onih koje ne predstavljamo. Nećemo ih predstavljati ni kad nas budu čuli. Preambula našeg Ustava glasi: nećemo zastupati ništa i nikoga. Parlament? Govorimo, to je sve što umemo da radimo. Ali, ustanovimo ono što treba da kažemo. Samo po toj ceni bićemo konstitutivni. Izborimo se za reč pred njima, ali ne umesto njih. Nismo ničija savest, jedva da smo i svoja. Ne igrajmo nikada farsu intelektualaca kao savesti naroda.

Ne znamo šta čine, za šta su sposobni. Oni su uvek korak ispred ili iza predstava koje o njima imamo, uvek ćemo pasti pokraj koordinata što su oni ucrtali. Ali ako neko od njih uprkos svemu pomisli: da, tako je, oni će nas predstavljati, razuverimo ih i poručimo da nećemo održati svoja obećanja, ne zato što lažemo, nego zato što je to iznad naše moći. Kažem „mi“ jer smo se okupili, ali ne znamo unapred princip koji nas okuplja. Principi ne okupljaju, oni nalažu. Ali mi ćemo sakupiti naše želje, misli i volje i udahnućemo u naš skup dovoljno vremena za očuvanje tog nestalnog hibrida. To će potrajati, zato požurimo. Ali došao je moj red da govorim.

Činjenica je da nešto želim za Evropu. I pored toga, podjednako su mi nepoznati i suština i jedinstvenost *te činjenice* zvane

Evropa. Suštine i jedinstva predstavljaju rezultat proizvoljnih i slučajnih združivanja. Što ne znači da su nasumični, naprotiv: oni uvek odaju neke strategije. Niti im to smeta da steknu čvrstinu realnog, prožimajući se vremenom i prostorom. Jedinstvo je potkožni žulj koji dugo žulja na istom mestu. Koordinate lokalizovanja na površini bez granica. Jedinstvo može biti sastavljeno ili rastavljeno, razjedinjeno ili sjedinjeno, ali nikada ne prestaje da bude lokalno i njegovo je lokalizovanje uvek neka strategija. Želim nešto za jedinstvo Evrope, ali ne zaboravimo nikada da ono nije ni činjenica ni suština, te da moramo istovremeno želeti beskrajne mogućnosti da ga rastavljamo na manje jedinice ili da ga spajamo u veće celine. Nema izbora, nasukani smo između dva beskraj.

Ispod velike volje Evrope vrvi hiljade drugih volja: zemalja, regiona, gradova, kuća, soba, tela i delića tela. Želim jednu politiku molekula, to jest diskurse o snagama valencije kao i prakse kovalentnih veza. Budući da skupovi atoma nikada nisu konačni, moramo povrh toga da želimo njihove transmutacije, to jest da poželimo beskraj volja.

Ali, iznad velike volje Evrope caruju više volje. Želim nešto za tu zajednicu zvanu Evropa, pa i mnogo više: želim da joj pripojim njene obode, zone koje je obrubljuju, čak i one preko. Želim nešto za okeane, kontinente, nešto za zemlju i celo nebo. Želim politiku kosmosa, to jest raspoređivanje naših hiljadu volja pod okrilje najviše volje.

Ne postoji nijedna ontološka privilegija Evrope. Ali shvatimo dobro volju Evrope za onim što jeste: strateško odmoriste između dva beskraj. Jer, za naše hiljade volja, kao i za naše najviše htenje, ništa nije strašnije nego beskraj. Mikropolitika sadrži u sebi princip ukidanja svake politike: hiljadu volja prenesenih na vektor singularizacije iscrpljuju snage valencije i raskida veze koje su jedini izvor njihove energije. Naše volje, koje su kiptele u moćnim morskim talasima, žalosno splašnjavaju na žalu, nagrižene uzavrelom samoćom peska. Esencijalizacija inferiornih jedinstava rađa čudovišta. Nacionalizam nacija, regionalizam regiona, urbanizam gradova, domestikálnost domova, intimnost soba, identitet tela, instrumentalizaciju organa, manipulaciju gena: ne čudovišta kao takva nego njihove posebnosti kao ču-

dovišta. Ne računajući njihovu međusobnu borbu. Idiotizam čini zlim. Ali, kosmopolitika sadrži vlastiti princip ukidanja: najviša volja, prenesena na svoj vektor sabiranja, iscrpljuje se u jednoj neodređenosti koju smatra punoćom, slepa i gluva za mnoštvo od kojeg je sazdana i iz kojeg crpi svoju jedinu energiju. Vetrovi koji su uzburkavali more slabe i njegova se površina preobražava u glupavo ogledalo Bivstvovanja. Esencijalizacija superiornih jedinstava je totalitarna. Hiljadugodišnja carstva, globalizovani svetovi, univerzalne crkve, kontrolisanje zemlje, harmonija sfera. Holizam zaglupljuje.

Evropa je strategija između dva beskraja, ali može biti samo odmorište za gledanje u sebe i u svet. Ako nije ujedno i kretanje i kontrakretanje, ako istovremeno ne označava i superiorno jedinstvo nasuprot morbidnosti singularizacija i superiorno mnoštvo nasuprot strahoti zbrajanja, ona će biti naša gora Meduza: otrovaće nas na hiljade njenih zmija ili ćemo se pak skameniti pred njenim jedinstvenim licem. Kad bi makar bila Janus, bog prelaza, tranzicija, makar dvostruki pogled. Ali, jedini istinski nalog zapravo bi bio da posmatramo svet preko najvećeg mogućeg broja očiju.

Pričuvajmo se, mi koji nešto želimo za Evropu, dveju nazmeničnih ili simultanih opasnosti - rata svih protiv svih i rata jednog protiv mnoštva. Oni su svezreмени i sveprisutni, uvek mogući i realni, nužno utkani u osnovu postojanja, ali ipak ne obrazuju njegovo celokupno tkanje. Svaki rat je lokalni, kao i svaki mir. Napredovanja se prepliću sa nazadovanjima, dobiti s gubicima, pobede s porazima. Mi smo uvek rat i mir, tkanje onoga *da* i onoga *ne*. Šta znači oblikovati pojedinca, zajednicu, kulturu, svet? Znači držati na okupu najveću moguću količinu mnogostrukih snaga, maksimum protivrečnosti. Obujmiti ne stišćući, izmešati ne satirući ništa.

Politika nije nikad pitanje izbora: neki drugi život, neka druga Evropa, neki drugi svet. Ali ne postoji ništa drugo što već nije tu. Zaista, ispod autoritarnih jedinstava zbrajanja uvek postoje mnoštva koja od nas zahtevaju brojnije oči, a iznad nezdravog vrenja raspadanja ujedinjavanja koja od nas traže širi pogled. Te milijarde očiju žele da zablistaju, taj pogled stremlje u visine. Treba svuda, sa svetiljkom u ruci, tražiti mesta gde su te volje proklijale, prekopatati tlo zatamnjeno senkom velikih ideala i pomno pretra-

žiti nebo iznad sitničavih volja oborenih kapaka. Plima i oseka, kretanje i kontrakretanje, napredovanje i nazadovanje, nisu svojstva večite istorijske protivrečnosti, nego neodložne strategije političkih razvlašćivanja. Utopija nikad nije neko drugo mesto; ona je uvek unutra, ugrađena u mesta koja natapa. Ona deli ćelije i spaja molekule u jednom jedinom paradoksalnom kretanju. Ovaj paradoks možemo slobodno nazvati životom, trajanjem, voljom, mišlju, postankom. Nije važna sumnjiva težina tih koncepata ili anarhična opuštenost njihove upotrebe: neka budu najteže breme za površna mišljenja i najlagodniji ples za otežali duh. I sam pojam je paradoks.

Da li ste počeli da shvatate šta želim za Evropu?

Razočaraćete se. Nemam nikakav drugi predlog za Evropu, nikakvu predstavu, nikakav sistem niti reformu. Ništa *za* Evropu, sem uslova za život i mišljenje, bez kojih će reč Evropa i dalje označavati autoritet činjeničnih stanja ili nemoć alternativnih pravaca. Pre nego što uopšte počnemo da govorimo o Evropi, morali bismo poticati u sebi posredne, infrasubjektivne i nadpersonalne zone, obnoviti mnogobrojne odnose i duge hijerarhije između mikropolitike i kosmopolitike, obodriti misli i *izmešane* porive podložne da zagade sumnjivu čistotu prošlih, sadašnjih i budućih činjeničnih stanja. Učiniti od paradoksa oružje protiv mnjenja. Upravo preko toga naš skup može da konstituiše nešto što ne predstavlja: naše literarne, umetničke, filozofske i naučne aktivnosti moraju biti pomešane prakse, hibridi skupina sukobljenih snaga, večitih dvostrukih kretnji raskanja jedinstava i ujedinjavanja mnoštva – bez čega bismo bili uzurpatori književnosti, umetnosti, filozofije, nauke. I veoma je moguće da to jesmo, osim u našim najboljim trenucima – ali ko poznaje svoje najbolje trenutke? U našim najboljim trenucima, dakle, kontaminirani smo i zauzvrat moramo da kontaminiramo, da se pelcujemo paradoksom i širimo ga u sebi samima i naokolo, iz dubina naših ležaja po obodima Evrope. Mi smo podjednako problematični kao i sama Evropa, ništa se neće dogoditi što ne bi bilo istovremeno svuda lokalizovano, odozgo, odozdo i kroz sredinu njenog zdanja. Nemamo nijednu privilegiju nad onim što ne predstavljamo, ali smo odlučili da sebe konstituišemo u problem i govor o tom problemu. Sve što ćemo

ujediniti već je svuda realno, ali postaje očigledno zahvaljujući prekinutim vezama. Ono što ćemo rasejati svuda je već stvarnost, ali univoknost njenih veza zamagluje naš pogled. Evropa nam neće ponuditi nijednu realnost dokle god ne budemo imali taj nemogući pogled i život, tu nemoguću misao od kojih je realnost satkana.

I za kraj, nešto ću vam priznati. Pre nego što sam uzeo reč, odnosno kao jedini motiv da progovorim, mučili su me strahoviti porivi: da vam pričam o filozofima-kraljevima za Evropu. Ali taj je poriv bio u sukobu sa jednim drugim, asketskim porivom koji nas poziva da živimo skriveni, u dnu našeg vrta. Sanjao sam o *pax romana* za Evropu, o velikim carskim vladavinama, jedinim koje poznaju zanimanje za toleranciju kultova, tradicija, mišljenja, migracija. Ali sam istovremeno počeo da sanjarim o plemenskim mozaicima, o minimalnim zajednicama, o anarhističkim grupacijama. Želeo sam spasonosne ali krvave pobune, slabe ali oprezne reforme, prosvেćene despote i populističke kooperativce, učene elite i neuke gospodare. Zakleo sam se na *amor fati* i svetsku revoluciju, nemu apolitičnost i totalno angažovanje, besomučni individualizam i zemaljsku solidarnost. Koje kosmopolitičke snage beskonačno ujedinjuju ove borbe u nama oličene? Koje se mikropolitike snage u nedogled umnožavaju u tim borbama? Evropa je samo jedan od kristala formiranih u sudaru ova dva pitanja. Neće biti secesije bez znanja o paradoksu tih snaga. I neće biti Ustava ako ne budemo mogli da se smestimo između ova dva beskraja.

Prevela s francuskog Suzana Bojović

Sreten Ugričić JEDNOG OBIČNOG POPODNEVA

Čovečanstvo je preživelo mnogo raznih antiutopija, ali nikad u istoriji ljudskog roda nije bilo tako savršene antiutopije kao što je ova. Svo poverenje je davno potrošeno, zloupotrebljeno tako sistematski i tako dalekosežno i tako nepovratno... Bol je sveprisutna, ali anestezija je sveprožimajuća. Hiperprodukcija i diseminacija svekolikih adikcija su glavna industrija, a sve te adikcije samo su izdanci adikcije na sveprožimajuću anesteziju. Tek poneko još uvek nije postao bespogovorni podanik, i usudi se, tu i tamo, da je prizna. Teško se razaznaje šta je razumno a šta bezumno, šta je važno a šta nije, šta je dobro i plemenito a šta nije, šta je istina a šta nije. Anestezija mora da se odbije, mora da se gleda širom otvorenih očiju, mora da se misli svojom glavom, odgovorno, nepristrasno, ali ko će sad to, zamorno je i zaludno... Pa tako nikog ne sablažnjava činjenica da se fašizam i antifašizam uzimaju u obzir ravnopravno.

Antifašizam kao da je zaboravio na svoju konkretnu funkciju, neodvojivu od svakodnevnog ljudskog nastojanja i stremjenja. A ono što ne ispunjava svoju funkciju, odlazi u *fade out*. Istorija je mutirala na naredni nivo, do imuniteta na odbrambene mehanizme antifašizma. Posledicama ove anticivilizacijske mutacije retko ko hoće da bavi. A najjezivija posledica je strukturna nemogućnost zamisli bilo kakve alternative. Pustili smo da izumre ne samo bilo kakva alternativa, nego čak i bilo kakva zamisao bilo kakve alternative. Eto, baš takva je antiutopija koju živimo. Naša imaginacija, individualna i kolektivna, tu je kastrirana tako temeljito i tako precizno da izgleda kao da ništa nismo osetili, da izgleda kao da uopšte ne pamtimo kad je to bilo i kako je do tog gubitka došlo.

Poneki prkosni usamljeni antifašista doduše može reći: „Fašizam je radikalna, patološka mutacija sveprisutnog kapitalizma.“ Može. Može reći i: „Fašizam je slepa mrlja samozadovoljnog liberalizma.“ Može i to. Može reći i: „Fašizam nas sve čini saučenicima, zato se pravimo da ga ne primećujemo.“ Može i to. Ali uvek će se naći neko nadležan da u ime neupitnog poretka naše anestetizirane antiutopije hladnokrvno uzvrati: „Pa šta?“ Ovo bezobzirno „Pa šta?“ samouverena je mantra glavnih igrača igre bez ikakve igre. A mase pod totalnom anestezijom dobrovoljno ih slede, korak po korak, klimoglav po klimoglav, ravnodušnost po ravnodušnost, surovost po surovost, ka fašizmu druge generacije, čiji su inkubatori sofisticiraniji od onih u vreme Hitlera i Musolinija.

Mada je mimikrijski prikriven, savremeni fašizam odaju jasni i tako karakteristični simptomi nezasitosti i bezobzirnosti. Viralan, siguran u svoju neumitnost, fašizam sada samosvesno i vrlo disciplinovano primenjuje strategiju hladnokrvnog odlaganja, strategiju postepene i posredne kontrole, odmerene fanatičnosti, neodoljive nekritičnosti i ciljane isključivosti. Sve je opet u povlašivanju banalnom mediokritetstvu, sve je opet preteće i gnusno, opet ljudski nepojmljivo, ali demokratski i po važećim zakonima, sve je ponovo po merilima malograđanskog ukusa i po volji beslovesne većine, sa blagoslovom očeva nacije i krupnog kapitala, uz sasluženje nevinih crkvenih velikodostojnika i još nevinijih i još autonomnijih medijskih korporacija. S tim da pazi da ne ponovi poteze zbog kojih je onomad savladan. Dok je antifašizam danas tek endemski, sistematski izolovan u enklavama na periferiji poretka. Još gore, antifašizam je prevashodno retorički, prigodan, patetičan. Kako je do toga došlo?

Posle mitske 1989. godine zavladao je Evropom i svetom antikomunizam. U Istočnoj Evropi epidemija odricanja od komunizma ima za posledicu i odricanje od antifašizma. U Zapadnoj Evropi pak, spektakularna pobeda kapitalizma nad socijalizmom zasenila je nekadašnju pobedu nad fašizmom. I tako, većina ljudi i institucija odnosi se prema antifašizmu kao prema nečemu što je bilo pa prošlo. A antifašizma nema ako umemo samo da ga se sećamo, i to uglavnom ritualno. Antifašizam nam nije dat kao poklon, pa posle nekog vremena više ne znamo šta bismo s tim poklonom... Antifašizam je naše pravo i obaveza, naš prvorazred-

ni i neodložni životni zadatak, na isti način kako je to bio, na primer, pre osamdeset godina, i pre sedamdeset, i pre šezdeset... Ili je antifašizam način života ili ga nema. Antifašizam ne može biti tek prošlost na koju kažemo da smo ponosni, već može biti ako i samo ako je sadašnjost, sadašnjost koja se ne podrazumeva, koja mora biti naših ruku delo. Pomišljamo li kakvi smo mi to ljudi ako ne pružamo nikakav otpor? Jer šta ako je fašizam upravo takva jedna besmislena „pa šta?“ *sadašnjost* u kojoj se sve podrazumeva i u kojoj bilo koje opcije imaju ravnopravno neutralan status?

A šta ako je fašizam pre svega u stepenu? U stepenu ispraznosti, neodgovornosti, nasilja i straha, dehumanizacije i bezošćajnosti, u stepenu prezira prema nalogima istinoljubivosti, ravnopravnosti, emancipacije... A šta ako je fašizam pre svega u stepenu patologije u odnosu na ono što smatramo i prihvatamo kao normalno i jedino stvarno, u čemu dobrovoljno učestvujemo, živeći to iz dana u dan, iz godine u godinu, iz generacije u generaciju, iz nacije u naciju. A šta kad se koprena stepena i kontrolisanog doziranja ukloni? A šta kad koprena postane suvišna?

Postepena degeneracija ka ogoljenom nultom fašizmu može se uočiti i kroz koprenu, skoro je opipljiva, poprima opominjuće attribute neumitnosti i nepovratnosti. Uz svo programirano stepenovanje i odlaganje, uz sav trud da izbegava očigledne gestove koji otkrivaju njegovu ćud i moć manipulacije, fašizma je sve više, a antifašizma je sve manje, fašizam je sve moćniji, antifašizam je sve bespomoćniji. Takva dinamika odvija se neprekidno, nepregledna mašina obistinjene antiutopije melje i dok smo budni i dok spavamo, i dok je gledamo i dok je ne gledamo, i dok je podmazujemo i dok se pravimo da je nema. Krajnji rezultat nije teško naslutiti: „čisto“ stanje, bez traga antifašizma. Pre ili kasnije, ali to je ishod. Anestezija je sveprožimajuća, ali pomišljamo li, ipak, kako će izgledati naš život kad se potpuno odrekemo antifašizma?

Jednog običnog popodneva, jednostavno, niotkud, desiće se da ni ne osetimo da ga više nema. Ka tome popodnevnu, po svemu sudeći, većina opet ide, ide i ne pruža nikakav otpor i sem ove naizgled bezbolne antiutopije kao svoje jedine svakodnevice ne ume da smisli ništa drugo. Jesmo li zaboravili kako se zove jedino mesto u kome uopšte nema antifašizma? Takvo mesto zove se Auschwitz-Birkenau.

03

**NA ISTOKU NIŠTA
NOVO?**

Gasan Gusejnov
FAŠIZACIJA ANTIFAŠIZMA
ILI KAKO RUSKA FEDERACIJA OPRAVDAVA
OKUPACIJU UKRAJINE

U zimu 1942–1943, u trpezariji jednog petrogradskog pisca nekoliko je sedmica visio plakat s natpisom „Smrt neprijateljima fašizma!” Glad i hladnoća bili su tada jači od razuma i humora. Svi su razumeli šta je sastavljač teksta hteo da kaže, pa je plakat na kraju samo uklonjen, a njegov autor nije trpeo nikakve posledice.

Ovu sam anegdodu prvi put čuo krajem sedamdesetih godina 20. veka na nekoj proslavi *blokadjika*, kako se u Rusiji nazivaju žitelji Lenjingrada koji su preživeli blokadu svog grada u Drugom svetskom ratu. Značajnije od same priče ipak je ono što je *blokadjike* navelo da je se sete baš sedamdesetih godina prošlog stoleća. U to je vreme, naime, u Sovjetskom Savezu samo u vezi s jednim istorijskim periodom vladala potpuna izvesnost, čvrsta kao kamen, gotovo neuništiva. Reč je o pobedi nad nacionalsocijalizmom i fašizmom u Velikom otadžbinskom ratu. Fašizam je važio za inkarnaciju zla, nespojivu s bilo kojom, pa i najnegativnijom, ideološkom pojavom koja se mogla zapaziti u tadašnjem SSSR-u. Ni „buržoaski nacionalizam”, a ni „hegemonistički šovinizam” i „rasizam” nisu se mogli porediti s „fašizmom”, tim zlim ideološkim monstrumom.

U vezi s tim postojao je samo jedan problem, koji se nije dao prevideti: od druge polovine tridesetih godina 20. veka fašizam kao imanentna ideologija uopšte više nije bio predmet naučnog istraživanja u Sovjetskom Savezu. Poslednja publikacija posvećena datoj temi bio je zbornik pod naslovom *Protiv*

*fašističkog mračnjaštva i demagogije*¹ u izdanju Socekgiza. To je delo, s jedne strane, i samo bilo demagoški proizvod (pomenimo samo to da se Lav Trocki i drugi sovjetski Staljinovi protivnici u predgovoru nazivaju „fašističkim agentima”), dok je, s druge strane, ipak ponudilo poslednju detaljnu analizu fašističke ideologije.

Svako suštinsko svojstvo fašizma u datoj je publikaciji pratile napomena da je u SSSR-u sve potpuno drugačije. Drugovi Lenjin i Staljin proleterski su humanisti, za razliku od drugova Hitlera i Musolinija. Marks misli na narod, dok su Niče i Zombart pobornici buržoaskog individualizma i imperijalističkih hijena. Uprkos svoj demagogiji, A. Deborin, autor centralno ideološkog priloga u datom zborniku, nije se ustezao da u italijanskom fašizmu, nemačkom nacionalsocijalizmu i staljinističkom socijalizmu prepozna izvesne zajedničke karakteristike, koje su se te 1936. godine, doduše, s lakoćom mogle prodati kao fundamentalne razlike.

Razlike su, kako se u međuvremenu ispostavilo, bile samo dve: „rasno pitanje” i „jevrejsko pitanje”, kao i odnos prema kulturi i crkvi. Sva ostala ideološka obeležja fašizma bila su u korelaciji sa ideološkim obeležjima sovjetskog antifašizma. U poznatom tekstu pod naslovom „Večni fašizam”² Umberto Eko ih je šezdeset godina kasnije ubrojao među karakteristike fašizma. Sva svojstva koja je on naveo još su se u sovjetsko vreme smatrala graničnom oblašću između fašizma i zvaničnog sovjetskog antifašizma.

1. Kult sopstvenih nacionalnih tradicija praćen „našom” mističnom nadmoći nad „njima”: kod njih su to bili Niče, Čemberlen i Rozenberg, kod nas Marks, Lenjin i Staljin.
2. Odbacivanje kosmopolitskog modernizma i racionalizma. Za fašiste su te pojave označavale dekadenciju i degeneraciju (tzv. degenerisana umetnost, nem. *entartete Kunst*), kojima njihova vlastita ideologija namerava da stane na put, dok su sovjetski antifašisti u njima videli plodno tle za fašizam.

1 Против фашистского мракобесия и демагогии. Сборник статей. Под редакцией И. Дворкина, А. Деборина, М. Каммари, М. Митина, М. Савельева. М.: Соцэкгиз, 1936

2 Eco, Umberto. „Urfaschismus”, *Die Zeit*, 07. 07. 1995, S. 47-48.

3. Iz mržnje prema liberalnoj inteligenciji i individualističkom pacifizmu pribegava se stilizaciji masa i primitivizmu. Fašisti su smatrali da liberalna inteligencija slabi naciju, a antifašisti da ona umanjuje borbenu snagu naroda u borbi protiv fašizma.
4. Podanička lojalnost prema državnoj vlasti (od spremnosti na pogrome pa sve do sprovođenja propagandnih programa koji stanovništvo pripremaju na predstojeće mere državne vlasti); Antifašisti i fašisti žigosali su jedni druge kao demagoge.
5. Rasizam: fašistima je on bio zvanična ideologija. Sovjetski antifašisti rasizam su isticali kao glavni argument protiv fašizma, ali je on uprkos tome bio jedan od praktičnih instrumenata sovjetske realpolitike.
6. Teorije zavere: obe strane bile su ubeđene da se konci svetske politike nalaze u rukama poznatih aktera, npr. Jevreja, Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije itd. Unutrašnjopolitička i spoljnopolitička posledica ovog verovanja u teorije zavere bila je dodela nesrazmerno velikih ovlašćenja tajnim službama (što u SSSR-u i u Ruskoj Federaciji važi za sve tajne službe, od NKVD-a, pa do FSB-a).
7. Pristalice ovih ideologija okreću leđa logičkom razmišljanju i naginju introspekciji. Evo primera: isti se neprijatelj s jedne strane predstavlja kao beznačajni insekt, a s druge strane kao neverovatno moćan i prepreden agresor. Tako u sklopu sukoba u Ukrajini, ruski masovni mediji Ukrajince predstavljaju kao sitnu boraniju (rus. *ukrop* – mirođija), ali istovremeno i kao produženu ruku NATO-a i Sjedinjenih Američkih Država na samim zapadnim granicama Rusije.
8. Militarizacija i vojna ikonografija: civilno se podređuje vojnom. Gde god je to moguće obezbeđuju se uslovi za raznovrsne „ratne igre”, osnivaju se paravojne organizacije i tome slično.
9. Obrnuta hijerarhija: običan čovek iz naroda, i to iz najnižih slojeva, uspinje se na sam vrh i prerasta u obožavanog vođu. Uprkos tom usponu, on zauvek ostaje jedan od nas.
10. Kult junačke pogibije.
11. Muški šovinizam i mržnja prema seksualnim manjinama.

12. Kult države i njen neosporan prioritet, i u odnosu na pojedince i u odnosu na društvene grupe.
13. Službeni jezik pretvara se u konformistički zvaničan jezik; Kontrola svih vidova znanja.
14. Kršenje međunarodnog prava i Povelje Organizacije ujedinjenih nacija.

U poznoj sovjetskoj kulturi (propadanje SSSR-a otpočelo je još sredinom sedamdesetih godina 20. veka) bilo je sve više znakova da društvo razume ovo postepeno ideološko stapanje, ili da ga barem oseća. Tendencija ka kongruenciji ideoloških pogleda i društvenih praksi ovih dveju ideologija bila je sve uočljivija (od zabranjenih romana Vasilija Grosmana i popularnih knjiga braće Strugacki, koji odražavaju te tendencije, pa do televizijske serije „Sedamnaest trenutaka proleća” prema romanu Julijana Semjonova, koja ih je intenzivirala). Baš kada se emitovala serija „Sedamnaest trenutaka proleća”, dok su sovjetski gledaoci prvi put mogli da osele ideološko oduševljenje unutrašnjom strukturom Trećeg rajha, neki su se setili lenjingradske zime 1942/43. i plakata „Smrt neprijateljima fašizma”. Kao što je napisao Vasilij Grosman, pobedivši nacionalsocijalističku Nemačku, Sovjetski Savez zaista je uspeo da se inficira virusom fašizma.

Sovjetsko društvo počelo je da se raspada usled gubitka legitimiteta, unutrašnjeg i ideološkog. Ono je prestalo da razlikuje politički prihvatljivo od politički neprihvatljivog (intervencija u Avganistanu, energično insistiranje na zadržavanju teritorija osvojenih u Drugom svetskom ratu, progon neistomišljenika, maltretiranje privatnih preduzetnika i mnogo šta drugo).

Nakon raspada SSSR-a, fazu transformacije u novonastalim nacionalnim državama (ne samo u Ruskoj Federaciji) pratila su i pojedina fašistička obeležja: diskriminacija nacionalnih manjina, progoni govornika drugih jezika, kao i težnja ka ponovnom pisanju i oplemenjivanju „naše” istorije u smislu ultimativne opravdanosti postojanja „naše” države u postojećim granicama.

Stapanje fašističkih stavova i praksi sa stavovima i praksama prevaziđenog sovjetskog antifašizma zaoštrilo se 2014. godine, i to na najgori mogući način. Politička kriza u Ukrajini i svrgavanje ukrajinskog predsednika Janukoviča, u Rusiji su doveli do neke

vrste političkog „kratkog spoja”. Zvanična ruska propaganda događaje u Ukrajini proglasila je „fašističkim” državnim udarom, koji su izvršile takozvane Banderine pristalice. Ruski masovni mediji nisu propuštali priliku da političke procese u Ukrajini diskredituju kao „fašizaciju”. Nove vlasti optužene su za antisemitizam, kao i za veličanje nacionalsocijalizma. Ruske su vlasti na kraju posegnule čak i za ranijim sovjetskim viđenjem Ukrajinca kao „produžene ruke SAD-a i NATO-a”. Događaji u Kijevu u ruskim masmedijima od tada se prikazuju kao fašistički prevrat.

Nakon aneksije Krima zvanična linija ruske propagande uočljivo je počela da podseća na propagandu iz sovjetske epohe, a prisetila se i prakse ruskog imperijalizma iz vremena pre Oktobarske revolucije kojom se sasvim negira nacionalna osobenost i politički suverenitet Ukrajine i njenog stanovništva.

Politički koncept „Nove Rusije” i vojna agresija u Donbasu idu ruku pod ruku sa fašizacijom unutrašnjopolitičkih procesa u samoj Rusiji. Putinova retorika („peta kolona”) od građana zahteva „budnost” i razotkrivanje unutrašnjih neprijatelja, koji su navodno neuporedivo opasniji od spoljnih. A sve se to, paradoksalno, prodaje kao „ruska antifašistička politika”. Tako se, primera radi, u otvorenom ratu u istočnoj Ukrajini angažuju borbene jedinice čiji se članovi regrutuju iz najnižih slojeva ruskog društva. Da bi se opravdalo likvidiranje ukrajinske državnosti, poseže se, uzgred budi rečeno, za istim parolama kojima je Nemačka opravdavala aneksiju Austrije i Čehoslovačke, karakterišući pripajanje ovih država Trećem rajhu kao povratak u okrilje zajedničke nemačke porodice (*Heim ins Reich* – povratak u Rajh).

Fašizacija političkog jezika u Rusiji odvija se zapanjujućom brzinom i ona je najveća prepreka na putu ka kritičkoj analizi situacije u toj zemlji. Uprkos evidentnoj odgovornosti vladajućeg ruskog režima za vojne katastrofe u istočnoj Ukrajini i uprkos neizbežnom sunovratu ruske privrede, propagandna mašinerija Ruske Federacije proizvodi jedan virtuelni društveni proizvod: spremnost da se ubija, ali i da se gine, za uvrede koje su Rusiji navodno nanele susedne zemlje, Evropa i Sjedinjene Američke Države. Ovim ratom za „životni prostor” i sakralno „jedinstvo ruskog sveta”, Vladimir Putin i njegova klika ruskome narodu nameću odbacivanje međunarodnog prava, kao i uverenje da su

oni, građani Rusije, nepriznati čuvari najviših vrednosti, kojima je oteto njihovo dragoceno političko vlasništvo: Sovjetski Savez. Kao recept za zadovoljenje kompleksa koji proističu iz tog uverenja, vlasti građanima nude oružane sukobe. Oružani napad na Ukrajinu očigledno je jedini izlaz koji je aktuelni ruski režim uspeo da pronađe.

Prevela s nemačkog Jelena Kostić Tomović

Anton Šehovcov
**ANTIFAŠIZAM U UKRAJINI -
O NEUGODNOJ REALNOSTI**

U političkim diskusijama u Ukrajini, tokom prvih dvadesetak godina od sticanja nezavisnosti, pojam „antifašizam“ nije bio na osobitoj ceni. Do 2010. godine određeni segment ukrajinske levice upotrebljavao ga je kao jednu od mogućnosti za određenje vlastitog identiteta. Pojam „antifašizam“ istovremeno su koristili i aktivisti ekstremne desnice da njime označe svoje protivnike. Do 2010. reč „antifašizam“ uglavnom se javljala u sferi potkulture, u sklopu fizičke i simboličke borbe između levičarskih i desničarskih aktivista.

Dospевši u dominantan politički diskurs u Ukrajini, termin „antifašizam“ odmah je postao predmet intenzivnog sporenja. Problematičnost ovog pojma ne proizilazi toliko iz onoga što antifašizam esencijalno implicira – što će reći iz opozicije prema fašizmu – već iz njegove manipulativne upotrebe u samoj Ukrajini, ali i na čitavom postsovjetskom prostoru.

Značaj manipulativne upotrebe reči „antifašizam“ veoma je porastao tokom drugog Putinovog mandata (2004–2008) i nakon njega. Po izbijanju „Narandžaste revolucije“ u Ukrajini 2004. godine, kada je na stotine hiljada Ukrajinaca protestovalo zbog lažiranja predsedničkih izbora i navodne izborne pobeде pro-ruskog političara Viktora Janukoviča, ukrajinski mediji naklonjeni Janukoviču i ruski mediji odani Kremlju, ocrnjivali su vođe proevropskog „narandžastog“ pokreta kao „narandžaste fašiste“. Ne bi li se odbranio od navodne pretnje narandžastom revolucijom u samoj Rusiji, kabinet ruskog predsednika (*Администрация*

Президента Российской Федерации) osnovao je „demokratski antifašistički omladinski pokret” – „Naši“. Imidž te organizacije oblikovan je na osnovu sovjetskog nasleđa: njihovim znamenjima dominira crvena boja, a njihov je sajt registrovan na domenu *.su*, koji je prvobitno bio predviđen za SSSR. Navedeni faktori pružaju uvid u manipulativnu upotrebu pojmova „fašizam“ i „antifašizam“ u Rusiji. Kremlj zastupa geopolitičko shvatanje prema kome suverene postsovjetske države pripadaju ruskoj interesnoj sferi, pa zato u njihovim težnjama da tu sferu napuste, Moskva vidi antiruske akcije.

Kremlj uz to neguje i kult „pobednika u Velikom otadžbinskom ratu”, pri čemu se taj rat shvata kao borba između Sovjeta i fašista. Usled toga, ali i usled činjenice da se u neprekinutoj sovjetskoj tradiciji antikomunizam izjednačava sa antisovjetizmom, Moskva je sklona tome da sve ono što joj izgleda kao animizitet prema Rusiji automatski proglašava fašističkim. Prema toj manipulativnoj interpretaciji pojam „antifašizam“ ukazuje na suprotstavljanje težnjama koje Putinov režim doživljava kao geopolitičku pretnju.

Nakon 2010. godine pojam „antifašizam“ ušao je u sličnoj iskrivljenoj interpretaciji i u dominantni politički diskurs u Ukrajini. Taj se proces dovodi u vezu sa tri značajna događaja. Prvi je od njih izbor Viktora Janukoviča za predsednika Ukrajine 2010. godine, nakon čega je ovaj implementirao proruskopoljnu politiku i upustio se u progon političkih protivnika. Drugo, ruski političar i poslovni čovek Boris Špigelj, koji neguje bliske veze sa Kremljom, iste je godine u Kijevu osnovao organizaciju pod nazivom „World Without Nazism“ (WWN, Svet bez nacizma). Treće, nedugo potom, 2011. godine, Janukovičev značajni saveznik Vadim Kolesničenko utemeljio je „Međunarodni antifašistički front“ (IAF).

Obe navedene organizacije kao svoj zvanični zadatak ističu borbu protiv ksenofobije, rasizma i glorifikacije nacističkih zločina, ali su njihovi stvarni ciljevi sasvim drugačije prirode. WWN se aktivno uključuje u rusku spoljnu politiku, pokušavajući da utiče na javno mnjenje u bivšim sovjetskim republikama, dok je IAF organizovao proteste protiv Janukovičevih političkih protivnika. IAF je napade prvobitno usmeravao prema ekstremno

desničarskoj partiji „Svoboda“, koja je gajila kritički stav prema Janukoviču. Čim je, međutim, „Svoboda“ stupila u savez sa demokratskom opozicijom, IAF se ustremio i na ovu potonju. Navedene „antifašističke“ organizacije protestuju protiv celokupne političke opozicije, pokušavaju da je diskredituju kao „fašističku“. Tu je taktiku IAF preuzeo od pokreta „Naši“, koji takođe sve Putinove protivnike napada sa „antifašističke“ pozicije.

Aktivnosti WWN-a i IAF-a dovode do konceptijskog konflikta između prvobitne definicije antifašizma kao borbe protiv desničarskog ekstremizma, kakvu je vodila ukrajinska leвица, i implicitno manipulativne interpretacije, koja proističe iz pokušaja Rusije da u Ukrajini sprovede vlastite interese.

Ukrajinska antiautoritarna levičarska struja nikada nije imala dovoljno političke snage da brani sopstvenu interpretaciju pojma „antifašizam“. Nakon što su proruski mediji „narodne republike“, formirane u onim delovima istočne Ukrajine koji su se našli pod kontrolom separatista, okarakterisali kao „antifašističke države“ koje se bore protiv „fašističke hunte u Kijevu“, pojam „antifašizam“ sasvim je izašao na loš glas. Zato ukrajinski aktivisti levičarskih uverenja ovaj pojam u javnom diskursu gotovo više i ne koriste, već umesto toga radije govore o borbi protiv rasizma, netolerancije i političkog terora.

Prevela s nemačkog Jelena Kostić Tomović

Saša Ilić
MEHANIČKI LAVOVI ANTIFAŠIZMA

Hommage à Danilo Kiš

Evropski prolog

Duga je i složena istorija političkih odnosa između Srbije i Rusije, koje srpski političari često, a ruski samo kada procene da im dominacija na Balkanu izmiče kontroli, zovu još i odnosima *dvaju bratskih naroda*. Tako je bilo i 2014, naročito u drugoj polovini godine kada su odnosi između Rusije i sveta došli do predhladnoratovskog zida. U takvoj klimi, politička elita u Beogradu, balansirajući između EU integracija i *bratskog odnosa* sa Rusijom, organizovala je 16. oktobra Vojnu paradu u čast Vladimira Vladimiroviča Putina, a sve pod parolom proslave sedamdeset godina od oslobađanja Beograda, koji je 20. oktobra 1944. oslobođen združenim dejstvom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije. Ova „greška“ u datumu od četiri dana vredna je pažnje i govori mnogo o tretmanu antifašističkog nasleđa u savremenoj Srbiji, što bi se moglo čitati kao nastavak postjugoslovenske revizije prošlosti, ali i kao odjek širih evropskih tendencija. U trenutku kada se odvijala Vojna parada u Beogradu, stanje u Ukrajini je dosegalo stravičan bilans. Ukrajinska kriza, koja je eskalirala nakon pomeranja NATO-a na istok, do tog trenutka je uzrokovala nezapamćenu humanitarnu katastrofu: poginulo je preko četiri hiljade ljudi u oružanim borbama, ranjeno je preko devet hiljada, dok je raseljeno skoro pola miliona. Takođe, izvršena je aneksija Krima, što je ratifikovano moskovskim dekretom 21. marta iste godine, od kada Putinova Rusija smatra Krim svojom teritorijom. Zvanična Srbija je spram svega toga zauzela politiku dvostrukog koloseka, zalažući se za EU integracije i

evropske vrednosti, ističući pritom da ne podržava aneksiju Krima, ali odbijajući da usaglasi svoju spoljnu politiku sa Briselom. Naprotiv, pokušala je da zaradi na izvozu poljoprivrednih artikala u Rusiju, nadajući se velikom profitu od Južnog toka, čije su prve višetonske cevi u Srbiji zavarene u novembru 2013. Tom prilikom je predsednik Tomislav Nikolić, zadivljen ruskom tehnologijom, izjavio da je izgradnja ovog gasovoda „simbol civilizacijskog napretka čoveka na planeti Zemlji“.

Kijevski teatar

Kada je Danilo Kiš 1976. godine objavio *Grobnicu za Borisa Davidoviča*, Savez komunista Jugoslavije već se temeljno obračunao sa svojim demokratskim strujama, pre svega sa liberalnim kadrovima u Savezu komunista Hrvatske, 1971 (Savka Dabčević Kučar) i Savezu komunista Srbije, 1972 (Latinka Perović, Marko Nikezić). Nakon toga je put Partije u političkom smislu krenuo nizbrdo, dok je u kulturi doveo do podizanja nacionalističke plime, čiji su se predstavnici sve do sredine osamdesetih deklarirali kao *legitimni nastavljači Titove politike*. Pojava Kišove zbirke priča o revolucionarnom teroru u SSSR-u, u takvoj klimi, dočekana je neprijateljski. Regrutovani su univerzitetski profesori i članovi Udruženja književnika da vode najprljaviju kampanju protiv njega, koja se naizgled ticala estetike i upotrebe metafora, a zapravo se radilo o veoma brutalnoj manifestaciji mutirane nacionalističke ideologije. Priča „Mehanički lavovi“, treća po redu u zbirci, donosila je montažu fikcije i dokumenata o jednoj poseti francuskog političara i gradonačelnika Liona, Eduara Erioa, SSSR-u, tačnije Kijevu, 21. novembra 1934. Misija Eduara Erioa, rečeno modernim rečnikom, bila je zapravo motivisana potrebom da se uveri u stanje ljudskih prava u *zemlji boljševika*. Pre svega, zanimala ga je pozicija crkve u društvu. Kako bi se izbegla negativna ocena francuskog političara, koji je toliko doprineo priznanju SSSR-a, Rajkom je svom agentu Čeljustnikovu poverio nesvakidašnji zadatak: da u Katedrali Svete Sofije (iz 11. veka), koja je nakon Oktobarske revolucije adaptirana u pivaru *Spartak*, organizuje liturgiju u kojoj će on sam činodestvovati. Tog trenutka počelo je pozorište priređeno za jednog radoznalog evropskog zvaničnika sa Zapada.

Čeljustnikov u Beogradu

Datum dolaska Vladimira Vladimiroviča u Beograd označen je *crvenim slovom* u kalendaru srpskih političara. Premijer Aleksandar Vučić je naložio svom ministru odbrane, Bratislavu Gašiću, da organizuje vojnu paradu u čast ruskog predsednika, koja bi se domaćoj javnosti predstavila kao svečanost povodom sedamdesetogodišnjice oslobođenja Beograda. Kada ga je ministar Gašić upozorio da se datumi ne poklapaju, premijer je lupio šakom o zastakljeni sto i uzviknuo: „Ni Putin ne dolazi svaki dan! Je l' to jasno?!“ Ministar Gašić, koji je svoje najznačajnije organizaciono iskustvo stekao vodeći ženski odbojkaški klub „Kruševac Santos“ do prve B lige, počeo se po glavi i bez reči otišao na izvršenje zadatka. Od premijera je dobio fasciklu sa uputstvima za pripremu celog događaja. Ministar Gašić je najpre telefonirao ostalim kolegama iz Vlade, a naposletku i gradonačelniku Beograda, Siniši Malom. Od svih je zahtevao samo jedno: bespogovornu saradnju i efikasnost u pripremi programa za koji im je ostalo tek desetak dana. Ono najteže od svega bilo je kako reaktivirati *simbole antifašizma*, koji su u Srbiji bili omraženi do te mere da ih se sam ministar vojni otvoreno gnušao. Pri pomisli na zastavu s petokrakom, pod kojom su partizanske jedinice umarširale u oslobođeni Beograd, osećao je poigravanje dijafragme. Zato je smislio da na Vojnoj paradi, koja ionako ne pada na dan jubileja, u prvom ešalonu postavi kostimirane vojnike sa uniformama iz Prvog svetskog rata. Ionako je premijer govorio da bi zbog štednje sve te jubileje trebalo obeležiti o istom trošku. Zato je naredio svakodnevni egzercir kamiona, topova i zardale tehničke, a od gradonačelnika Malog je zatražio hitno preimenovanje bar dve beogradske ulice, jer nakon petnaest godina *demokratije* i promovisanja novih *evropskih vrednosti*, nijedna prestonička ulica nije više nosila ime nekog partizanskog heroja; ni jugoslovenskog niti sovjetskog. Umesto njih, četnički kolaboracionistički pokret iz Drugog svetskog rata poglašen je autentičnom antifašističkom tekovinom Srbije. Nešto kasnije, ministar Gašić se dosetio i telefonirao Ristiću, državnom sekretaru za kulturu, koji je pre rada u ministarstvu karijeru pekao polazući vence na vojnička groblja. Ne stigavši ni da se predstavi, naložio mu je da

hitno pronađe režisera i pisca koji bi inscenirali neku prigodnu predstavu za Vladimira Vladimiroviča, dostojnu vojnog defilea koji se spremao na ušću Save u Dunav. Ristić je pljunuo u slušalicu i obećao da će se potruditi.

Kiša i poljupci

Uprkos uvreženom uverenju da ruska tehnologija može upravljati klimom, 16. oktobar je osvanuo oblačan i tmuran. Uskoro je počela da pada kiša. Svi su bili nervozni i ljuti, osim ministra vojnog, koji se radovao činjenici da će većina propalih vojnih skalamerija biti uglavnom prekrivena maskirnim ceradama. Takođe, pao mu je kamen sa srca kada je saznao da će se Vladimir Vladimirovič zadržati svega šest sati u Beogradu. To je značilo da neće biti neprijatnih pitanja, kao poslednji put kada je premijer Vučić morao da objašnjava kako su nestale Ulice generala Ždanova i Maršala Tolbuhina. Ovoga puta je na nekoliko dana pre Parade uspeo da od gradonačelnika i njegove specijalne Komisije za preimenovanje ulica i trgova, izdejstvuje dve nove: Bivša Zagrebačka ulica je ponela ime generala Koče Popovića, a druga, udaljenija od centra, ime generala Peke Dapčevića, koji je zaista komandovao partizanskim jedinicama u Operaciji Beograd. Kada je otpočeo vojni defile, nebo nad Beogradom se otvorilo. Sipalo je kao iz kabla. Iako je stajao nedaleko od premijera Vučića i predsednika Vladimira Vladimiroviča, ministar Gašić nije mogao jasno da ih vidi. Pošto oni nisu vadili svoje kišobrane, nije to učinio ni on, kao ni većina članova Vlade. Pred njima, po kiši, promicale su senke na oklopnim transporterima, dok je okupljeni narod mahao nečim, za šta se kasnije ispostavilo da se radilo o zastavicama Srbije i Rusije. Predsednik Srbije Tomislav Nikolić je u svom govoru, pored laži da Srbija nikada u istoriji nije vodila osvajačke ratove, uspeo da ne pomene nikog od partizanskih lidera koji nisu pripadali srpskom nacionalnom korpusu. Vladimir Vladimirovič je već naučio da prepozna kad njegovi domaćini lažu, zbog čega je postajao sve mrzovoljniji. Čak mu se u jednom trenutku zevalo. Želeo je što pre da napusti to mesto i nastavi put ka Milanu, gde je trebalo da učestvuje na samitu EU i azijskih zemalja. Najviše se pribojavao nekog novog rukova-

nja sa predsednikom Nikolićem, sa kojim se tog dana devet puta zdravio, pri čemu ga je ovaj svaki put ljubio neumereno, vlažno, po tri puta. Ukupno dvadeset i sedam puta, računao je Vladimir Vladimirovič u sebi.

Korak napred, dva koraka nazad

Na žalost beogradske političke i kulturne elite, na Vojnoj paradi nije bio niko od evropskih zvaničnika, dok na velikoj svečanosti u Centru Sava, tri dana kasnije, nije bio Vladimir Vladimirovič. Reditelj Dragan Bjelogrić, bivši glumac, koji je sa antifašizmom imao samo jednu dodirnu tačku, dok je kao klinac u filmu o ulozi dece u Drugom svetskom ratu odigrao ulogu dečaka bombaša, režirao je scenski igrokaz koji je dočekan sa ovacijama. Tekst je napisao Vladimir Kecmanović, pisac poreklom iz Sarajeva, koji se proslavio svojim romanom o ratu u Bosni, u kome je demonstrirao svoju privrženost ratnoj poetici ruskog nacionaliste Edičke Limonova, poznatog i po rafalima ispaljenim na Sarajevo. Ovaj umetnički dvojac je ispričavao scensku priču o tome kako „Srbi ne vole kad im neko lupa čvrge“, te su otuda netrpeljivi prema tuđinu. Kecmanović je svakako želeo da impresionira Vladimira Vladimiroviča, koji ga je zadivio svojim gardom prema Zapadu. Verovao je da s njim, osim imena, deli isti pogled na svet koji bi podrazumevao mržnju prema komunizmu, prezir slabijeg, gnušanje nad LGBT zajednicom, zaziranje od islama, a naročito nemilosrdnost prema opoziciono nastrojenim piscima kao što su Mihail Šiškin ili Sreten Ugričić. Zato ga je strašno zabolelo kada je ruski predsednik u svom govoru na paradi nazvanoj „Korak pobednika“ pomenuo doprinos SSSR-a i Jugoslavije u antifašističkoj borbi, a ne Rusije i Srbije. To mu je jedino zaškripalo u ušima. Sve ostalo je bilo onako kako je sanjao da će biti. Veličanstveno i serjozno.

Post festum

Dvadesetog oktobra više se niko nije sećao šta se tog dana dogodilo pre sedamdeset godina. Jedino je ministar vojni bio na raportu kod premijera, jer se nije dosetio da bar jednoj beograd-

skoj ulici vrati ime nekog slavnog crvenoarmejca, zbog čega je Vladimir Vladimirovič na rastanku rekao Vučiću da će još jednom razmisлити o Južnom toku. Ministar Gašić se izvinjavao, ali je na kraju ipak našao kuraži da zatraži dva slobodna dana kako bi otišao u banju i odmorio se. Usledio je šamar, vruć, iz lakta, kakav nije dobio još od detinjstva. Premijer se, hladeći ruku na staklu svog stola, žalio da je okružen nesposobnim idiotima zbog kojih mora da radi i nedeljom i praznikom. I noću. Da bi ispravio grešku, ministar vojni je tog dana zatražio prijem u ruskoj ambasadi u Beogradu. Dočekaо ga je ruski ambasador Aleksandar Vasiljevič Čepurin lično. Iako nije mogao da razume baš najbolje razlog Gašićeve posete, ipak ga je poveo do sobe u kojoj su stajale slike Vladimira Vladimiroviča: prizori iz lova, helikoptera, amfibije, sa džudoa, kao i fotografije njegovih ranijih poseta Beogradu. Pre odlaska, ministar Gašić je, uz snishodljiv osmeh, zamolio Aleksandra Vasiljeviča da mu dozvoli da se upiše u knjigu utisaka. Pošto je pronašao prvi prazan list, ministar vojni se malo zamislilo, a onda je ćirilničnim ćitkim slovima napisao: „Divimo se delu Vladimira Vladimiroviča.“ Potpisao se punim imenom i prezime-
nom, dopisavši na kraju i svoju funkciju. Izašao je iz ambasade potpuno ushićen. Međutim, njegova sreća nije dugo trajala. Mesec dana kasnije, svi svetski mediji su objavili alarmantnu vest da je Vladimir Vladimirovič odustao od Južnog toka.

Mikola Rjabčuk
OKRET UDESNO – I NATRAG

1.

Pre nekoliko godina otkrio sam svoju sliku na naslovnoj strani popularnog ukrajinskog nedeljnika, u okviru šarolike grupe još nekih ukrajinskih pisaca i javnih intelektualaca. Taj asemblaž trebalo je da ilustruje glavnu ideju ključnog članka, pod elokventnim naslovom „Tvorcima naših poraza“.

Mogao sam pomisliti da me taj prikaz previše veliča, jer moja skromna aktivnost, čak i u saradnji ili možda zaveri sa desetak drugih izdajnika, teško da je mogla da izazove bedno stanje u kome smo se zatekli posle dve decenije nacionalne nezavisnosti. Koreni naših nevolja svakako su sezali dublje, a tvorcima ukrajinskih poraza definitivno su bili brojniji nego što je nagoveštavala trapa-vo fotošopovana slika.

Iskusni čitaoci možda su čak prepoznali neke od njih, jer je slika bila zasnovana na starijoj fotografiji snimljenoj u ateljeu 1918, na kojoj su prikazane vođe kratkovečne Ukrajinske Narodne Republike. Njihova lica bila su zamenjena našim – ne baš vešto, ali to je možda i bio cilj – kako bi se povukla paralela između naivnih, pokvarenih i slabih liberala ranog XX veka i današnjice. Svi oni su navodno protraćili šanse da izgrade jaku nacionalnu državu i obezbede njenu nezavisnost. Svi oni bili su ne samo gubitnici, već glupi, ideološki perverzni impotenti koji su gurnuli svoju naciju u poraz, navodno propovedajući pacifizam, toleranciju i nekakva moralna načela u svetu u kom vlada pravo jačeg, gde pobednik nosi sve, a pobednici pišu konačnu verziju istorije.

Jednom rečju, svi oni bili su ne samo liberali, već „liberasti“ – pojam koji današnja ukrajinska radikalna desnica široko primenjuje, zajedno sa sličnom kovanicom „tolerasti“, kako bi ocrnila svoje glavne ideološke neprijatelje.

2.

Još 1980. godine, američki naučnik Aleksandar Motil objavio je vrlo pronicljivu knjigu o ukrajinskom nacionalizmu međuratnog perioda – *The Turn to the Right, Okret udesno*. Ona je prošla gotovo nezapaženo jer je Ukrajina u to doba bila ne-entitet, praktično nepostojeća na mentalnim mapama većine ljudi. Uglavnom se podvodila pod pojam Velike Rusije, i stoga nije bila tema od nekog posebnog interesovanja.

Motil je tvrdio da je ukrajinski nacionalni pokret od začeca bio prevashodno proevropski i demokratski, iz jednog očiglednog razloga. Zapadno usmerenje bilo je jedini izvodljivi način da ukrajinske vođe odvoje svoju zemlju od autokratske i uglavnom antievropske Rusije; oni su morali da uravnoteže simboličku moć imperijalnog središta još većom silom alternativnog središta smeštenog (ili samo zamišljenog) negde van dosega Rusije – u „Evropi“. Moglo bi se reći da su bili prozapadni i demokrate po prirodi stvari; geopolitika im naprosto nije ostavljala nijedno drugo rešenje.

Situacija se, međutim, promenila posle Prvog svetskog rata iz niza razloga koji su odredili ono što je Motil podesno nazvao „okret udesno“. Kao prvo, uz širenje autoritarnih tendencija i konsolidaciju fašističkih i fašistoidnih režima u nizu zemalja, liberalna demokratija je u Evropi bila u odstupanju, a svakako više nije bila jedina postojeća opcija. Alternativa – neliberalni politički modeli, bilo komunističkog bilo fašističkog tipa – sve su više dobijali na popularnosti.

Kao drugo, mlađa generacija ukrajinskih nacionalista projektovala je sav svoj resentiman, izazvan dramatičnim porazom od strane Poljaka i Rusa, na svoje prethodnike – liberalne i socijalističke vođe Ukrajinske Narodne Republike (UNR). Sa stanovišta mladih radikala, rat za nacionalno oslobođenje izgubljen je ne zbog nadmoći Rusa i Poljaka, pa čak ni zbog niskog stepena

nacionalne samosvesti ukrajinskih seljaka nevoljnih da se bore za nacionalnu stvar koju su slabo razumeli. Glavni uzrok poraza UNR, tvrdili su mladi nacionalisti, poticao je od tupavog liberalizma njihovih vođa – njihove nesposobnosti da delaju brzo, oštro i odlučno, ne mareći mnogo za legalnost i ljudske žrtve sa obe strane bojnog polja. Jednom rečju, nisu se poneli brutalno i beskrupulozno kao njihovi glavni rivali, boljševici.

Argument nije bio sasvim iracionalan. Otvoreno, liberalno demokratsko društvo na duge staze definitivno je konkurentnije od bilo kog zatvorenog, totalitarnog društva. Pa ipak, u relativno kratkim vojnim okršajima totalitaristi će često pobeđivati jer su bolje mobilisani, odlučni i spremni da prekrše bilo koja pisana i nepisana pravila radi svojih stranačkih ciljeva. U klasičnom filmu Oleksandra Dovženka, *Arsenal* (1929) postoji upečatljiva epizoda kad oficir UNR, intelektualac starog kova, sa okruglim naočarima, pokušava da pogubi boljševičkog sabotera, ali, kako izgleda, ne može da ga ubije spreda i zahteva da se ovaj okrene ka zidu. Boljševik oseća intelektualčevu slabost i tvrdoglavo odbija da mu okrene leđa. „Pucaj mi u lice!“ zahteva, i kako njegov potencijalni dželat i dalje okleva, boljševik mu prilazi, otima mu revolver iz ruke i prezrivo kaže: „Dakle, ne možeš? Ali ja mogu!“ i ubija protivnika, bez ikakvog kajanja, oklevanja i predrasuda o apsolutnoj vrednosti ljudskog života.

Evropa je tridesetih godina dvadesetog veka uglavnom predstavljala potvrdu čudnovate efikasnosti politike boljševičkog stila, i ukrajinski „integralni nacionalisti“ – kao i njihovi britanski, francuski, španski, holandski, i svakako istočnoevropski ekvivalenti – otkrili su fašističku ideologiju kao podesnu alternativu i komunističkoj pretnji i liberalnoj dekadenciji. Neki od njih delili su nacistički rasizam, ali uglavnom su u svojoj definiciji nacije prednost davali odanosti, a ne poreklu. Njihova nacija bila je bez države, zbog čega im je nacionalna nezavisnost bila važnija od etničke „čistote“; bili su isključivi ideološki, ali ne i etnički. Kao čisti oportunisti, bili su spremni da sarađuju sa bilo kim ko bi im pružio izgleda za nacionalnu državnost. Dvadesetih godina mnogi od njih pridružili su se boljševicima koji su napadno sprovodili politiku „indigenizacije“ prividno suverene „Ukrajinske Sovjetske Republike“. Tridesetih godina, kad se ta politika

završila pokoljem inteligencije i istrebljenjem seljaka uz pomoć velike gladi uslovljene ljudskim faktorom, okrenuli su pogled ka Zapadu, tragajući za bilo kakvim saveznikom koji bi mogao pomoći u sprovođenju njihovog sna o državnosti.

Tužno, ali Nemačka je bila jedina sila voljna i sposobna da poremeti posleratni *status quo* i da menja evropske granice. Zapadni Ukrajinci, koji su smatrali da su pod poljskom okupacijom, kladili su se na neprijatelja svoga neprijatelja – i dvaput izgubili. Najpre zato što Nemci nisu bili zainteresovani za bilo kakvu državnost Ukrajine, čak ni lažnu poput one u Slovačkoj ili Hrvatskoj. Čim su Ukrajinci proglasili nezavisnu državu u Lavovu u junu 1941, posle sovjetskog povlačenja, Nemci su pohapsili sve njihove vođe, uključujući Stepana Banderu, i potrpali ih u koncentracione logore.

A kao drugo, da sve bude još gore, sva nacistička represija i pogubljenja Banderinih nacionalista nisu spasili njihovu reputaciju. Sovjeti su odneli pobjedu, a njihova verzija istorije bila je čvrsto uspostavljena kao opštepoznata, ako ne i naučna istina. Banderini nacionalisti, koji su se od 1941. borili protiv Sovjeta i protiv nacista, bili su demonizovani kao nacistički kolaboracionisti, krvožedne ubice i ratni zločinci (iako to nikada nije dokazao nijedan međunarodni sud). Reč „bandera“ je u sovjetskom novogovoru postala metonimija za sve te užasne stvari, najgori i krajnji vid „ukrajinskog buržuskog nacionaliste“ – etiketa koju su Sovjeti primenjivali na sve Ukrajinke koji su pokušavali da zadrže nešto nacionalne samosvesti u otporu protiv zvanične rusifikacije (baš kao što je pojam „cionista“, uz slične polukriminalne konotacije, primenjivan na svakog ko bi očuvao neki upadljiv jevrejski identitet).

Reč „nacionalista“ bila je toliko diskreditovana da je čak i u nezavisnoj Ukrajini samo nekoliko procenata učesnika u različitim anketama sprovedenim širom zemlje bilo voljno da se identifikuje sa „nacionalističkom“ ideologijom ili da glasaju za kandidata koji se izjašnjava kao „nacionalista“. Iz istog razloga, svi pokušaji nekih emigrantskih grupa da u nezavisnoj Ukrajini ponovo uspostave predratnu Organizaciju ukrajinskih nacionalista ili bilo koje formalne naslednike Banderine tradicije „integralnog nacionalizma“ bedno su propali. Sve te staro-nove organizacije

ostale su krajnje marginalne i, kako pokazuju razni dokazi, njima su manje manipulirali prekookeanski sponzori, a više ukrajinske i/ili ruske tajne službe.

Sa druge strane, dva pitanja ostaju neobjašnjiva i zahtevaju odgovore. Prvo, zašto je i kako niska popularnost Banderine integralne nacionalističke ideologije u savremenoj Ukrajini kombinovana sa prilično visokom popularnošću njegovog partizanskog pokreta i njegove vlastite ličnosti (barem u zapadnom delu zemlje)? I, drugo, zašto je i kako dve decenije posle sticanja nezavisnosti jaka nacionalistička stranka „Svoboda“ iskrsla sa političke margine, 2010. odjednom stekla predstavnike (do 40%) u nekoliko regionalnih veća, i zadobila impresivnih 10% u parlamentarnim izborima 2012. godine?

3.

Verovatno je lakše odgovoriti na drugo pitanje jer se sećamo nacionalističkog resentimana tridesetih godina – kao reakcije na propast ukrajinske nacionalne revolucije 1917–1921 (i, delimično, na katastrofalni završetak „nacionalne obnove“ pod komunističkim nadzorom, dvadesetih). Na neki način, to potvrđuje čuvenu rečenicu Valtera Benjamina o tome kako „svaki uspon fašizma svedoči o nekoj neuspejoj revoluciji“. Radikalno desničarska „Svoboda“ napredovala je tek nakon što su se liberalni desni i levi centar potpuno diskreditovali internim svađama i frustrirajućim neuspehom da ispune velika obećanja spektakularne – mirne, liberalnodemokratske i „proevropske“, „Narandžaste revolucije“.

Propala revolucija podstakla je, zapravo, ne samo rast „Svobode“, već i staromodnih totalitarističkih komunista čiji su se rezultati utrostručili (sa 5% u 2007. godini na 15% u 2012) i zastrašujuće postkomunističko-oligarhijske „Partije regija“, mreže pokrovitelja i klijenata mafijaškog tipa, koja je 2004. realistički posmatrana kao glavna pretnja ukrajinskom suverenitetu, demokratiji, vladavini prava i evropskoj integraciji. Nakon što je njen kandidat, zloglasni Viktor Janukovič, pobedio na predsedničkim izborima 2010, „Svoboda“ je za dosta Ukrajinaca postala poslednja nada: jedini žestoki momci sposobni da odole pritisku političkih gangstera koji su osvojili državu i ponudili je na prodaju.

Bio je to glavni, ali verovatno ne i jedini razlog za uspeh „Svobode“. Analitičari ističu neobično rasprostranjenu prisutnost „Svobode na ukrajinskoj televiziji, koju u potpunosti kontrolišu oligarsi bliski predsedniku, i, opštije, neobično dobro finansiranje njihove izborne kampanje – krajnje sumnjivo kad je u pitanju stranka koja nikad nije osvojila više od jednog procenta glasova. Stručnjaci nagoveštavaju da su vlasti i provladini oligarsi tajno podržavali „Svobodu“, iz dva razloga. Kao prvo, nameravali su da oslabe svoje glavne suparnike – liberalne nacionaliste, dajući njihova regionalna uporišta radikalima i stvarajući strašilo od „nacionalističkih talibana“ za domaću i međunarodnu upotrebu. A kao drugo, možda su planirali da gurnu neuglednog vođu „Svobode“ u drugi krug predsedničkih izbora 2015, smatrajući ga jedinim kandidatom koga bi Janukovič lako mogao da pobedi.

Šta god bili razlozi, razvoj događaja u 2014. jasno je pokazao da je strašilo ukrajinskog „fašističkog“ nacionalizma uglavnom bilo preuveličano – i od strane Janukovičevog režima koji je tu priču uključio u političku manipulaciju velikih razmera i od strane Kremļa, koji je istrajno doprinosio stvaranju ovog mita (sistemski od 2005) i na kraju izvukao korist od toga za vreme, a naročito posle Euromajdana – kada su kremaljski i prokremaljski mediji na međunarodnom planu razglasili kako je revolucionarno svrgavanje Janukovičeve kleptokratije „fašistički državni udar“. Danas, dok traje neobjavljeni rusko-ukrajinski rat, upotreba ovog jezika, kako su lepo primetili Metju Kupfer i Tomas de Val, „prikazuje rusko-ukrajinski sukob kao ponavljanje ideološke podele u Drugom svetskom ratu, pri čemu se Rusija i Ukrajina označavaju kao 'antifašistička' odnosno 'profašistička'. Te etikete su oružje u retoričkom sukobu koji podstiče borbu na terenu... A ti termini su rezultat gotovo sedamdesetogodišnjeg procesa koji je jedan koncept pretvorio u politizovanu optužbu opšte namene.“

U oštrom kontrastu sa tom propagandnom retorikom, predsednički izbori u Ukrajini u maju 2014. doneli su kandidatima „Svobode“ i „Desnog sektora“ manje od dva odsto glasova, a u oktobru iste godine nijedna od te dve stranke nije uspela da pređe cenzus za parlament od 5%. To ne pokazuje samo razočaranost izbornog tela poslanicima „Svobode“ – često nekompetentnim,

arogantnim, i prilično podložnim korupciji. Nasuprot „Svobodi“, „Desni sektor“ bio je sasvim nova stranka, kako se pretpostavljalo, oslobođena starih poroka. Ali njihov politički *raison d'être* u očima naroda verovatno je nestao zajedno sa Janukovičem i njegovom „Partijom regija“ koju su uglavnom doživljavali kao politički antipode nacionalista i kao subjekte neophodnog uspostavljanja protivteže. Paradoksalno, u ratu Ukrajinci nisu glasali za radikale već, ogromnom većinom, za umereni centar, dovoljno „tvrd“ u pogledu ruske agresije, ali pomirljiv u pogledu domaćih podela i mogućih kontradikcija.

4.

Pošto smo odgovorili na drugo pitanje – o najverovatnijim razlozima uspona i pada radikala – možemo se vratiti prvom i razmisliti o paradoksalnoj popularnosti nacionalističkih vođa, njihovih pokreta i simbola, u zemlji koja naizgled nije nacionalistička. Velika debata o tom pitanju vođena je 2010. godine, ubrzo nakon što je Viktor Juščenko, poražen na predsedničkim izborima, načinio jedan sumnjiv oprostajni gest: posthumno je odlikovao Stepana Banderu najvišim nacionalnim ordenom, Heroj Ukrajine.

Taj korak izazvao je oštru reakciju Moskve koja je već godinama prikazivala Viktora Juščenka i njegovu vladu kao „fašiste“ Banderinog tipa. Odbacili su ga i Viktor Janukovič i njegova „Partija regija“, koji su tesno sarađivali sa Moskvom u svojoj „antifašističkoj“ kampanji i zapravo se oslanjali na iste spin-doktore. Međutim, neočekivani udarac došao je sa evropske strane jer su Poljaci, Juščenkovi dugogodišnji saveznici, inicirali rezoluciju Evropskog parlamenta koja je iskazivala „snažno gnušanje“ nad njegovom odlukom i pozivala novo ukrajinsko vođstvo (odn. izabranog predsednika Viktora Janukoviča) da iznova razmotri tu nesrećnu odluku, za ljubav ukrajinske posvećenosti evropskim vrednostima.

Čovek se može tek gorko nasmešiti nad naivnom idejom da se Viktoru Janukoviču zada plemeniti zadatak čuvanja „evropskih vrednosti“, ali znatno više zbunjuje fraza o Banderinoj „sarađnji sa nacističkom Nemačkom“. Ta fraza verovatno se od-

nosila na period pre 1941, odnosno pre Saksenhauzena, kada je Banderina ilegalna Organizacija ukrajinskih nacionalista (OUN) tražila podršku za svoju stvar u različitim delovima Evrope. Gledano sinhronijski, njegova „saradnja sa nacističkom Nemačkom“ nije se suštinski razlikovala od one koju je vodila većina evropskih lidera tog vremena, koji ne samo da su vodili pregovore, već su i potpisivali priličan broj sumnjivih sporazuma sa Hitlerom, uključujući seminalni sporazum iz 1939. o „večnom miru i prijateljstvu“ između Nemačke i Sovjetskog Saveza.

Teško da su članovi Evropskog parlamenta ikada čuli išta o Banderi i svemu tome. U potpunosti su se oslanjali na Poljake, a Poljaci su imali dobar razlog da Banderu posmatraju manje-više kao što Izraelci vide Jasera Arafata – jer su poljsko-ukrajinski odnosi u zapadnoj Ukrajini posle Prvog svetskog rata uglavnom ličili na jevrejsko-arapske odnose u Palestini posle Drugog svetskog rata.

Treba odati priznanje ukrajinskim intelektualcima koji su uglavnom jednodušno osudili Juščenkov potez kao neodgovornu političku provokaciju koja je uglavnom išla u korist Moskve, ali su bili i kritični prema evropskim poslanicima zbog njihove neprecizne fraze, a još više što su takode radili u korist Moskve baveći se krajnje složenim pitanjima bez neophodnog činjeničnog i kontekstualnog znanja. Glavni raskol između evropskih i ukrajinskih intelektualaca nije nastao zbog „teksta“ već zbog konteksta; ne zbog suštine Banderine ideologije – prezrenja dostojne i prevaziđene, već zbog antikolonijalističkog, narodno-slobodilačkog karaktera njegovog pokreta – i dalje aktuelnog i značajnog za mnoge Ukrajinke.

Značajno je što danas u Ukrajini ne veličaju terorističku aktivnost OUN protiv predratne poljske vlade, već prevashodno posleratni otpor protiv Sovjeta Ukrajinske partizanske armije (UPA) zasnovane na OUN. Aleksandar Motil, kao vodeći stručnjak na ovom polju, dobro je zapazio tu osobenost:

„Savremeni Ukrajinci koji Banderu posmatraju kao heroja idealizuju neumoljiv otpor njega i njegovog pokreta Sovjetskom Savezu u periodu 1939–1955. Niko ne smatra pohvalnim nacionalističko nasilje nad Poljacima i Jevrejima, ali malo ko smatra da je ono od suštinske važnosti za ono što Bandera i nacionalisti

predstavljaju: odbacivanje svega sovjetskog, opovrgavanje antiukrajinskih kleveta i безусловna odanost ukrajinskoj nezavisnosti. Bandera i nacionalisti takođe se posmatraju kao polarna suprotnost korumpiranoj, nekompetentnoj i podmitljivoj ukrajinskoj eliti koja je poslednjih dvadeset godina rđavo vladala Ukrajinom. Naravno, ovo popularno čitanje ukrajinske istorije je jednostrano, a potpuni prikaz bi uključivao i dobre i loše stvari koje su učinili Bandera i nacionalisti. Ali jednostrana čitanja istorije nisu retkost, osobito među nesigurnim nacijama koje se bore da zadrže svoju novopronađenu nezavisnost.“

Ova poslednja stavka naročito je važna. Ona implicira da Ukrajina nije bila samo „normalna“ nacija sa čvrstim identitetom i sigurnom državnošću, koja je morala da bira između autoritarizma i demokratije, odnosno između kriptofašističke ideologije OUN i liberalno-demokratskih vrednosti današnje Evropske unije. Stvarnost je bila sasvim drugačija, kako pravi izbor u to doba nije bio između zla i dobra, već između različitih vrsta zla. Stoga Banderino nasleđe danas ne čini relevantnim njegov politički/ideološki aspekt, već, pre etički, ma kako idealizovan – patriotizam, nacionalna solidarnost, požrtvovanje i idealistička posvećenost zajedničkim ciljevima i vrednostima.

Baš to je onaj deo nasleđa Bandere i OUN/UPA koji je bio glavna meta Sovjeta, kao što primećuje Aleksandar Motil: „Sovjetska propaganda uvek je demonizovala nacionaliste, ne zbog njihovog kršenja ljudskih prava – na kraju krajeva, ko su bili Sovjeti da se brinu o ljudskim pravima nakon što su izmislili Gulag? – već zbog njihovog otpora staljinističkoj vlasti... Posleratni nacionalistički pokret otpora uživao je rasprostranjenu podršku među ukrajinskim stanovništvom zapadne Ukrajine upravo zbog toga što je predstavljao otpor staljinizmu i simbolizovao stvar nacionalnog oslobođenja. (...) Sovjetska demonizacija nacionalista promovisala je i stvorila duboko ukorenjenu sliku njih kao divljih koljača bez političke ili ideološke agende, osim smrti i razaranja. Ta predstava je uhvatila koren pre svega u krajnje sovjetizovanim delovima istočne i južne Ukrajine, koji su poslužili kao uporišta vladavine Komunističke partije. Rusi i govornici ruskog shvatili su nagoveštaje zvaničnika i često su vređali nacionalno svesne Ukrajinke koji su se usuđivali da govore na svom vlastitom jezi-

ku, nazivajući ih 'Banderama'. ...Ono što su ruski šovinisti koristili kao pojam ozloglašnosti – Bandera – postalo je pohvalna reč, vrlo slično načinu na koji su Afroamerikanci prisvojili 'reč na slovo n' (*nigger* – crnja)“.

5.

Priča je zadobila nov, neočekivan obrt za vreme Euromajdana kad je ruska propaganda skovala neobičan pojam „judeo-banderiti“ nakon propalih pokušaja da prikaže Majdan kao gomilu buntovnih pogromčika i besnih antisemita. „Crna legenda“ doživela je neuspeh uglavnom zbog čvrste pozicije ukrajinske jevrejske zajednice koja je stala na stranu protestanata i odbacila klevete i rečima i delom. Tako je smišljena suprotna legenda – o zaveri ukrajinskih „fašista“ i jevrejskih oligarha, uz termin „banderiti“ za prve i „judeo-banderiti“ za druge.

Ti nazivi, smišljeni kao kleveta, nisu, međutim, odbačeni, već su prihvaćeni na humoristički način – uz čuveno javno pojavljivanje jevrejsko-ukrajinskog oligarha Igora Kolomojskog u majici sa natpisom „žido-banderovec“ (judeo-banderit) i ukrajinskim grbom (trozupcem) stilizovanim kao menora.

Prominentni jevrejsko-ukrajinski umetnik Aleksandar Rojtburd, koji je prvih dana Majdana došao iz Odese kako bi se uključio u proteste, objasnio je šta oseća prema navodnom „antisemitizmu“ Majdana na slično humorističan način: „Često me pitaju da li kao Jevrejin imam neki specifičan doživljaj Majdana. Nemam nikakav specifično jevrejski doživljaj. Da, na Majdanu se osećam kao Jevrejin – baš kao što se osećam kao Jevrejin i na havajskoj plaži, na Crvenom trgu ili u muzeju Metroliten. Ali ne osećam neku dodatnu ugroženost zbog svog jevrejstva. Neki profesionalni Jevreji pokušavaju da pokrenu kampanju u međunarodnim medijima zbog „Majdanovog antisemitizma“. Moje insajdersko mišljenje: tu nema antisemitizma. Naravno, ima nekih antisemita. Ali oni su svuda, uključujući havajsku plažu, Crveni trg ili muzej Metroliten... Takođe su i u filharmoniji za vreme Rahmanjinovog „Trećeg koncerta za klavir“. Pa ipak, ne odlaze tamo da bi tukli Jevreje koji sviraju violine, već samo da bi slušali muziku.“

To zapažanje, ma koliko duhovito, dotiče se jednog ozbiljnog problema: do koje mere i na koliko vremena može liberalna demokratska zajednica miroljubivo postojati i čak saradivati zajedno sa suštinski neliberalnim ili čak antiliberalnim grupama, bilo radikalno desničarskog, bilo radikalno levičarskog usmerenja? Zajednički neprijatelj – poput strane invazije ili domaće diktature – verovatno pruža izvesnu popustljivost za takvu (ograničenu) saradnju, kao što su ubrzo otkrili mnogi evropski pokreti otpora za vreme nacističke okupacije.

Prošle zime, Majdan je bio linija fronta, manje-više kao Donbas danas. U oba slučaja, napredovanje stranih „fašista“ obesmišljava potragu za „fašistima“ u sopstvenim redovima. Naročito kada su strani „fašisti“ mnogo brojniji, bolje naoružani i čvrsto institucionalizovani u vekovnoj tradiciji šovinizma, džingoizma i agresivnog imperijalizma koje finansira država. Dvadeset godina smo se smejali političkim klovnovima poput Žirinovskog – dok njegovi suludi stavovi nisu postali Putinova stvarnost. Dvadeset godina smo tretirali neke ruske intelektualce kao bezazlene slobodne strelce – dok nismo otkrili da oni prosto artikulišu Putinovu podsvest. Danas teško da nam je do smeha dok čitamo iskaz Aleksandra Dugina, fašističkog filozofa i dugogodišnjeg profesora Moskovskog državnog univerziteta, koji nudi radikalni recept za rešenje otvorenog rusko-ukrajinskog sukoba: „Trebalo bi da očistimo Ukrajinu od idiota. Genocid nad kretenima je na redu i neizbežan je... Ne mogu da verujem da su ovo Ukrajinci. Ukrajinci su divan slovenski narod. A ovo je rasa kopiladi koja je izronila iz kanalizacije.“ Sve dok ne budemo odgovarali Duginovoj (ili Putinovoj) predstavi o Ukrajincima kao o „divnom slovenskom narodu“, mogu nas očistiti sa lica zemlje – bilo da smo liberali ili konzervativci, krajnja desnica ili krajnja levica – samo zato što svi predstavljamo pogrešan tip Ukrajinaca, različit od onoga koji je ruska imperijalna imaginacija stvorila za vreme poslednja tri veka.

Banalna i vrlo tužna istina jeste da su pod snajperskom vatom ili raketnim napadima politički stavovi boraca gotovo jednako nebitni kao i njihov umetnički ukus ili seksualna orijentacija. U pravo vreme i na pravom mestu, definitivno bi se trebalo

suočiti sa njima – kao što se već desilo, iako nakratko, za vreme prošlogodišnjih predsedničkih i parlamentarnih izbora.

Kao neizlečiv „liberast“, verujem da ćemo imati takvu priliku – ponovo, i na duže – da raspravljamo o tvorcima naših pobeda i naših poraza, pre na akademski nego na vojni način.

Prevela sa engleskog Tijana Tropin

04

IKONOGRAFIJA ANTIFAŠIZMA

Zvonko Maković
**SPOMENIČKA PLASTIKA NA PROSTORU
JUGOSLAVIJE (1945–1991)**

Paradigma jednoga vremena

U Jugoslaviji se nakon 1945. pozornost u svim segmentima usmjerava na neposrednu prošlost, na oslobodilački rat koji se tumači kao borba protiv okupatora i njihovih saveznika, ali i kao komunistička revolucija koja je raskrstila s jednim ideološkim projektom i instalirala novi, potčinjen u cijelosti apsolutnoj vlasti Komunističke partije kojoj je na čelu Josip Broz Tito. Uspostavljanje toga krutoga sustava provodi se na svim razinama, pa tako i u kulturi i umjetnosti. Na tome se području nastoje radikalno brisati svi oblici ranijih praksi i uspostaviti novi koje karakterizira jasna čitljivost i persuzivnost. Dakako, i čitljivost i persuzivnost obilježeni su onim ideološkim obrascima koje diktira Partija. Kao iznimno učinkovit medij kojim se lako mogu provoditi nametnuti zadaci bila je spomenička plastika. Ovaj vid umjetničke proizvodnje karakterizirala je krajnja praktičnost u prijenosu ideološki obojanih poruka te sugestivnost. Drugim riječima, spomeničku se plastiku poratnoga vremena moglo razumjeti kao produžetak ideologije, politike i same vlasti.

Duh trijumfalizma nad nacizmom, isticanje uloge vojske kao izvojevača pobjede, te heroizacija pojedinca jasno prepoznatljivog ideološkoga kôda bili su osobito rašireni u memorijalnim narativima Sovjetskoga Saveza i bloka socijalističkih zemalja koje su gravitirale toj zemlji. Nije stoga neobično da je jedan od najranijih spomeničkih kompleksa i na području Jugoslavije nakon 1945. posvećen upravo Crvenoj armiji. Riječ je o *Spomeniku zahvalnosti Crvenoj armiji (1945–1947)* kipara

Spomenik zahvalnosti Crvenoj armiji (1945–1947) , Antuna Augustinčić

Antuna Augustinčića, podignutom na visoravni Gradac iznad Dunava, a pored sela Batina u Baranji (Hrvatska). Spomenik obilježava Batinsku bitku u kojoj su u studenome 1944. godine jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, uz veliku premoć sovjetskih vojnika, potukle jedinice Wehrmachta i njego-

vih saveznika. Bitka je imala iznimno važno strateško značenje, jer se trebala osloboditi desna strana Dunava radi napredovanja Crvene armije prema Mađarskoj, dok su Nijemci nastojali zadržati koridor pri povlačenju svojih jedinica kroz Hrvatsku i Sloveniju prema Austriji. U bici je izginulo 1279 pripadnika mahom Crvene armije, a spomenik je imao dvostruku funkciju: memorirati tragični ratni događaj, ali i izraziti jedinstvo sovjetskoga i jugoslavenskog naroda. Augustinčić uzima kao središnju točku spomeničkoga kompleksa figuru Pobjede i postavlja je na visok obelisk koji dominira krajolikom na uzvisini iznad Dunava, dok je u donjoj zoni kosturnica u kojoj su sahranjeni vojnici. Ovaj Augustinčićev spomenik nije bio samo prvi takvoga tipa u Jugoslaviji nakon 1945, nego se u njemu na najcjelovitiji način izražavala aktualna ideološka, pa i politička dimenzija ranoga poratnog razdoblja. Bliskost Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza iskazana je također *Spomenikom pobjede* (1945) u Murskoj Soboti (Slovenija). Riječ je o djelu kipara Zdenka i Borisa Kalina na kojemu su prikazana dva vojnika jasnih identiteta, jedan je pripadnik Crvene armije i drugi Titov partizan. Likovi su predstavljeni u punoj vojnoj opremi u položaju stražara, a između njih postavljena je ploča na kojoj na ruskome i slovenskome piše glavna poruka ovoga djela: „Vječna slava junacima, palim u boju za slobodu i neovisnost bratskog Sovjetskog Saveza i Jugoslavije.“

Veze između Titove Jugoslavije i Staljinova Sovjetskoga Saveza bile su tada u svim aspektima monolitne i čvrste, ali već 1948. doći će do političkoga razmimoilaženja iz kojega će se uskoro razvijati dvije paralelne linije, obje zasnovane na istome ideološkome predlošku. Nakon Titova raskida sa Staljinom marginalizira se uloga Sovjetskog Saveza i Crvene armije u oslobodjenju zemlje, pa i u spomeničkoj plastici, dok ključnu ulogu osloboditelja preuzimaju Titova partizanska vojska i goloruki narod. Poruka je jasna: trebala se istaknuti jedinstvo partizana i naroda. Karakteristični su primjeri za to *Spomenik palim borcima* (1951) na Iriškom vencu u Vojvodini (Srbija) kipara Sretena Stojanovića i *Spomenik osloboditeljima Skoplja* (1955) kipara Ivana Mirkovića u Skoplju (Makedonija). Spomenik na Iriškom vencu sastoji se iz dvije cjeline: jedna je visok stup koji dominira krajolikom i na čijem je vrhu kip slobode, zapravo modificiran prikaz pobjede,

Spomenik palim borcima (1951), Sreten Stojanović

dok je glavni sadržaj u donjemu dijelu. Ovdje je skupina muškaraca i žena odjevenih u različitu civilnu odjeću koji zajednički koračaju držeći u rukama puške, ručne bombe, crvenu zastavu. Ta skupina ljudi ima vrlo jasno značenje, a ono predstavlja pobunjeni narod iz kojega će se formirati Narodnooslobodilačka vojska. Ona, dakle, snaga koja je, s Titom i komunističkom partijom na čelu, izvojevala pobjedu. Narod je podloga iz koje se razvija organizirana vojska, točnije partizanski pokret koji će osloboditi zemlju i voditi je u budućnost. Nema vanjskih pomagača, pa niti još donedavno bratske Crvene armije koja je, kao i u drugim zemljama, bila važan faktor u slamanju okupatora.

Spomenik osloboditeljima Skoplja Ivana Mirkovića još je eksplicitniji u izražavanju onih narativa koji su povezivali dva glavna faktora u oslobodilačkom ratu: naroda i vojske. Mirković prikazuje čvrsto stisnutu grupu ljudi, mahom naoružanih, a među njima se ističe žena u stiliziranoj makedonskoj narodnoj nošnji, zatim muškarci s karakterističnom partizanskom kapom („titovkom“), pa dijete i ranjenici. Riječ je o pobunjenim građanima koji su oslobađali Skopje od okupatora, a pod vodstvom Tita i partije

Spomenik osloboditeljima Skoplja (1955), Ivan Mirković

transformirali su se u organiziranu vojsku. Kada je riječ o fokusiranju sadržaja na sam narod kao najsnažnijeg pokretača priče, zanimljiv je primjer *Spomenik otpora i stradanja* kipara Lojzeta Dolinara, izveden 1946–1950. u Kraljevu (Srbija). Kipar prikazuje skupinu ljudi – muškaraca, žena, djece – od kojih neki odaju prkos i neustrašivost, isturenih grudi i uzdignute glave, dok drugi posrću i padaju. Geste onih prvih susretali smo u mnogim slučajevima na kojima su prikazani, mahom pojedinci, dovedeni pred neprijatelja na strijeljanje. To su karakteristične geste i izrazi koji su često eksploatirani kako u spomeničkoj plastici, tako u filmu, na slikama, stripovima, književnosti, svem onom propagandnom materijalu koji ima jednu jedinu poruku koja se temelji na hrabrosti i nepokolebljivosti naroda. Istina je i to, da takve prizore nalazimo i na dokumentarnim fotografijama i rijetkim filmovima koji su sačuvani s brojnih stratišta.

Sva spominjana djela nose žanrovske osobine karakteristične za socijalistički realizam i samo u skrivenim nijansama se razlikuju od sličnih djela koja nastaju širom drugih zemalja socijalističkoga političkog poretka. Međutim, kada je Jugoslavija u

pitanju, tada će se u narativni sklop unositi nove supstance koje će tijekom pedesetih godina spomeničku plastiku, baš kao i čitav politički, društveni i kulturni sustav, udaljavati od nekoć zajedničke matrice. Pozivajući se na tekst Bernarda Barbera¹, James M. Mayo u svojoj je studiji „Ratni spomenici kao politička memorija“ detaljno klasificirao brojna dodatna značenja spomenika s vrlo jasnim utilitarnim sadržajima, i to upravo u političkome pogledu.² Instaliranjem socijalizma ranih poratnih godina sva je pozornost usmjerena na neposrednu prošlost, na oslobodilački rat koji je tumačen kao borba protiv fašističkih okupatora, ali je „predočavan i kao komunistička revolucija koja se nastojala iskazati u formi potpune, apsolutne humanizacije i prosvjećivanja čovjeka i čovječanstva. Pribavljajući sebi takve metanaracije, komunistička ideologija nastojala se predstaviti kao konačna i neprikosnovena istina, kao mit kojim je moguće objasniti i prošlost i budućnost čovjeka i njegove društvene zajednice.“³ „A da bi „održali vlastito ideološko tumačenje rata kao presudnog povijesnog događaja i loma kojim je označen kraj ne samo jednog projekta društva, onog kapitalističkog, nego i loma koji je imao i kulturalnu, identitarnu, etičku, i čitav niz drugih društvenih uloga, komunisti su na svaki mogući način ideološki instrumentalizirali ukupnu društvenu diskurzivnu praksu“.⁴

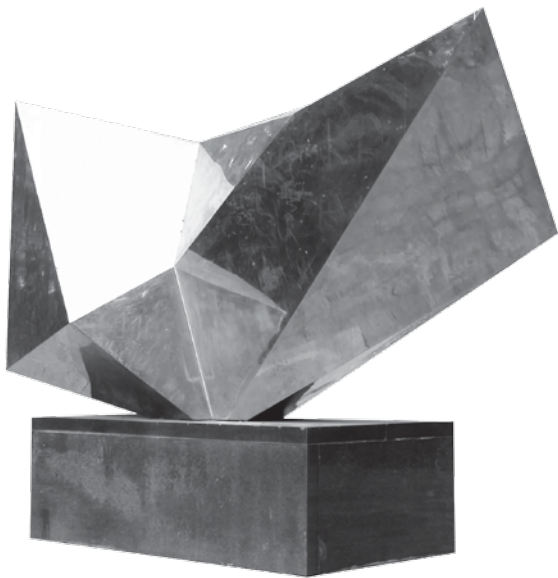
Nedvojbeno najznačajniji kipar koji je obilježio vrijeme nakon Drugog svjetskog rata i uspostave nove socijalističke Jugoslavije, bio je Vojin Bakić. Štoviše, upravo su se kroz njegovo djelo, a osobito kroz spomeničku plastiku, mogle precizno dešifrirati mijene kroz koje je prolazio Titov socijalizam udaljujući se od zajedničkoga sovjetskoga ishodišta. Ako je Augustinčićev *Spomenik Crvenoj armiji* u Batini bio najupečatljiviji znak bliskosti i zajedništva Titove i Staljinove politike u ranome poratnome periodu, onda se u Bakićevim djelima iz šezdesetih i sedamdesetih

1 Bernard Barber: „Place, Symbol, and Utilitarian Function in War Memorials“, *Social Forces*, vol. 28, No. 1 (Oct., 1949), Oxford University Press, str. 64.

2 James M. Mayo: „War Memorials as Political Memory“, *Geographical Review*, vol. 78, No. 1 (siječanj, 1988), str. 62-75.

3 Enver Kazaz: „Heroj i žrtva u funkciji pamćenja rata“. U zborniku: *Kultura sjećanja: 1945*. Uredili Sulejman Bosto i Tihomir Cipek. Disput, Zagreb, 2009. str.144.

4 O.c. str. 146.

Spomen-park Dotrščina (1964–1968), Vojin Bakić

moгу otkriti radikalni uzmaci od sovjetske formule memoriranja. Ovaj je kipar postao paradigmom razvoja spomeničke plastike u Jugoslaviji, a *Spomenik pobjede* (1958–1968) u Kamenskoj (Hrvatska) jedno je od najznačajnijih djela. Tu je Bakić pokazao kako se velika ideja može vrlo dobro izraziti čistim plastičkim jezikom, jezikom apstraktne umjetnosti koja odgovara visokim standardima kasnoga modernizma. Kipar se ovdje vraća temi pobjede sve do antiknih uzora, točnije grčke božice Nike, koristeći istodobno i plastički jezik suvremene europske skulpture, baš kao i osobni izraz precizno definiran u ciklusu radova *Razlistane forme*. Trideset metara visoka konstrukcija iz armiranoga betona prekrivena je blještavim čeličnim pločama računajući na svjetlosne efekte mjesta, uzvisine u lijepom šumovitom krajoliku.

Bakiću je uvijek bio važan aspekt okoline u kojemu je spomenik postavljen. Međutim, izbor blještećeg materijala u znatnoj će mjeri izmijeniti osobine volumena, pa i koncepta spomenika. Sjajna i glatka opna stapat će se s krajolikom u kojemu se nalazi, a niz skulptura postavljenih kao spomen obilježje u parku Dotrščina u Zagrebu (1964–1968) predstavljat će nov način ko-

memoriranja. Kipar razmješta blještave kristalne oblike od visokopoliranoga čelika u prirodu koja se odražava na oštro rezanim plohamama volumena, pa skulptura-spomenik u cijelosti urasta u prirodu, a svojim se odsjajima optički dematerijalizira i postaje tek bljeskom koji se zapaža hodanjem kroz pejzaž. Dakako, uloga mjesta tu je izuzetno važna, jer nas upravo mjesto podsjeća na događaj kojemu je spomenik posvećen. U Dotrščini je, naime, bilo stratište na kojemu je ustaški režim tijekom rata pogubio velik broj rodoljuba, među kojima su bili i istaknuti pojedinci iz kulturnog i javnog života Zagreba i Hrvatske. Odnos krajolika i svijetlećih čeličnih oblika naći ćemo i u Bakićevu *Spomen obilježju naroda Hrvatske žrtvama u Kragujevcu* (1978–1981), spomeniku postavljenom u memorijalni kompleks Šumarice kod Kragujevca (Srbija). I ovdje je sam lokalitet nabijen tragičnim događajem vezanim za masovna stradanja nevinih žrtava fašističkoga terora u jesen 1941. godine. Kao odmazdu pripadnici Wehrmachta tu su strijeljali oko 7000 građana Kragujevca, a među njima je bilo 300 učenika od koji su neki imali svega 8 do 15 godina. Park Šumarice osnovan je kao mjesto memoriranja 1953, a tijekom narednih godina brojni su kipari iz raznih dijelova Jugoslavije ovdje postavljali svoja djela kao znak sjećanja i posvete žrtvama.

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina na cijelom području Jugoslavije – od Slovenije do Makedonije – podižu se spomenici kojima je cilj jačati ideološki sustav zemlje, a primjenom normi visokoga modernizma isticati posebnost jugoslavenskoga puta u socijalizam. Uz Bakića značajni su bili umjetnici Miodrag Živković, Dušan Džamonja, Bogdan Bogdanović, Aleksandar Đokić, Janez Lenassi i dr. Živković je autor *Spomenika pobjedi na Sutjesci* (1963–1971) na Tjenitištu (Bosna i Hercegovina). Riječ je o prijelomnoj i najtežoj bitci kojom su okupatorske snage Nijemaca, Talijana i Bugara, uz pomoć domaćih saveznika četnika i ustaša, tijekom jednomjesečnih borbi koje su se vodile na tromeđi Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka (Srbije) od 15. svibnja do 15. lipnja 1943. nastojale slomiti partizanski otpor. Iako je omjer snaga bio samo u ljudskom faktoru 6:1 u korist neprijatelja, Titovi su partizani izvojevali pobjedu uz iznimno velik broj stradalih. Vrlo rano je Tjenitište dobilo status važnoga memorijalnoga mjesta, a postavljanjem Živkovićeve *Spomenika*

pobjedi mjestu je dana iznimna estetska dimenzija. Dvije odijeljene forme, koje asociraju na krila (Pobjeda – božica Nika), ali i na proboj kojim su se partizani izvukli iz neprijateljskog obruča, puno značenje dobivaju u odnosu na krajolik koji nije samo scena visokih estetskih vrijednosti, nego i mjesto natopljeno memorijom.

Osjetljivost na samo mjesto u kojemu se postavlja spomenik naći ćemo i u slučajevima Bogdana Bogdanovića, njegova *Spomenika Cvijet* (1966) podignutoga na mjestu bivšega ustaškoga logora u Jasenovcu (Hrvatska), Dušana Džamonje na *Spomeniku revolucije naroda Moslavine* (1967) u Podgariću (Hrvatska) i na drugome velikom djelu istoga kipara, a to je *Spomenik revoluciji* (1972) u Nacionalnom parku Mrakovica na Kozari (Bosna i Hercegovina). Ono što karakterizira najznačajnija djela memorijalne plastike na području bivše Jugoslavije kojima se obilježavaju važna mjesta iz vremena Drugoga svjetskog rata, a

Spomeniku revolucije naroda Moslavine (1967),
Dušan Džamonja

sustavno ih se gradi od kraja pedesetih do osamdesetih godina, to je da su to djela koja svojim umjetničkim osobinama pripadaju visokome modernizmu. Riječ je mahom o gigantским apstraktnim skulpturama jakih ekspresivnih vrijednosti, koje zajedno s mjestom u kojemu su postavljena, trebaju emitirati jasne poruke, poruke o snazi vladajuće partije. Partije dovoljno senzibilizirane na ukuse vremena da može prihvatiti umjetnički jezik svojstven svijetu izvan Željezne zavjese. Da bi ta „posvećena“ mjesta, a s jakim ideološkim nabojem, bila što učinkovitijima krenulo se u podizanje spomenika u pejzažu, koji je i sam memorirao događaje vezane za rat i revoluciju. Tražila se, zapravo, persuazivnost kao dodatni sadržaj lako razumljivim narativima. U čitavom se tom procesu ponavljala praksa koju je europska kultura u svojoj dvije tisuće godina staroj kršćanskoj prošlosti dobro poznavala i odavno apsolvirala, a u novije je vrijeme bila osobito prisutna u doba protureformacije. Ranije su se „posvećenim“ mjestima pridavale magijske, često iscjeliteljske osobine, pa su nicala mnoga prošteništa.

*Spomenik Cvijet (1966),
Bogdan Bogdanović*

Razgradnjom ideološkoga i političkoga sustava i padom Berlinskog zida dolazi do promjena u globalnome smislu. U Jugoslaviji se na krajnje brutalan i tragičan način urušava politički sustav te kroz rat dolazi do raspada zemlje. U tome je procesu spomenička plastika prepoznata kao medij u kojemu je zgusnut sav ideološki naboj sustava koji je nestajao, pa nije stoga čudno da će spomenici u novim prilikama često biti svojevrstan medij katarze. Destrukcijom spomenika nastojalo se na simboličan način razračunati s prošlošću, ali i s memorijom koja je upisana u te gigantske znakove bivšega vremena. Veliki povjesničar umjetnosti i začetnik moderne zaštite spomenika Alois Riegl prije više od stotinu godina govorio je o razlikama između „željene“ i „neželjene“ baštine. Isticao je kako se uništavanjem spomenika zaboravlja da se time uništava samo forma, ali se ne može izbrisati i njezin povod, jer on ostaje i dalje živ u drugim, nematerijalnim oblicima. Na taj aspekt novi vandali nisu računali.

05

**ATNIFAŠIZAM
DANAS: UPUTSTVO
ZA UPOTREBU**

Andžej Leder
ANTIFAŠIZAM KAO MASKA I SIMBOL

Nakon 1945. godine antifašizam je korišćen je kao simbol, tj. kao simboličan izvor moralnog legitimiteta na Zapadu, tek oslobođenom od Hitlerove okupacije. Problem je u tome što je taj simbol prikrivao brojna loša sećanja, mračne i sramotne tragove, slojeve protivrečnosti i mračnih verovanja. Svi su oni počeli da izbijaju na površinu kada se Zapadu pridružila Istočna Evropa, sa svojim drugačijim prostorima sećanja (fr. *lieu de mémoire*, engl. *memory space*).

Za Istočnu Evropu je antifašizam, naime, pre svega bio slogan lažne staljinističke propagande i novih režima, koji su u ime tog navodnog antifašizma ubijali Letonce i Litvance, Poljake i Slovake, Hrvate i Mađare, pa čak i Čehe i Jevreje. Pod sloganom „borba protiv fašizma” u radnim logorima i na grobljima, osim istinskih lokalnih fašista, završili su i nacionalisti, hrišćanske demokrate, konzervativci i socijalisti, kao i trockisti i antistaljinistički boljševici koji su uspeli da prežive 1937. godinu. Takva je sudbina snašla seljake, građane, radnike i intelektualce. Čitava su društva simbolično ponižena tako što su proglašena fašističkim, i sve to zarad osvete i represije ruskog nacionalnog komunizma.

Sve bi ovo neizostavno trebalo imati na umu, a ne sme se zanemariti ni činjenica da, tokom ekspanzije Hitlerove Nemačke, antifašizam u Evropi zapravo uopšte nije bio opšteprihvaćeni stav. Tridesetih i četrdesetih godina 20. veka fašističke tendencije i pozitivan odnos prema Hitleru i njegovoj politici bili su prisutni u većini evropskih društava, premda su uglavnom bili

pasivne prirode. Moramo priznati da su u Francuskoj, Belgiji, Holandiji, Skandinaviji, ali i u Hrvatskoj i Mađarskoj, postojale prilično brojne grupacije kod kojih su se čežnja za tradicionalnom hijerarhijom, verovanje u urođene rasne razlike i odbojnost prema Jevrejima stopili u specifičan konglomerat, koji će obezbediti preduslove za mogućnost da se nemačko rešenje u datim sredinama percipira kao „koliko-toliko prihvatljivo rešenje” nepodnošljive situacije proistekle iz posledica Velikog rata 1914–1918. i Velike ekonomske krize 1929. godine.

U datom kontekstu moramo se prisetiti i toga da su anti-fašistički pokreti u većini ovih zemalja bili prilično slabi. Broj pripadnika „Pokreta otpora” u Francuskoj tek je pred kraj Drugog svetskog rata dostigao broj onih koji su aktivno saradivali sa fašističkim osvajačima. Nemačke policijske snage u Holandiji, Belgiji ili Norveškoj bile su smešno male – lokalna administracija bila je sasvim dovoljna da održi „red” i da sprovodi „deportacije”.

Snažan pokret otpora komunisti su organizovali tamo gde su posedovali političku bazu. Izvan radikalnog levičarskog miljea oni su u evropskim društvima, ipak, uživali slabu potporu, a tamo gde su bili jaki izbio bi građanski rat.

Kako je jedan istoričar primetio, u zapadnoevropskim zemljama pod Hitlerovom okupacijom, period do 1944. godine za većinu stanovnika nije znatnije odudarao od njihovih dotadašnjih „svakodnevnih iskustava”. Izuzimajući Jevreje, koji su – kako je potresno prikazao Patrik Mondijano – „jednostavno” nestajali, stanovništvo zapadnih zemalja uglavnom je, voljno ili nevoljno, na ovaj ili onaj način bilo uključeno u poduhvat izgradnje „Tvrđave Evropa”. Valja istaći i okolnost da je dati poduhvat pratila modernizacija privrede, koju su pokretali vojna industrija i resursi oteți od rasno „nečistih” građana Evrope.

Kada su Amerikanci osvojili Zapadnu Evropu, društva na tom delu kontinenta bila su prinuđena da se suoče sa svojim nedavnim iskustvima poniženja i krivice, odnosno s tim da su učestvovali u nečemu što se sada nazivalo „najsramotnijim poglavljem u istoriji čovečanstva”. Istini za volju, valja naglasiti to da se u najvećem broju slučajeva radilo o pasivnom učešću, koje se sastojalo u tome da su ljudi nastavili da žive isto kao i do tada, zatvarajući oči, a pomalo i uživajući u nesreći svojih bližnjih, ko-

risteći prilikom da se lako obogate i ponavljajući slogane iz novina koje su u okupiranim zemljama izdavali fašistički režimi.

Zadatak političara koji su preuzeli kormilo neposredno po završetku rata, u takozvanom nultom času (nem. *Stunde Null*), bio je da uklone taj žig. De Gaul, Adenauer i svi drugi koji su razmišljali na sličan način shvatili su da njihova društva moraju da zaborave, pa su zato počeli su da tragaju za simbolima koji bi tome mogli doprineti - kao jedan od tih simbola postepeno se etablirao i antifašizam.

Ovo je bilo tim jednostavnije s obzirom da su se užasi uglavnom odvijali istočno od nemačkih granica. Većina evropskih Jevreja pobijena je na teritoriji Istočne Evrope, tamo je rat značio masovno uništenje, i to na vlastitom tlu, etničko čišćenje i mere pacifikacije koje su sprovodile sve zaraćene strane. Zato je i bilo relativno lako mržnju prebaciti na sve te „istočne narode”, pogotovo što su oni - u gvozdenom zagrljaju staljinizma - bili potpuno isključeni od simboličnih promena koje su oblikovale novi, posleratni poredak.

Režimi istočno od Labe, potpuno zavisni od Moskve, poslušili su tako kao antipod novoformiranim zapadnoevropskim demokratijama, koje su, kao što vidimo, imale poseban, zajednički razlog da antifašizam uzdignu u simbol novog moralnog poretka u Evropi, a da narode „Međumorja”, tj. države između Baltičkog i Crnog mora, žigošu kao fašističke kolaboracioniste, ubice Jevreja i „prirodno” reakcionarna društva. Francuzi, Belgijanci i Skandinavci imali su mogućnost da ne razmišljaju o vlastitom držanju u nedavnoj prošlosti - simbol tog zla ostao je negde na Istoku.

Promoskovske vlasti koje su postavili komunisti svoju su brutalnost i gušenje svakog otpora opravdavale istim tim „antifašizmom”, koji se, prema njihovoj interpretaciji, suočavao sa sklonošću ka ekstremnom, slepom nacionalizmu naroda koje je Crvena armija netom potčinila. Idejne i moralne posledice proglašavanja antifašizma simbolom posleratnog poretka, decenijama su se znatno razlikovale istočno i zapadno od Labe.

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka, antifašizam, konstruisan na odgovarajući način, na Istoku je pružao legitimitet ideološkoj evoluciji. Ono što je neposredno po završetku Drugog svetskog rata moralo da posluži kao opravdanje, kao

maska koja prikriva loše strane prošlosti, buntovna je omladina sada shvatala ozbiljno, koristeći to za razračunavanje sa „generacijom očeva”, naročito u Nemačkoj. Oštru politizaciju i ozbiljno tretiranje ovog problema nije, međutim, pratilo razumevanje za nastanak pojma i fenomena „antifašizam”. On je krajem 20. veka bio opštepriznat kao stub demokratskog poretka, ali zato niko više nije ni razmišljao o prividno tako dalekom „normalnom” fašizmu, koji se još od tridesetih i četrdesetih godina, ako ne i duže, krio duboko ukorenjen u mentalitetu Evropljana.

Potisnut iz javnog diskursa i izjednačen sa desničarskim ekstremizmom, taj je fašizam preživio u brojnim slabo osvetljenim uglovima: u neispričanim sećanjima, na fotografijama sklonjenim na poslednje stranice porodičnih albuma, u nejasnim formulacijama koje su prikrivale sve što isuviše podseća na zlo iz prošlosti, a pre svega u malim svakodnevnim navikama i postupcima, koji su odražavali i čuvali duboko ukorenjene stavove i shvatanja, prenoseći ih bez po muke dalje. Te male svakodnevne navike i postupci uključivali su, primera radi, zajedničke „nepriemerene” šale i slične neugodne pojave, uzgred pomenuta sećanja ili prezrive poglede na pomen neke društvene grupe, podsmeš izazvan prizvukom ovog ili onog imena, ali i izvesne osobenosti institucionalnog poretka. Sve su one bile skriveni signali za činjenicu da senke prošlosti još uvek žive. Uzgred budi rečeno, Istočna i Zapadna Evropa, jedna su drugoj najbližije ostale upravo u tim i takvim signalima.

Problem je u tome što su početkom 21. veka te senke ponovo izašle na svetlost dana, što su se ponovo otelotvorile. Kletva mračne fašističke prošlosti kao da je uklonjena usled promene evropske klime nakon pada Berlinskog zida. Činilo se kao da to ponovo daje legitimitet onome što je decenijama čučalo skriveno pod površinom.

Za narode koji su otrgnuti od sovjetske imperije, koji su vraćeni u okrilje evropske porodice, antifašizam je veoma rano izgubio svojstvo simbola. Demokratske političke snage iz tih regiona pronašle su sebe u širokom pojmu „antitotalitarizam”, često pri tom izjednačavajući nemački nacionalni socijalizam i ruski nacionalni komunizam. Još gore, Istočnoevropljani su vremenom postali imuni na to da im neko prebacuje fašizam – isuviše često

su im to bacali u lice u doba saslušanja. Optužba za „fašizam”, koju su zloupotrebljavali staljinistički vlastodršci, moralnu je težinu naročito izgubila u Poljskoj, gde izvesne politički utemeljene grupacije, uprkos autoritarnim sklonostima i uvek prisutnom antisemitizmu, nisu ušle u kolaboraciju sa nacionalsocijalistima. Poljaci su na takve optužbe zato reagovali sa ironijom koja im je svojstvena. Posledice su raznovrsne, a obuhvataju, između ostalog, i nemogućnost da se ozbiljno diskutuje o desničarskom ekstremizmu.

Poput stanovništva drugih zemalja istočno od Labe, Poljaci su već devedesetih godina 20. veka shvatili da Zapadnoevropljani antifašizam prečesto koriste kao simbol svoje moralne nadmoći. Takav pristup onemogućava ravnopravnu diskusiju o mnogim značajnim temama, od kojih su neke i veoma teške, poput prošlosti podeljenog kontinenta ili činjenice da je dominacija staljinističke imperije nad potčinjenim zemljama prebrzo prihvaćena. Isto važi i za položaj emigranata iz drugih kulturnih sredina, koji su pod prividom tolerancije potisnuti u ekonomski i kulturni geto, kao i za ekonomski liberalizam, koji se diskurzivno vezuje za demokratiju, a često prikriva brutalnu ekspanziju korporativističkog poretka.

Ekonomska kriza koja je izbila 2008. godine, „najveća od 1929”, neočekivano je razotkrila koliko je evropskim elitama zapravo teško da pronađu zajednički jezik, na kome bi mogli da postave uverljivu dijagnozu situacije na našem kontinentu. Poslednji izbori za Evropski parlament ukazali su na činjenicu da simboli koji su evropskim društvima u drugoj polovini 20. veka omogućili izgradnju mira i blagostanja više nemaju istu privlačnu snagu. Partije koje se pozivaju na prikrivenu fašističku prošlost zadobile su osetnu podršku, primera radi u Francuskoj. Upravo je zbog toga danas naš zadatak da od simbola koji maskira „prostora zaborava” antifašizam pretvorimo u kritički pojam.

Prevela s nemačkog Jelena Kostić Tomović

Goran Vojnović
SMRT ANTIFAŠIZMU, SLOBODA NARODU!

Kada bih ja 1987. godine, u prvom razredu Osnovne škole „Druge grupe odredov“, nazvane po slovenačkoj jedinici u Drugom svetskom ratu, svojoj učiteljici pred tablom objasnio da je antifašista čovek koji je, pre nego što je postao predsednik vlade, nazvao ulicu po masovnom ubici, verovatno bih morao na razgovor kod direktora, moje roditelje bi pozvali u školu i pretili im mojim isključenjem. Kada bih joj rekao da je antifašista neko ko se, pre nego što je postao predsednik vlade, otvoreno klanjao četničkom vojvodi optuženom za ratne zločine, oca i majku bi pozvali u policiju i pretili im njihovim isključenjem.

Ali, dobro, nismo više u 1987. godini, Osnovna škola „Druge grupe odredov“ sada iz obazrivosti nosi ime Martina Krpana, najvećeg slovenačkog književnog junaka, švercera soli i povremenog borca protiv Turaka, ali ipak, još uvek mi se čini da učitelji i direktorka ove škole ne bi bili baš zadovoljni kada bi im neki prvak objasnio da je antifašista čovek koji anektira delove susedne države, a u svojoj progoni gejeve i novinare, zatvara disidente i druži se sa nacistima na motorima.

U slovenačkim školskim udžbenicima još uvek piše da su se antifašisti borili protiv fašizma i nacizma i zato ni ruski predsednik Vladimir Putin ni srpski premijer Aleksandar Vučić ne bi mogli u njima da se predstavljaju kao antifašisti.

Ali, život nije Osnovna škola „Martin Krpan“ i često nam postavlja pitanja bez pravilnih i pogrešnih odgovora. Dva plus dva u životu nije uvek četiri, ne mari život za Njutna i njegove zakone,

život voli da bude nelogičan, i zato i Putin i Vučić u Beogradu, oktobra 2014. godine, mogu ponosno da slave Dan pobeđe nad fašizmom.

„Ni antifašizam nije ono što je nekad bio“, verovatno bi primetio moj deda da je još živ, a moja baba, da je još živa, dodala bi: „Sreća da deda nije živ da ne gleda šta se dešava!“ Čini mi se da mu se baš uopšte ne bi svideli njegovi antifašisti ovih dana, a istovremeno sumnjam da su mu se ikada i svidali.

Posle 1945. godine, fašisti protiv kojih se borio iznenada su nestali, kao da ih nikada nije ni bilo. Dobar broj njih pobili su u borbi, još bolji posle nje, nemalo njih su oterali u Argentinu, a nešto fašista su čak i osudili i zatvorili. Zatim su se Čerčil, Ru-zvelt, Staljin i Tito verovatno dogovorili da će od tada svi koji su preživeli ratni i posleratni haos biti antifašisti i tako je ostalo da važi sve do danas. Za sve.

I Staljin je bio antifašista, i Čaušesku je bio antifašista, i Pol Pot je bio antifašista, i Henri Kisindžer je bio antifašista, i Džordž Buš je bio antifašista. I Slobodan Milošević i Franjo Tuđman bili su antifašisti, i da su stigli da ga pitaju, za antifašistu bi se opredelio, siguran sam, i Sadam Husein. Danas je antifašista Benjamin Netanjahu i antifašista je Vladimir Putin. I naravno, antifašista je i Aleksandar Vučić. A šta bi drugo bio ako ne antifašista.

Naime, skoro sedamdeset godina posle pobeđe antifašizma, nigde na svetu još uvek nema nijednog fašiste. Niko se dobrovoljno ne javlja za ovu ulogu, niko ne diže ruku i ne pita: „Mogu li ja?“

Što je, na neki način, razumljivo. Kad su se nekad u bivšoj Jugoslaviji deca igrala partizana i Nemaca, niko nije želeo da bude Nemač, čak ni ona deca koja će kasnije izrasti u vojne zločince, četnike, upravnike koncentracionih logora ili tek predsednike vlade koji su u prošlom životu sanjali o Bulevaru Ratka Mladića. Biti fašista nikada nije bilo dovoljno popularno, uvek je postojala opasnost da će te druga odrasla deca zafrkavati, ako ne drugi, onda oni iz zapadne Evrope i Izraela.

Zato se samo od sebe postavlja pitanje: Odakle u današnjem svetu toliko fašizma kada su svi antifašisti?

Ovo pitanje govori o paradoksu savremenog sveta koji je posle Drugog svetskog rata vrlo precizno definisao fašizam. Poslednjih sedamdeset godina bio je gotovo opsednut njime i za to

vreme je napisao beskrajn niz knjiga, snimio na hiljade filmova, precizno opisao i ocrtao fašizam, za njega kreirao jezik i ikonografiju, istražio ga s pred i pozadi i analizirao sve, do zadnjeg Hitlerovog brka. Na kraju je otišao toliko daleko da je o fašizmu počeo da zbija duhovite šale i da im se glasno smeje.

Ali, taj isti svet nikada nije tako jasno i tako nedvosmisleno definisao antifašizam. Ni danas, zapravo, ne može da odgovori na najjednostavnije pitanje povezano sa njim: Da li je antifašizam borba protiv fašista, kojih kao što znamo od 1945. godine nema više, ili je to borba protiv svega što fašizam predstavlja, dakle borba protiv rasizma, agresivnog nacionalizma, šovinizma, svakog nasilja, svih oblika segregacije, ograničavanja slobode, jednonumlja, borba protiv iskorišćavanja bilo koga i bilo gde, protiv ugnjetavanja bilo koga i bilo gde?

Naravno da su se mnogi potajno slagali da je antifašizam sve to i još više, ali ko je smeo naglas da kaže Staljinu da nije antifašistički imati gulage, ko je smeo Amerikancima da kaže da nije antifašistički bacati atomske bombe, ko je smeo Titu da kaže da nije antifašistički imati koncentracione logore za ratne zarobljenike. Jebiga, nisu to bila vremena za konfrontaciju sa antifašistima, bilo ih je previše.

Zato antifašizam nikada nije uspeo da se razvije u stvarnu suprotnost fašizma. Štaviše, sa svakom godinom koja je prolazila od kraja rata, postajao je sve više apstraktan i ispražnjen pojam dok nije postao samo još deo obaveznog dres koda posleratnog sveta, kao što su leptir mašne na dodeli Oskara. Svi su ga iz navike kačili na grudi, a niko se više nije pitao šta on znači.

Sa antifašizmom su se postavljali diktatori, ratni zločinci, kolonizatori i mnogi drugi tlačitelji slobode od Los Anđelesa do Vladivostoka, svake godine su se okupljali i zajedno proslavljali svoju veliku pobjedu nad fašizmom, svake godine su nam diktatori, ratni zločinci i kolonizatori saopštavali da zbog njih živimo u svetu bez fašizma. U međuvremenu, između svojih tradicionalnih antifašističkih susreta, pobili su usput više ljudi nego što je uspeo da ih pobije fašizam.

Postali su više fašistički od samih fašista, ništa fašističko im nije bilo strano. Kretali su u osvajačke ratove, otvarali koncentracione logore, vršili genocide, cele države polivali bojnim otrovi-

ma i činili još hiljadu drugih malih i velikih fašizama, a pritom nadasve brižljivo pazili da u očima svetske javnosti sve vreme ostanu antifašisti, oni koju su fašizam zatrli i jednom za svagda uništili.

Hiljadu puta izrečena laž, kao što znamo, postaje istina i ko bi mogao danas da zameri Vladimiru Putinu i Aleksandru Vučiću što iskreno veruju da su i oni sami naslednici antifašizma i da imaju svako pravo da slave pobedu nad fašizmom. Pobedu, koju s ponosom slave Barak Obama i njegova administracija, zaista može da slavi gotovo bilo ko.

„Nikad većih fašista od antifašista“, verovatno bi primetio moj deda da je još živ, a moja baba da je još živa, rekla bi: „Sreća što deda nije živ jer bi otišao u šumu i suprostavio se ovom antifašizmu“. I važio bi za fašistu, prvog posle gotovo sedamdeset godina, cinično dodajem ja, jer šta bi drugo bio borac protiv antifašizma.

Antifašizam za koji se on nekada borio i koji danas sanjamo mi, naivni čovekoljubivi idealisti, zavedena deca bratstva i jedinstva, već dugo ne postoji, odnosno nikada nije ni postojao. I pitanje koje nam se postavlja samo po sebi jeste uistinu sasvim pogrešno. Umesto da se pitamo *Odakle na svetu toliko fašizma kad su svi antifašisti?* – trebalo bi da se zapitamo *Odakle na svetu toliko antifašizma kad su svi fašisti?*

Da, ako želimo da razgovaramo o fašizmu savremenog sveta, moramo prvo da se odrekneмо antifašizma, da priznamo da je on još samo prozirna maska fašista, koji svoj fašizam uspešno kriju iza tog sitnog delića svoje slavne antifašističke istorije. Antifašizam je već dugo farsa i što ga se pre odrekneмо, lakše ćemo prepoznati sve prave fašiste ovoga sveta.

Zato, drugovi, uzviknimo: Smrt antifašizmu, sloboda narodu!

Prevela sa slovenačkog Biljana Žikić

Edi Matić
NA DAN OSLOBOĐENJA GRADA SPLITA
26. 10. 1944 – 70 GODINA POSLIJE

Prostrle se betonske ploče Rive po splitskom suncu. Svjetluca se more, čuju se povremeno krikovi galebova. Puni stolovi na terasama kafića.

Za stolom do mojeg je glasno. Penzioneri upadaju jedan drugome u riječ. Svečarski su odjeveni, svježe izbrijani. Rastvaram novine i skrivam lice da ne primijete kako osluškujem razgovor u kojem se dobacuju sjećanjima iz slavniha dana pobjede. One iste čiju godišnjicu danas slave. Na stolu pred njima rašireni su faksimili naslovnice lokalnih novina od prije sedamdeset godina. Jasno vidim kad provirim iz svog zaklona: U zaglavlju datum 26. 10. 1944, a u naslovu piše masnim slovima: „Oslobođen je Split, ponos hrvatske Dalmacije.“ Skrivam se opet, osluškujem.

- Sjećam se da su cijelo jutro tukla crkvena zvana, dok su partizani ulazili u grad.
- Ja sam dobio pušku na kojoj je bio križ izrezbaren pokraj zvijezde.
- A prva predstava u kazalištu nakon oslobođenja! Prepuno gledalište, na pozornici ogroman natpis „Smrt fašizmu, sloboda narodu“ i svi na nogama, zajedno sa zborom pjevaju hrvatsku himnu.
- Eto, a ovi danas to ne vjeruju. Misle da je sve bilo podređeno komunističkoj diktaturi.

U glavi mi se slaže slika tadašnjeg Splitsa. Onda namjestim novine tako da mogu lako proviriti iznad njih i počnem proučava-

ti svoje susjede. Ova grupica imala je na dan oslobođenja između šesnaest i dvadeset godina. Hrvatske zastave s petokrakom, križ na lančiću oko vrata, svećenik u partizanskim jedinicama, a osloboditelji u crkvi... Narodno slavlje. Ni blizu onog stanja koje je zavlдалo kasnije, kad se komunizam razmahao tražeći neprijatelje svuda oko sebe, a naročito oko Boga.

- Duje, a kad je ono Dan ustanka, sve mi se pomiješalo? - bojažljiv glas, pjegava ruka oslonjena na štap, zamagljen pogled.
- O, hodajuća demencija i sklerozo! - Duje izgleda kao bivši sportaš, ima crvenu „Nike“ vindjaknu, govori glasno i drži se uspravno. - Četrdeset smo godina slavili 27. 7. a onda smo prebacili na 22. 6. jer je Tuđman tako tražio.
- Ah, da, da, to je zato jer mu je smetalo što smo prije obilježavali ustanak koji je u stvari bio ustanak Srba protiv ustaških zločina.

Duje sad nastavlja predavanje spuštenim glasom, naginjući se konspirativno i mašući viljuškicom kojom je prethodno pojeo prilično velik komad čokoladne torte, a ja sam se, kao slučajno, još malo približio njihovom stolu. Dovoljno da čujem kako objašnjava da je onaj stari datum Tuđmanu bio problematičan jer se tog dana obilježavala pobuna srpskog stanovništva Hrvatske na zločine koje je provodio Max Luburić u ime tadašnje ustaške vlasti. I da taj datum nikako nije trebalo brisati iz kalendara, jer je bio preteča općenarodnom ustanku. Umjesto tog starog Dana ustanka, novim je dekretom proglašen Dan antifašističke borbe, čija je povijesna referenca bila osnivanje sisačkog partizanskog odreda, a čiji su sastav činili uglavnom Hrvati, pa su jednim udarcem ubijene dvije doduše malo oprečne muhe: i obilježavanje antifašizma i njegovu smještanje u nacionalni kontekst.

- Mi smo znali da nacionalizam i fašizam idu ruku pod ruku i koliko god ga maskirali patriotizmom, on je taj koji hrani fašizam - u razgovor se ubacio starac veselih očiju, koje žmirkaju iza debelih stakala, ali tužnih crta lica.
- Odgovor na ustaške zločine bio je sa srpske strane odmazda, pričalo se da su oni prvi ustanici pobili seljake iz hrvatskih sela. Pobili bi se bili na kraju svi na nacionalnoj osnovi da pripadnici već oformljenog Narodnooslobodilačkog pokreta

nisu spriječili takav razvoj ustanka i usmjerili ga u borbu protiv stranih okupatora i domaćih izdajnika, propagirajući bratstvo i jedinstvo kao alternativu – Duje govori kao netko tko je o ovim temama govorio nebrojeno puno puta.

- Mi u Italiji nismo imali nikoga u susjedstvu da se potučemo, pa smo zaratili sa cijelim svijetom – nadovezao se sitni ćelavac, kojem se u govoru čuo talijanski akcent – Nas su samo strpali u vojsku. Nikoga nismo mrzili, fašizam je bio novi društveni poredak, koji nismo ni razumjeli.
- Zato si prešao k nama, Bruno? – vesele oči zažmirkaju još jače, dok drhtava ruka prinosi tužnim ustima komad kolača od jabuka.
- Većina nas nije htjela uopće biti u ratu, a tih godina smo vidjeli i ono najgore što ga je pratilo. Pored ubijanja i mučenja, stalno se pljačkalo. Jedan je naš komandant otišao iz Splita s kamionom pokušava i dvadesetak radio aparata, sve što je zaplijenio, uzeo je za sebe.

Bijela košulja i crvena kravata s plavim točkama diskretno proviruju iz zakopčanog kaputa od tamnoplavog vunenog štofa. Bruno mi se čini najstarijim, a najmodernije je odjeven. Bio je valjda jedan od onih trista pedeset talijanskih vojnika koji su se ovdje zatekli po kapitulaciji Italije i osnovali bataljun Garibaldi koji je sudjelovao u bitkama za oslobođenje Splita, a kasnije i u sastavu Prve proleterske brigade.

- Mom ocu su zaplijenili radio! – izvikuje sad jedan koji u ustima ima samo još dva-tri zuba, ili mi se barem tako čini. Spustio sam novine i sad ih otvoreno gledam, oni ionako nikoga ne primjećuju. - Novi, novcati američki „Zenith“ s gramofonom. Postojalo je neko skladište s oduzetim stvarima po kojem smo nakon oslobođenja tražili, ali ga kraj svih onih tepiha, slika i porculana nismo našli. Sigurno ga i sad neko sluša u nekoj talijanskoj kući. Dabogda im po cijele dane svirala *Bandiera rossa*.

Ovi starčići skakuću iz povijesti u sadašnjost lakoćom dječaka na stepeništu. I faksimil s pozivom za proslavu godišnjice oslobođenja, pred njima na stolu, podsjeća na vremena o kojima

pričaju, kad je grad svakodnevno bio zasipan novim proglasima. Jedan put su to bili talijanski leci koji pozivaju narod da mirno čeka razvoj situacije, pa partizanski koji najavljuju pojačanja iz Bosne ili velike pobjede Crvene armije, pa njemački s obavijestima o policijskom satu, ili engleski u kojima se hvale partizanske borbe za oslobođenje. Kao da je bio veći medijski metež nego danas na Facebooku.

- Nema više radnika. U tome je problem – nadovezao se sad sitan i izboran starac koji me podsjeća na kornjaču, jer mu iz prevelikog zelenog sakoja viri mršavi vrat. – Društvo je pretvoreno u naciju, bez društvenih uloga, grupa, bez svijesti kojoj se grupi pripada. Budimo pisci, zavarivači, kompozitori, vozači, brodograditelji kao što sam ja bio, a ne Hrvati, Srbi, Albanci i Nizozemci!

Pored nas prolazi skupina navijača u majicama s natpisom „Hajduk Jugend“.

- Ajme, vidi ove! – ogłosi se opet Duje. – Evo toliko smo godina mi imali kad smo s partizanskim oslobodiocima ušli u grad! Pa znaju li ova djeca da je 1941. „Hajduk“ bio rasformiran nakon što su igrači i uprava odbili sudjelovati u prvenstvu pod okriljem Fašističke partije Italije? Znaju li oni da je veliki dio kluba otišao u partizane?

Skoro da odgovoram naglas, ali se sjetim da ja samo prisluškujem i da stari borci ne razgovaraju sa mnom. A htio sam reći da je ovim mladim navijačima u ime obračuna s komunističkom diktaturom podmetnuta retuširana povijest, pa po svojim sobama drže „Hajduke“ kalendare s retuširanim starim slikama, na kojima je neko obrisao crvenu zvijezdu s dresa.

- Sve se to pobrkalo, dragi moji! – onaj bezzubi se napreže dok govori, jer slabo artikulira riječi, ali glasan je, ne da se. – Oni po zidovima crtaju grafite Torcide s ustaškim znakom „U“, a njihov klub „Hajduk“ je svoje odlučno NE fašizmu rekao onda kada je trebalo puno hrabrosti za to. Ne znaju ni da su ustaške vlasti donijele novac u Split, kupile nove dresove i pokušale ponovo formirati „Hajduk“, ali bez uspjeha jer se nitko od igrača nije odazvao pozivu!

- Dok su svi europski klubovi padali pred fašističkim diktatorima i poslušno igrali u propagandnim ligama, naš je „Hajduk“ bio jedini klub s okupirane teritorije koji je to odbio i kao slobodan igrao ratnu turneju na tri kontinenta, slaveći svoj otpor, za što je i odlikovan ordenom Charlesa de Gaullea – brodograditelj-kornjača utone još dublje u svoje preveliko odijelo.

Možda to nije isti „Hajduk“. Možda je neki drugi, koji izranja iz retuširane povijesti, nalik onoj Staljinovoj, kada je sa zajedničke fotografije izbrisao smaknutog Nikolaja Ježova.

S obližnjeg radija se čuje Christy Moore i njegova *Viva la Quinta Brigada*, kao naručena zvučna kulisa. Pogledom ispraćam penzionere koji polako ustaju, plaćaju račune i odvlače svoje kostobolje niz Rivu, prema gradu. Jedan od njih se vraća. To je onaj koji je djelovao bojažljivo i pomalo dementno, a sad mi se čini iznenada probuđenim. Dolazi do mene, podiže štap i obraća mi se, valjda je znao da sam cijeli razgovor prisluškivao, a možda i zna čitati misli: „*Smrt fašizmu, sloboda narodu* nije parola koju možemo odbaciti s kontekstom komunističke diktature, kao što to rade ovi danas. To je slogan koji se mora ugraditi u svijest svakog pojedinca, ako želimo imati demokratsku budućnost u ovoj našoj Europi, ako želimo imati bilo kakvu budućnost.“

Zlatko Paković
ANTIFAŠIZAM I ZASNIVANJE MORALA

Na isti datum na koji pada Dan pobjede, 9. maj, obeležava se i Dan Evrope. S obzirom na to da su u jednom danu, često se pogrešno smatra da je Dan Evrope zasnovan na moralnom kapitalu pobjede nad fašizmom. Ovo svetkovanje, međutim, nije ni u kakvoj vezi sa antifaašizmom – ono je praznik ekonomskog povezivanja bogatih država i globalizacije kapitala.

Dan Evrope tako skrnavi svetinju Dana pobjede, naime, kontaminira moralni sadržaj nesebičnog heroizma sebičnim, neoliberalnim ciljevima građanske, trgovačke utilitarnosti. Niti je bilo nužno, niti je dobro da se onaj datum koji pripada najvećoj pobjedi u historiji dvadesetog veka, pobjedi udruženih oslobodilačkih snaga istoka i zapada Evrope nad fašističkim i nacističkim zlom u njenom srcu, preuzme za proslavu dana u kojem je jedna deklaracija o ekonomskoj saradnji tek obznanjena. Datum te obznane, najzad, nije i datum početka same saradnje odabranih evropskih zemalja.

Dan Evrope, dakle, ne odnosi se na 9. maj 1945. godine, nego je spomen na 9. maj 1950, kada je tadašnji ministar spoljnih poslova Francuske, Rober Šuman, ozvaničio deklaraciju o ekonomskoj saradnji koja će, u stvari, 18. aprila 1951. uroditi savezom šest država pod nazivom Evropska zajednica za uglj i čelik. Dakle, začetak EU je 18. april 1951, i bilo je, izvan svake sumnje, razumno, a naročito kad se uzme u obzir da je 9. maj već Dan (veličanstvene) pobjede (nad fašizmom), Danom Evrope proglasiti 18. april (kad već Dan Evrope nije i Dan pobjede nad fašizmom)!

Posledice ove kontaminacije, ove simboličke krađe, realne su u polju morala. Danom Evrope na Dan pobeđe, umanjjen je etos antifašizma kao jedinog istinskog temelja savremene evropske kulture i politike.

Ukoliko Evropa doista želi slobodarsku budućnost, pravila našeg društvenog života morala bi se u njoj ukorenjivati na zajedničkom, traumatičnom sećanju na fašizam i pobeđu nad njim. Slabljenje antifašističkog evropskog nasleđa i sećanja na njega, ima, dakle, dalekosežno negativne obrazovne posledice u životu građanki i građana Evrope. Ono im oduzima potencijal dinamičkog identiteta.

Pobeda nad fašizmom, pobeda je nad onom idejom koju je, u obraćanju studentima, pregnantno formulisao veliki nemački i evropski filozof Martin Hajdeger, dokazujući da i visoka inteligencija može da padne nisko u svom odricanju od slobode: „Pravila vašeg bitka nisu dogme i ideje. Firer sam i jedino on jeste sadašnja i buduća nemačka stvarnost i njen zakon.“ (*Freiburger Studentenzeitung*, 3. XI 1933)

Danas, simbolička kastracija antifašizma, sa svojim posledicama u realnosti i snovima, može se precizno izraziti parafrazom Hajdegerove opake tvrdnje: pravila našeg bitka nisu dogme i ideje. Kapital sam i jedino on jeste sadašnja i buduća evropska stvarnost i njen zakon.

Simbolička kastracija antifašizma, kažemo, kastracija je evropskog identiteta. O čemu je reč? Posle Holokausta – sistematskog uništenja šest miliona Jevreja i petsto hiljada Roma u Evropi, pod rukovodstvom nemačkih i sasluženjem inih nacista, savremeni identitet Evropljanina bilo koje nacije – a identitet je uvek dinamično mnoštvo! – čini, dakle, i Jevrejin/Jevrejka i Rom/Romkinja u svakom od nas. Na delu su, međutim, i vidljivi i skriveni načini potiranja ove emancipacije evropskog identiteta.

Pod vođstvom (buržoaske) levice Fransoa Olanda, iz Francuske nije prestala deportacija Roma, kao što nije prestala i iz Nemačke, tog ekonomskog motora EU. Te deportacije, samo su blaži izraz istog onog shvatanja nacije kao čiste kategorije (krvi i tla), čija se istina otkrila u Aušvicu. Da Jevreji, poput Roma, nemaju, pak, svoju nacionalnu državu, doživljavali bi danas isto što i Romi. Imajući iza sebe organizovanu državnu strukturu, Izrael,

Jevreji, na kudikamo suptilniji način nego Romi, bivaju proterivani iz evropskog identiteta. Te radnje nisu očigledne, a često su i nesvesne. Počinjene su u simboličkoj ravni umetnosti, najčešće u pozorišnim predstavama u kojima se tragedija Holokausta predstavlja u žanru farse, kao lakrdija.

Slabljenje evropske ideje antifašizma i zaborav njene povești, proces je zaboravljanja i ideje klasne ravnopravnosti ili jednakosti, a danas je to najočiglednije u sadržaju pojma imigrant, u kojem se obnavlja evropski kolonijalizam, koji je, koliko i nacizam, bio meta antifašizma. Potencijalni imigranti svakodnevno napuštaju obale Afrike, na pretrpanim brodićima, da na obalama Evrope budu odbijeni, ako se prethodno ne udave u Sredozemnom moru. Ove godine, zvanične statistike navode, 3000 ljudi iz Afrike, među kojima ima dece, nadajući se da u okrilju Evropske unije nađu građansku sreću, utopilo se u plavoj grobnici. Modra boja zastave Evropske unije, na kojoj je zvezdani krug, danas je pre svega boja ovih mediteranskih dubina.

Na kraju, ali ne i na poslednjem mestu, ustoličiti Dan Evropske unije na Dan pobeđe, značilo je po svaku cenu umanjiti i presudnu ulogu sovjetskih oslobodilaca Evrope od njenog nacističkog uzurpatora. Umesto proširenja saradnje sa današnjom Rusijom, svedoci smo početka novog, tihog hladnog rata u Evropi, koji Vladu Ruske Federacije štedro snabdeva racionalizacijama za despotsku njenu vladavinu.

Simbolička kontaminacija jednog istinskog praznika suprotnim sadržajem, otkriva zapravo skriveni proces koji smo ovde označili. Potiskivanje antifašizma, to je Superego kapitala, a njegov Id – imigranti su Romi i sve obespravljeniji radnici.

U Srbiji, mojoj domovini, koja je kandidatkinja za učlanjenje u Evropsku uniju, što je, odmah da kažemo, za nju najrazumniji politički i ekonomski put, i koja ima i razlog i obavezu da se diči snažnim gerilskim, pobedonosnim antifašističkim pokretom iz Drugog svetskog rata, pod vođstvom Josipa Broza Tita, zakonom je, pre devet godina, taj antifašistički partizanski pokret izjednačen sa kolaboracionističkim, četničkim pokretom Dragoljuba Draže Mihailovića.

Nacija (ovo je politička, ne etnička kategorija!), koja se stidi onoga čime ima da se ponosi, a ponosi se onim što je sramno,

neumitno propada. Jer, ne propada se, kako to govore vajni nacionalisti, zbog negativnog odnosa nataliteta i mortaliteta, nego zbog negativnog odnosa laži i istine, nemorala i morala u javnosti.

Umesto kritičke revalorizacije bivšeg, socijalističkog režima koji je plebiscitarno uspostavljen na pobedi nad fašizmom, u Srbiji nastupa restauracija koja, skriveno i neskriveno, kolaboraciju sa fašizmom propagira kao vrednost.

Umesto kritike kulta ličnosti Josipa Broza Tita i partijske oligarhije, ali i policijske države realnog socijalizma, nastupila je antisocijalistička, u suštini, protivdruštvena histerija. To je bit našeg, srpskog odricanja od antifašizma.

Sa istorijske scene, dakle, nije uklonjen samo realni socijalizam (bolje bi bilo reći nominalni socijalizam) nego i sama ideja socijalizma, koja je u Srbiji, i u bivšoj Jugoslaviji, jedina imala volje i slobode da pobedi fašizam – ideja u kojoj se čovek ogleda kao tvorac, a ne kao konzument, kao biće želje, a ne kao biće poseda. Istovremeno, u kapitalističkoj Srbiji parlamentarne demokratije, dobro su očuvani i kult ličnosti i partijska oligarhija i policijska država.

I u Srbiji i u EU, pitanje: *Šta mogu da želim?* zamenjeno je pitanjem: *Šta mogu da imam?* kao što je Dan pobeđe zamenjen Danom Evrope, dan oslobođenja porobljenih – danom bogaćenja bogatih. Time je zabašuren sam trag koji vodi ka slobodi ljudskog bića. Još je Spinoza, u *Etici*, pisao da je „želja – sama suština čoveka“. Ta misao, epohalni je preokret u zapadnoevropskom mišljenju, i, preko Hegela, Marksa i Frojda, vodi do Lakana, ali i do Isusa iz Nazareta. Treba otkriti sopstvnu želju, koja menja i mene i svet. Ta želja je entuzijazam za uvek višim oblikom socijalizacije, i otvara se tek s onu stranu sveta posedovanja. Ona je bit i antifašizma. Na njoj se zasniva istinski evropski moral kao svetski moral.

Kolaborantski četnički, monarhistički pokret, zagovornik je kapitalističkog društva, te je njegova lokalna restauracija samo kolateralna šteta globalne restauracije kapitalizma. Ova restauracija, ovaj zaborav socijalizma kao mogućnosti čovečanstva, put je jedne suptilne varvarizacije.

Stoga je Dan pobeđe najveći praznik naše civilizacije – svojevrsno sekularno Vaskrsenje. Pre šezdeset devet godina kapitu-

lirao je Treći rajh, teška industija smrti koja je ubijanje miliona nevinih ljudi i dece nagovestila i realizovala kao ispravljjanje prirodne ili Božje greške. Dan pobede, dan antifašističkog otpora, dokaz je da ljudi mogu da se požrtvovano udruže u ime oslobodjenja, protiv organizovanog zla, i da ga savladaju, te da je sloboda smisao života ličnosti i zajednica. To je nasleđe antifašizma koje bleđi u našem sećanju, to je, zapravo, bit zaborava bitka - zaborav na sam potencijal oslobodilačke prakse u nama i među nama.

Karolina Vigura
**VLADIMIR PUTIN I EVROPSKA
KULTURA PAMĆENJA**

Prilikom svog nedavnog puta na Krim, organizovanog u isto vreme dok se rusko-ukrajinskoj granici približavao „Beli konvoj“, sastavljen od dvesta osamdeset belo obojenih kamiona koji su navodno nosili humanitarnu pomoć, Vladimir Putin bio je nostalgично raspoložen. Podsetio je svoju publiku na krvave borbe između „crvenih“ i „belih“ kojima je to poluostrvo bilo svedok početkom dvadesetog veka. Danas bi Krim, rekao je, mogao da odigra jedinstvenu ulogu u ujedinjenju Rusije i da postane simbol pomirenja.

Ovaj sjajni primer pokazuje kako je konstruisan rečnik ruske politike. Evropljani se ogledaju u njemu kao u krivom ogledalu. S jedne strane, gotovo svaki ključni koncept bitan u Zapadnoj Evropi ovde ima svoj ekvivalent: nije tu samo u pitanju „pomirenje“, već i „fašizam“ i „nacionalizam“, „zaštita granica“, „multikulturalnost“, pa čak nailazimo i na osude antisemitizma. Sa druge strane, međutim, svaki od tih koncepata prožet je značenjem koje se razlikuje od originalnog. To je paradoksalna, imitativna inovacija savremene ruske propagande.

U Putinovim izjavama, fašizam i nacionalizam su pretnje koje pripadaju prošlosti jednako koliko i sadašnjosti. One pripadaju prošlosti jer su u dvadesetom veku te potpuno suprotne ideologije dovele do tragičnog rata. One su deo sadašnjosti, jer je današnja EU mesto u kome bauk nacionalizma opet diže glavu. I u sadašnjosti i u prošlosti, zadatak Rusije jeste da deluje kao štit. „Naša zemlja odigrala je važnu, ako ne i presudnu ulogu u

borbi protiv fašizma“, rekao je Putin pre nekoliko nedelja u jednom intervjuu za francusku radio-stanicu *Europe 1* i televizijsku stanicu *TF1*. Prilikom ranije „Parade pobeđe“ u Moskvi iskazao je to snažnije: „Naša zemlja je isterala naciste iz njihove jazbine, odvela ih u potpuni poraz, i pobeđila po cenu miliona žrtava i uz ogromne izazove.“

Iz te perspektive, aneksija Krima ima „logično“ opravdanje. Dok može biti istina da „politika zasnovana na ekspanziji i osvajanju nema budućnosti u svetu današnjice“, u jednom govoru povodom ovogodišnjeg Dana pobeđe čitamo: „Pre sedamdeset godina Krim je oslobođen vladavine nemačkih fašističkih okupatora.“ Da li bi današnja situacija mogla biti analogna tome? Retorički, bi. Tekst internet konferencije u kojoj je predsednik Rusije učestvovao 17. aprila pruža definitivni odgovor: „U Ukrajini cveta nacionalizam, a neonacizam se ponovo rađa.“ U Kijevu, „glavni akteri revolucije su nacionalisti, neonacisti, rusofobi i antisemiti.“

Sa tačke gledišta ujedinjene Evrope, ova instrumentalizacija koncepta antisemitizma jeste najopasnije od Putinovih lukavstava. Na kraju krajeva, teško je ne složiti se sa rečenicama koje je on, ne tako davno, izgovorio u Izraelu: „Holokaust je jedna od najmračnijih, najtragičnijih i najsravnijih stranica u istoriji čovečanstva. Do danas ne možemo da se pomirimo sa nacističkim zverstvima bez presedana.“ Ali kako Putin istovremeno koristi reč „nacisti“ da opiše ukrajinske političare, osećanja koja izražava ne igraju samo ulogu podsećanja i odavanja pošte prošlosti. Ovde imamo posla sa instrumentalizacijom Šoe - zločina koji je, kako ističe Toni Džat, autor monumentalnog *Posle rata (Poštvar)*, sada u središtu kolektivnog pamćenja Starog kontinenta. I kao takav, takođe u samom srcu evropske integracije.

Putin je maestralno razumeo trenutak: danas je deo evropskog javnog mnjenja spreman da poveruje u njegove igre rečima. Kako se to desilo? Nakon Drugog svetskog rata, jezik polaganja računa o prošlosti, kajanja i pomirenja decenijama je obrazovao značajan deo evropskog identiteta. To je bilo povezano sa kritičkim pristupom prošlosti i oprezom u odnosu na svako ideološko slepilo. Ali dok je bledele sećanja na dva totalitarna režima - crveni i smeđi, mesta zajedničke evropske kulture sećanja su postepeno, neprimetno kolonizovali sasvim drugačiji narativi. U jeziku

političara i komentatora pojavio se opasan sinkretizam. S jedne strane, žrtvama rata i dalje se odavala počast i posmatrane su kroz prizmu smrtonosnih posledica političkih krajnosti. Sa druge strane, diskurs glavnog toka prožela je diskriminatorna retorika uperena protiv manjinskih grupa: Roma, imigranata iz Severne Afrike, evropskih muslimana itd. Uloga koju je u toj diskusiji odigrao nemački ekonomista Tilo Saracin čini se simptomatičnom. Njegove teorije o navodno biološki zasnovanom nižem koeficijentu inteligencije Turaka u odnosu na Nemce trebalo je da mu u najbolju ruku obezbede status nekoga koga ne treba shvatati ozbiljno. U međuvremenu, Saracinove knjige prodate su u stotinama hiljada primeraka! Kupovali su ih Evropljani vaspitani da poštuju manjine, kao i sa znanjem o totalitarističkim zločinima. Izgleda da u Francuskoj sličnu ulogu igra komičar Djudone koji zbija šale na račun Holokausta. Njihov uspeh kod čitalaca i gledalaca pruža nam uvid u to kako se promenilo društveno razmišljanje o prošlosti.

Taj sinkretizam u evropskom pristupu prošlosti dela u skladu sa fundamentalnom geopolitičkom promenom koja se odigrala pre dvadeset pet godina. Prosta dualnost politike izvinjenja i svođenja računa odražava bipolarnu logiku hladnoratovskog razmišljanja. Pad Gvozdene zavese doneo je sa sobom, na političkom nivou, uzajamno interaktivni svet lišen jednostavnih podela. Za to vreme, u domenu kolektivnog pamćenja doneo je duboku demokratizaciju. Ni uspostavljanje evropskog identiteta niti porast samopouzdanja ili poverenja prema drugima ne mogu se ubrojati u posledice ove promene u bilo kojoj od pomenutih sfera.

Vredi podsetiti se da je još sredinom devetnaestog veka markiz de Kistin u svojim čuvenim *Pismima iz Rusije* rekao: „U skladu sa svojim ustavnim principima, država bi trebalo da bude zagovornik reda, ali u skladu sa karakterom svoje nacije, Rusija bi pre bila sklona širenju tiranije pod izgovorom sprečavanja anarhije.“ Teško je izraziti koliko će dramatične biti posledice ako Evropljani ne budu na vreme reagovali na ovo poigravanje konceptima koji obrazuju osnovu njihove zajedničke kulture.

Prevela s nemačkog Tijana Tropin

06

**EVROPA:
DUGA PORODIČNA
POVEST**

Žoj Sorman
EVROPA

Evropa - na integralnom prepisu moje krštenice, koju mi je izdala opština Osmog pariskog arondismana, moje prezime Sormann (sa dva „n“), precrtano je. Umesto toga, u napomeni je rukom dopisano moje novo porodično ime: Sorman. Do te izmene došlo je na zahtev mog oca, 28. januara 1980. godine. Tada sam imao šest godina. Kao da se pravopis ovog prezimena, koje vodi daleko poreklo od istanbulskih Jevreja (Zoerman), duž celog XX veka kolebao između udvajanja ovog poslednjeg suglasnika i njegovog više ili manje značajnog zabašurivanja.

Evropa - jedan očev rođak poslao mi je rodoslovno stablo, liniju predaka čija prva generacija počinje sa Berlom Goldblatom, rođenim oko 1840; šesta generacija se, za sada, završava sa Galom Korenom koji je rođen 2003. Od prve do šeste generacije razmotava se spisak mesta rođenja i smrti: Lanjkut, Lajpcig, Kasel, Lion, Šadrak-la-Renesans, Rodez, Berlin, Beč.

Evropa - moja baba po ocu, Frida Buh, Austrijanka, rođena je u Lanjkutu, u Galiciji. Danas je ovaj grad označen na mapi u južnom delu Poljske, blizu granice sa Ukrajinom. Ali kada je Frida rođena, 1906. godine, Lanjkut je pripadao Austrougarskoj carevini. Tokom stoleća, Galicija će biti bezbroj puta rekonfigurisana, na vetrometini katastrofa i ratova koji su pustošili istočnu Evropu: provinciju habzburškog Austrougarskog carstva zaposeda ruska carska armija, preotima austrijsko-nemačka vojska, anektira

Sovjetski Savez, osvajaju nemačke trupe, ponovo zauzima Crvena armija, da bi konačno bila podeljena između Poljske i Ukrajine.

Evropa – moj pradeda je rabin, iz hasidske sekte, preziva se Goldblat. Pre nego što će 1910. umreti od tuberkuloze, ima vremena da napravi šestoro dece. Sahranjen je u Lanjkutu: njegov grob je zatrt pošto je za vreme rata nemačka armija uništila groblje. Ester Buh, rabinova supruga, moja prababa, pravi sir koji prodaje od vrata do vrata. Godine 1916, da bi umakla od rata – Lanjkut se nalazi na samoj liniji fronta – sa svoje šestoro dece emigrira u Nemačku, u Kasel.

Evropa – Poljska je, dakle, s jednog strogo geografskog stanovišta, zemlja mojih predaka. Gradovi su večni, zemlje prelaze iz ruke u ruku.

Evropa – Upravo je u Kaselu Frida Buh, novopečena knjižarka, susrela Natana Zormanu – koji će postati Alfons Zorman – moga dedu, sina odgajivača konja za iznajmljivanje. Venčali su se 1932. godine. Alfons je rođen kao Rus iz Varšave, grada pod carskom upravom. Ali njega mnogo više definiše religija nego zemlja: Alfons, čiji je maternji jezik jidiš, jevrejski je podanik koji zavisi od ruske carevine. Godine 1917. odlazi iz Varšave i upućuje se u Berlin da bi izbegao regrutovanje. Pohađa časove krojenja i u svojoj dvadesetoj godini otvara krojačku radnju. Posle krize iz 1929. godine i pred naletom antisemitizma odlazi u Kasel, grad koji mu deluje mirnije i gostoljubivije. Postaje krojač. Njegovu radnju uništava 1933. jedna nacistička banda. Alfons i Frida odlučuju da odu u dobrovoljno izgnanstvo, kao i šestoro dece Ester Buh koja se razilaze na sve četiri strane sveta.

Evropa – Alfons i Frida neprestano hodaju prema zapadu. Odlučuju da se skrase u Francuskoj, tačnije, u Pariskom regionu, u gradu Peku koji pripada departmanu Ivlin. Tamo se sastaju sa svojim prijateljem, vlasnikom majušne prodavnice odeće, takođe izbeglicom, koji im nudi posao. Par ne zna ni reč francuskog: dvojezični rečnik na tezgi olakšava trgovinu. Rađa se njihov prvi sin, Fredi, 1935. godine.

Evropa – Leto 1940, Alfons i Frida beže u pravcu južne Francuske, ka regionu Lot-e-Garonu i zaustavljaju se u Neraku, gradu Anrija IV. Ponovo se susreću s jednim prijateljem, ovaj je notar. Od prodaje porodičnog nakita i zlata koje su zaradili u svojoj radnji u Peku kupuju seosko imanje. Tamo prave vino, u čemu im pomaže njihov radnik po imenu Marsel. Sve do 1942. godine, Nerak je u slobodnoj zoni, Alfons i Frida su spokojni – Peten je izjavio da svaki Jevrejin koji se pokaže sposobnim da obrađuje zemlju neće biti proganjan.

Evropa – Krajem 1942, slobodna zona je okupirana, u Neraku počinju racije. Alfons se pridružuje Francuskim unutrašnjim snagama (FFI) u makijama oko Ariježa. Fredi je smešten u jednu porodicu pod lažnim imenom. Frida ostaje na imanju: kada francuska žandarmerija i milicija silaze u grad, krije se u tajnom skrovištu iza kamina. Gi se rađa u martu 1944. U avgustu je najavljena poslednja racija: beba je poverena seljančici Žanoi, koja je krije u vreći za šunku i iznosi iz blokiranog grada. Alfons učestvuje u oslobađanju Neraka sa puškom bez metaka. Starija Fridina sestra, Lota Grunspan, koja je ostala u Parizu, internirana je u logor Rivzalt 1940. godine; iako obolela od tifusa, uspeva da utekne i domogne se Neraka.

Evropa – Žano će dobiti Medalju pravедnika.

Evropa – Rat je završen, Alfons i Frida vraćaju se u Pek. Njihova kuća je srušena prilikom američkog bombardovanja. Kao naknadu za štetu preseljavaju ih u isti departman, u grad Satruvil, u Volterovu ulicu. Tamo otvaraju novu prodavnicu odeće koja kestenjastim slovima na žutoj podlozi objavljuje naziv firme: *Za progres*.

Evropa – Fridina porodica, rasejana po svetu, preživljava rat i istrebljenje. Alfonsova porodica je desetkovana. Svi su ostali u Nemačkoj ili u Poljskoj, svi su bili deportovani ili proganjeni, svi su nastradali.

Evropa – Godina 1947. Alfons i Frida traže francusko državljanstvo. Njihov mlađi sin Gi zaboravljen je u dekretu o naturalizaciji;

kasnije, kad bude tražio novu ličnu kartu, prefektura će zahtevati da dokaže da je Francuz.

Evropa – Lota nikad nije zatražila državljanstvo, radije je čuvala svoj pasoš apatrida, dokument u obliku harmonike.

Evropa – Sedamdeset godina posle oslobođenja, Fredi još dobija penziju od nemačke vlade kao žrtva rata.

Evropa – Godine 2003. na poziv Francuskog instituta, prvi put sam se našao u Poljskoj, u Krakovu. Udaljen sam svega nekoliko sati vozom od Lanjkuta – grada nesumnjivo večnog, u kojem posetioци obilaze zamak iz XV veka i sinagogu izgrađenu 1761, čudom sačuvanu. Nisam otišao u Lanjkut.

Prevela s francuskog Suzana Bojović

Katerina Poladjan DIJALOG O EMOCIJAMA

Ti kao Ruskinja, šta ti misliš? Ja sam i Jermenka. Ja sam i Nemica. To sad nije bitno, za mene si Ruskinja i pitam te šta ti misliš o ovom ludilu? Na koje ludilo misliš? Misliš li na Ukrajinu? Naravno, na Ukrajinu, ti kao Ruskinja! Postoje i druga ludila. A nedavno si bila u Mađarskoj. Da li se tamo oseća fašizam? Za to ne moram da putujem u Mađarsku. Treba samo da sačekam ponedeljak u Nemačkoj. Ali skrećemo s teme. To što se dešava u Ukrajini zadaje mi glavobolju. Htela bih da to shvatim. Pokušavam da shvatim šta i zašto više ne mogu da shvatam. Kad sam 1979. stigla u Nemačku, roditelji su mi rekli: sad ćeš upoznati slobodu. Tada sam imala šest godina i mislila sam kako bih više volela da sam upoznala slobodu u Rusiji. Htela sam da pohađam prvi razred u Moskvi, sa svojom drugaricom Svetom, a ne u Berlin-Marijensfeldeu. Uopšte, taj prihvatni centar Marijensfelde. Sećaš li se toga? Mnogo sam zaboravila. Bolje se da živeti ako se zaboravlja. Sećam se izdavanja odeće. Jedna žena, pre debela nego mršava, dolazila je svakog ponedeljka u trpezariju centra sa ogromnim vrećama odeće. Odeću su najpre mogle da biraju izbeglice iz NDR-a, onda su na red dolazili Poljaci, a onda mi. Ponekad mi je majka šaputala, pogledaj, drugi su pohlepni i slepi, najlepše stvari ostaju nama. A da li su vam ostajale najlepše stvari? To sam zaboravila. Ali kad sam nosila odeću iz tih vreća, zamišljala sam devojčice koje su je nosile pre mene. Izmišljala sam imena i lica i stalno sam se brinula kako će neko dete prepoznati svoje cipele ili svoju jaknu i kako ću negde na nekom

javnom mestu morati da skinem tuđu odeću i da je vratim. Svaki kamen, svaki oglasni stub, svaka kanta za đubre imala je oči. Opet skrećeš sa teme, šta tvoji roditelji kažu o krizi? Moj otac se žali na ljude bez sadržaja, a inače se stara o svojoj umetnosti. Moja majka rođena je u gradu Priluki, osamdeset kilometara od Kijeva, i kaže da je kao dete ujutru ostavljala na terasi činijicu mleka za slepiće. Pre nekoliko dana sedela sam sa njom u kafeu u Berlin-Fridenau, tamo gde je sve tako spokojno i sito. Jele smo tortu i majka mi je rekla, vidi samo, sad je u Rusiji kao i onomad, samo gore. Između reči *samo* i *gore* zastala je i pogledala u plafon kao da se tamo nalazi nekakav odgovor. Onda se požalila na svoju reumu i ispričala jedan vic. „Pita lisica gavrana: Da li ćeš glasati za Putina? Gavran ćuti. Lisica opet pita: Da li ćeš glasati za Putina? Gavran uporno ćuti. Da li ćeš glasati za Putina? ponavlja lisica. Gavran otvori kljun i kaže: Da! Ispadne mu komad sira. Lisica zgrabi sir i otrči. Gavran misli: Da li bi nešto bilo drugačije da sam rekao ne?“ Odjednom nam se obraća dama za susednim stolom. Ne želi da se meša u naš vedri razgovor, ali mora nam reći kako je to što *mi* radimo u Ukrajini protiv svake čovečnosti. Moja majka je odvrtila kako mi ne radimo ništa nečovečno u Ukrajini, već sedimo ovde i jedemo tortu. Posle toga se učutala, a u autobusu je rekla, znaš, došli smo ovamo da više ne bismo morali da se plašimo. Bilo je potrebno neko vreme da priznam sebi koliko me je taj događaj uplašio. Nikad dotle nisu me napali zbog puke činjenice da govorim ruski na javnom mestu. Kakav resantiman vreba iza te fasade? Koje doba vreba u senci te građanštine? Odjednom čak i prijatelji postaju nepoverljivi. Šta ti zbilja misliš o Putinu? I počinjem da se raspadam, počinjem da se pravdam zbog nečega što nisam. Grubo se, do nerazaznatljivosti, mešaju neprijatne činjenice i opravdana briga. Da li si za ili protiv? Prijatelj ili neprijatelj? Prijatelji se pretvaraju u stroge ljude. Kad prigusti, povuku se u svoju bezbednost. To valjda nije pogrešno? Ali mene testiraju. Sa sukobima u Ukrajini i oko nje opet nam se približio rat, nešto što bismo nakon ratova u bivšoj Jugoslaviji i odviše rado proglasili završenim i okončanim. Sad je Evropa opet strana u sukobu, makar ne učesnica u ratu, ali je uključena na način u kome je opravdano pitanje o sukrovnji za aktuelni razvoj događaja. Opet skrećeš sa teme. Šta se zbiva sa Rusima?

Pa dobro, Rusi se plaše, posle Putina može biti još mnogo gore, jer iz Kremlja nikad nije došlo ništa dobro. Rusi se toga sećaju i stoga se iz opreza isključuje vlastita glava. Razumeš? Isključiti glavu? Ponašaš se baš kao da ti je to nepoznato. U Rusiji vlada životno osećanje dugog straha. Bilo bi im jezivo da se ne plaše. To je njiva u koju Putin baca svoje otrovno seme. Zar je stvarno Putin problem? Okolnosti, doba, ovo-ono, globalni kapitalizam? I šta? Prebacivanje vlastite odgovornosti ili kako je to kad više ne mislimo sami. Vlastita savest mogla bi biti dobar putokaz, ali kako da razlikujem svoj glas od drugih glasova? Možda to nije ljudski? To bi bila prava tragedija. Čak i ovde gde svet još upola izgleda u redu, ljudi idu ulicom i prizivaju duhove. Kako tek onda da bude tamo gde svet uopšte nije u redu, možda to još nikad nije ni bio? I kakvo je sad tvoje mišljenje? Imam pitanja. Tražim odgovore i preispitujem i njih. Jednostavno je suditi i potresati se, ali u crnom trenutku tragati za svetom među ljudima, to je pravi zadatak. Šta želiš da kažeš? Samo želim da razgovaram. Želim da prestanemo da se gađamo pojmovima kako bismo se na kraju čudili odakle potiču naše rane. To mislim. Kao Ruskinja, kao Jermenka, kao Nemica, kao bilo šta.

Prevela s nemačkog Tijana Tropin

Adam Tirlvel
VRLO KRATKA DIGRESIJA O EVROPI

Ja sam romanopisac rođen u Londonu: moji roditelji bili su Britanci; moja majka je, osim toga, bila Jevrejka. I mislim da biti Britanac i usto upola Jevrejin znači gajiti čudan odnos prema idealnoj, imaginarnoj Evropi. Biti Britanac znači postojati na ovom ostrvu u Atlantskom okeanu, neodlučan između Evrope i Amerike. Dok biti Jevrejin znači znati da je istorija Evrope istorija katastrofe. To je drugačiji problem sigurnosti. Iz ove dijagonalne perspektive, čini mi se, sumnjičav sam prema svakoj vrsti Evrope – stvarnoj Evropi politike, idealnoj Evropi umetnosti – iako želim da i sebe posmatram kao deo te idealne istorije. Jer, oduvek sam verovao u svoju umetnost, u umetnost romana, na određeni način povezanu sa idealom Evrope. Ali, postoje dve komplikacije. Znam da stvarnu, političku Evropu čini niz imperija koje se ređaju jedna preko druge – počev od Zapadnog i Istočnog rimskog carstva, pa do raznih drugih nasrtaja: Habzburzi, Sovjeti... To je istorija najezdi. Dok umetnost romana ni na koji način nije ograničena na tu političku geografiju. Romanopisci koje volim, ili su povezani sa brojnim političkim nestancima te istorije, sa iščezlim državama, poput Bohumila Hrabala ili Danila Kiša, ili postoje na sasvim drugim kontinentima, poput Borhesa ili Nabokova. I tako sam, izgleda, postepeno izmenio svoju predstavu o imaginarnoj, savršenoj Evropi. Sve više mislim da je Evropa samo nešto što možete poneti sa sobom – nešto prenosivo, kao najtaličniji pisac sto. Evropa je istorija koju bilo ko može kanibalizovati. Zbog toga najviše volim Evropu tamo gde ona počinje da se rastapa –

na ivicama: u ruskim stepama, među američkim neboderima, na morima Istanbula. Zatim način na koji se rastvara među ogromnim gradovima Latinske Amerike. Da, sve više mislim da će ono što preostane od Evrope, šta god to bilo, iskrsnuti daleko od svojih korena. Bilo bi neophodno vrlo dugo putovanje da se otkrije Evropa. Možda bi čovek morao da putuje danima – poput nekog strpljivog, uverljivog poreznika drevnih carstava, prinuđenog da jaše mesecima ili čak godinama kako bi se ubeđivao sa najdaljim, najmalovernijim podanicima svog poslodavca...

Prevela s engleskog Tijana Tropin

Mari Kosne
**EVROPA MALČICE JUŽNIJE,
ALI NE PREVIŠE**

Živeti na jednoj od onih unutrašnjih granica za koje verujemo, kako dolikuje Šengenskom sporazumu, da više ne postoje. Ma koliko dobro zvučalo, znaš da je obmana. Razdvaja me nekoliko kilometara od jedne od tih unutrašnjih granica i to što živim u samo jednom jeziku greška je rođenja s one strane, u obližnjim pustarama. Razdaljina od četrdesetak kilometara me je upropastila. Pregršt godina i kilometara zakašnjenja. Imala sam osamnaest godina, tek nešto manje od Lase i Zabale, otetih i mučenih u Bajonu (izbijeni zubi, polomljene ruke i noge, iščupani nokti). Zatrpani gomilom živog kreča. *Cal viva*. Godina 1983.

Kada u kraju u kojem živim povedemo razgovor o susednoj teritoriji, koristimo izraz *na drugoj strani*. Uviđamo svu teškoću premostivosti. Nekoliko kilometara i već je to druga strana. Dočaravamo zemlju podeljenu na Sever i Jug. Jedna zemlja, ali presečena – kroz njenu utrobu prošlo je geopolitičko, istorijsko sečivo. Nećemo ti objašnjavati razaranja, sukob, *prljavi rat* koji je tada, 1983. godine, kao odgovor vodila kraljevina Španija. Jedan podeljeni kutak Evrope. Evropa malčice južnije, ali ne previše.

28. mart 2014. godina. Posle više od trideset godina izbeglice mogu da se vrate kući, da pređu na Jug, na drugu stranu. Jon, sopstvenik tri jezika, računajući i maternji, pripada onima koji se posle dugog izgnanstva vraćaju izdaleka. Želiš da znaš kako mi je u duši, kaže. Nekoliko kilometara. Bilo je to 28. marta 2014. Izbeglice, *raseljenici (réfus)*, kako ih ovde neprecizno zovu (ako

nisu iz prvog talasa i sredine XX veka, onda su njihovi potomci), mogu da se vrate u selo. Da pređu na drugu stranu.

Kraj građanskog rata *drugi put*, drugi put izgnanstvo? Iznova bez zemlje, s raspolućenim jezikom koji besomučno izmišlja. Naravno da je napeto. Naravno da je prisutna i bojazan da nećemo prepoznati one s kojima smo odrasli, nepojmljivo trajanje koje je bilo, nije bilo. I deca koja ne poznaju ništa s druge strane. Neki *raseljenici* ne žele da pređu. Ne još. Ili misle da je prekasno. Pre 1981. godine, Iparalda je bila *sveto mesto*. Posle si bio srećan ako se dočepaš azila. Španija je bila jedna, jedna – kako je ti zoveš?

Odej Esteban je snimio ulice Zaraoce i noć povratka u Egoaldu. Izbeglice, to ti je nečujno, šačica gospode koja se vraća kući po isteku života; odguruju vrata kafane. Njihove fotografije ih čekaju, izložene. Portreti na zidovima kafana i gradova.

Vidiš li je odozgo? Evropu, njenu Trojku, rubove njenih rubova, PIGS,¹ njen iskvareni rečnik, njene đačke ocene i novi zamah i rast, strogost i slobodnu trgovinu, njene tvrđave i more na kojem stradaju milioni ljudi? Vidiš li stari džep u kojem se bacakaju bivše i buduće nacije, Evropu palata, uboge sirotinje i bogataša koji se ne mogu ni zamisliti? Ne tako davno učili su te da jedna vidljiva naprslina između bogatih i siromašnih označava Treći svet, zar si zaboravio? Da li je vidiš sa visina? Vidiš li njene, kako ih samo zovu, kako ono beše, de-mo-kra-tije?

Priđi. Grupica ljudi lagano prevaljuje kratku razdaljinu i prelazi granicu. Kraj je sukoba u trenutku kada izbijaju novi, a ništa iz toga nismo naučili. Poznati su ti samo proticanje vremena, bore na čelu, potomci i preci, oplakivanja mrtvih i zemlja koja se plevi isto kao što su je plevili starice i starci iz tvoje porodice tik uz drugu stranu. Trideset četiri godine.

28. mart, vratili su se. Odej Esteban ih je snimio kako se približavaju mestu gde će im prirediti doček, ali svečanim hodom, zamisli, mada ne postoji niko svečaniji od onih koji ne liče na njih. Svetlost na ruci i *txistu*, oko deteta koje je plakalo, pogledaj, stare gospode bi bacale cveće kad bi morale nešto da bace, a sve ostalo lebdi, zastava, natpisi, lampioni na ulici, ceo vašar. Godina 2014. Da bi nešto postalo nepotrebno, treba ga najpre posedovati.

1 Portugal, Italija, Grčka i Španija. – *Prim. prev.*

Valja prvo imati, kako bismo znali da izgubimo. Valja održati reč kako bismo je časno zaboravili. Vratiti se sa *Ikurrina*, posedovati je u slučaju da je izgubimo, imati je kako je ne bismo imali.

U selu, stopala u stavu mirno očekuju *aurresku*, uskoro će *txistu* razgaliti srca naizgled ne dodirujući ništa. Ništa ne dodirujući – izuzev tvoga lica. Ruka na tebi, svaka svetlost, pogled, doba mladosti, tačno onako kako je trebalo.

Na mahove neko nekog zagrlji, blesne svetlost povratka, ponos nekoliko pređenih kilometara kada je sve na dohvat. Kakav je samo osećaj kad se vratiš iz progonstva, s rukama u džepovima, s nekim deranom obešenim o ramenu, reci kakav? Zasigurano nije nešto što podiže veliku prašinu. Dva reda nogu, muzičari u pripravnosti. Noge spremne da polete u znak dobrodošlice. Sva-ko ljubljenje po jedan pogled. Baš tako izgleda povratak iz progonstva. Bili su skriveni u nekoj zemlji i samoj skrivenoj u drugoj, njihovoj zemlji, iz koje su prognani. Kako se osećaju kao povratnici, prelazeći malu podeljenu zemlju u potmuloj grmljavini debelog pocepanog džepa Evrope koja, stisnutih zuba, nastoji da sve zatvori, da sve dobije: istina je da se nikad ne vraćamo.

Prelepe devojke dugo plješću. Vaši portreti u egzilu čekaju na zidovima vaših gradova već više od trideset godina. Nepomične i strpljive noge plesača *aurresku*. Obrazi koje dodiruje nečija ruka, poljubac. Neka devojka zviždi s prstima u ustima. Drugi poljubac. Dok fotografije čekaju one koji su na njima ovekovečeni. Svako se namešta iza svoje slike. To je završni prizor. Svako se namešta iza svog portreta, cepa ga zasnogda. Lica izgnanika jedne sasvim male podeljene zemlje u srcu Evrope, južno ali ne previše, pretvaraju se u dronjke. Dronjci se otkidaju sa zidova. Namotavamo ih, gužvamo. Zviždimo i plješćemo. Prešli smo na drugu stranu. Uskoro ćemo imati šta da ispričamo.

Laza i Zabala: dvadesetogodišnji mladići oteți u oktobru 1983. godine, u Ulici Tonelije u Bajonu, zlostavljani i pronađeni mrtvi, zatrpani gomilom kreća. Naoružana antiteroristička oslobodilačka grupa (GAL – *Groupe armé de libération*), sastavljena od španske policije i civilne garde, ustanovljena je upravo te godine za vreme vlade Felipea Gonzalesa.

Iparalda: severna baskijska oblast pored Francuske.

Egoalda: južna baskijska oblast.

Txistu: baskijska frula.

Ikurrina: baskijska zastava.

Aurresku: počasni ples, ples dobrodošlice.

Prevela s francuskog Suzana Bojović

Ivana Bodrožić
DOBRA ŽENA

Moja kćer se zove Klara. Njezina prabaka s očeve strane vidjela ju je svega nekoliko puta u životu. Njih dvije ne žive blizu, tristotinjak kilometara su udaljene, a osim toga, u novijoj povijesti, dijeli ih i jedna državna granica. Zbog svega toga nisu bliske, ali kad god se vide, stara baka se trudi pričati djevojčici onako kako su to stare bake valjda oduvijek radile. Pošto ne dijele zajednički život i stara baka o djevojčici ne zna gotovo ništa, svaki put je, nakon što joj izljubi obraze, a ova ih obriše rukavom, nakon što se iščudi koliko je porasla, upita: „Je l' ti znaš 'ko je bila Klara Zetkin?“

Stara baka nije studirala u Leipzigu, nije se bavila aktivizmom u Parizu, nije nosila parole koje promiču pravo na slobodnu ljubav, razvod braka i ženino pravo na prekid trudnoće. Rodila je četvero djece, veći dio života je živjela na selu, radila je u kući i izvan nje, ali stjecajem okolnosti do nje je doprla *vijest*. Stara je baka svoju mladost proživjela u vremenu nakon završetka Drugog svjetskog rata koji je u socijalističkoj Jugoslaviji označio početak korjenitih promjena položaja žena u društvu koje su se dogodile masovno, silovito i organizirano. Upravo zbog toga svoje dvoje muške i dvoje ženske djece školovala je ravnopravno i svi su završili fakultete.

Osnivanjem Antifašističkog fronta žena (AFŽ) u okviru jednog sustava žene su prvi puta na ovim prostorima izborile jednaka zakonska prava u odnosu na muškarce u svim segmentima rada i života, kao i pravo na svoj glas na republičkim, pokrajinskim i lokalnim izborima. U tom Ustavu, donesenom prije više od pola stoljeća, između ostaloga, stajalo je: „Žene su ravnopravne

sa muškarcima u svim oblastima privrednog društvenog i državnog života“, kao i to da: „Za jednak rad žene imaju jednaku plaću kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu.“

Jasno je da time problem nije bio riješen u sferi privatnog i obiteljskog, koja uvijek živi paralelnu stvarnost, i da je patrijarhalni poredak opstao u glavama i srcima ljudi, ali po prvi puta postojao je sustav koji je unutar sebe težio tome da nadiđe višestoljetno naslijeđe nejednakosti žena.

U neposrednom kontaktu koji se odvijao u mreži AFŽ-a u svim republikama tadašnje Jugoslavije, *vijesti* su se jasno i nedvosmisleno širile velikom broju žena, putem časopisa koji su tiskani i distribuirani u danas nezamislivim nakladama (*Žena u borbi*, *Žena*, *Žena danas*). AFŽ Jugoslavije bila je najmasovnija ženska organizacija u povijesti na našim prostorima. Ona je imala zadatak okupiti žene u selima i gradovima gdje su, između ostalog, pokrenute čitalačke grupe, tečajevi, kulturni programi za polovicu sveukupnog stanovništva. To je bio prostor u kojem su stotine tisuća žena po prvi puta mogle istraživati vlastite mogućnosti iskoraka u ekonomski, politički i društveni život. Javno se raspravljalo o svim pojavama koje su se ticale njihova života i položaja u društvu.

Klara i ja sjedimo pred televizorom i gledamo uživo prijenos „festivala demokracije“ koji se odvija uoči proglašenja novog hrvatskog predsjednika. U finalu ostaju dva pretendenta na najvišu državnu funkciju. Jedan, dosadašnji hrvatski predsjednik Ivo Josipović, kandidat Socijaldemokratske partije (SDP), koja glasno, i barem deklarativno, maše svojim antifašističkim naslijeđem. I drugi, kandidatkinja desno orijentirane, konzervativne i nacionalističke stranke (HDZ). Klara navija za curu. U tome ima neke logike. Hrvatska još nikada nije imala predsjednicu. I to je nešto čime stranka koja je predlaže (također deklarativno) maše.

Stranka čiji aktualni predsjednik Tomislav Karamarko u svojim govorima izjednačava totalitarni komunistički režim s antifašističkom borbom te neprekidno potiče netrpeljivost prema drugima i drugačijima. Stranka koja snažno i javno podupire tendencije udruga koje se bore za zabranu pobačaja, čiji članovi organiziraju molitvene skupove pod prozorima ginekoloških klinika. Stranka koja u svom statutu propisuje ženskom dijelu

članstva kako mora biti odjeven i kolika je dozvoljena visina potpetice, stranka čiji je stvarni prethodnik tvrdi patrijarhalni sustav koji poslovično ženama pokazuje gdje im je mjesto.

A potom slijedi finale.

Klara već spava, a Hrvatska proglašava novu predsjednicu, prvi puta u svojoj povijesti, gospođu Kolindu Grabar Kitarović. Ona entuzijastično kroči prema govornici, vjerojatno i sama nesvjesna što joj se dogodilo, kako bi se u tom povijesnom trenutku obratila narodu.

Ipak, nekoliko sekundi prije nego što će stati pred mikrofon, u taj tijesni, ali moćni prostor, ugurava se predsjednik stranke, Tomislav Karamarko. To je bio posve nagonski potez mimo svake političke pameti i logike trenutka. Članovi i simpatizeri u izbornom stožeru razgaljeno počinju skandirati „Franjo! Franjo!“ (u deliriju dozivajući pokojnog Tuđmana), dok Karamarko, pretendent na visoku funkciju premijera, započinje svoj govor. U njemu se, u prvih nekoliko rečenica, a da to nikome ne djeluje neumjesno, zahvaljuje mužu buduće Predsjednice koji je *sve to izdržao*, dok Predsjednica zbunjena stoji sa strane sa zaleđenim smješkom. Svjetina u tom trenu počinje skandirati ime njezina muža, profesora Jakova („Jakove! Jakove!“) čija je životna priča posljednih tjedana punila časopise i novine, prikazujući ga kao fenomena kojem se malo čude, a malo podsmjehuju, jer je svoj život posvetio supruginoj karijeri. Ne treba naglašavati da je posve nezamisliva obrnuta situacija u kojoj se članovi stranke zahvaljuju supruzi kandidata jer je *izdržala* izbornu utрку svojega muža.

Kada Tomislav Karamarko napokon završi svoj neprimjeren i nepristojan govor, Predsjednica se napokon uspinje na govornicu, a svjetina ponovo počinje skandirati, pogađate li što? „Hrvatska! Hrvatska!“ Asocijativni luk koji je poduprt logičkom linijom u njihovim glavama, konačno razotkriven u svojoj jasnoći, ide ovako: prvo Otac, pa onda Muž, i na kraju Domovina. U čitavom tom nizu, za Predsjednicu nema mjesta, osim ako će Predsjednica biti dobra žena i znati gdje joj je mjesto. Do sada je pokazala kako i te kako dobro zna, ali jednako tako nije jasno da li zna i to da čak niti na tom podređenom mjestu, ponižena za govornicom ne bi mogla stajati da nije bilo antifašističke borbe, AFŽ-a, jednog čitavog civilizacijskog naslijeđa protiv kojeg se bore Otac, Muž i Domovina.

07

**JEZIK
EUTOPIJE**

Katarina Tivald
**TEK ONAKO, JEDNO PITANJE
O FLUIDNOSTI**

Dvadeset peti maj; izbori za parlament EU; bila sam u svojoj rodnoj opštini, udarila krstić i sad se vozim kroz predgrađe puno prodavnica nameštaja i skladišta i džinovskih supermarketa. I kroz šumu plakata. Na radiju se čuje neka Betovenova uvertira kao saundtrek povodom ovog značajnog dana. A u kontrastu sa tim značajem, uzvišenošću, nalaze se ovi plakati duž ulica, ispred skladišta i radnji s nameštajem; može čovek misliti o Betovenu šta god želi, ali uz njega kao podlogu i uz snažnu podršku džinovskih *Interšpar* prodavnica i diskonta za cipele, partijska obaveštenja deluju na moju savest jednako kao i sva ostala dreka oko proizvoda. Glasaj za SPÖ,¹ molim te, peri kosu Eldoradom. Glasaj za ÖVP,² a kad se pitaš „šta da jedem“, obrati se Doktoru Oti, s poverenjem. A FPÖ³ ti obećava glatku kožu, a REKOS (reformski konzervativci) najlepší lak za nokte i ne znam ni ja šta.

Volim da glasam, volim što sam u Evropi, i dobro se sećam kako je izgledala Gvozdena zavesa – odrasla sam na trideset kilometara od nje. Prilikom današnjih izbora obuzela me blaga nelagodnost; nešto poput osećaja da pipam po mraku. Nešto poput neopipljivosti neke poruke. Nelagodnost se posredno potvrdila kada sam se kasnije tog dana srela sa jednim od svojih bivših nastavnika, koji je bio posmatrač na izborima – i to u lokalnoj

-
- 1 Socijaldemokratska stranka Austrije
 - 2 Austrijska narodna stranka
 - 3 Slobodarska stranka Austrije

bolnici. Ni jedna jedina osoba, ispričao mi je, nije tamo izašla da glasa. Ja mu zauzvrat pričam kako mi sva partijska saopštenja deluju kao reklame: sadržaj informacija na nuli, bestidnost laži gotovo vidljiva ispod velikih tabaka papira, trud da se postigne estetska linija i osvoje poeni uticaja na javnost toliko očigledni da je to prosto neprijatno.

Ali ja volim da glasam. (U međuvremenu mi je sustanarka Ukrajinka ispričala da više ne želi ni da čita najnovije vesti iz Ukrajine. Ona se kiselo smeje, šminka se, kuva mnogo i dobro i majčinski, i ide na posao dok piše svoj diplomski rad. Za to vreme ukrajinski pravници i pravnice koji žive na Krimu moraju da se uče ruskom pravnom sistemu, a tatarsko stanovništvo ne zna šta će biti s njima; tako izgleda rani 21. vek.)

Kao slavistkinji/„rusistkinji“ na određenom nivou, krimsko pitanje je kao stvoreno za mene; o izvesnim stvarima sam obaveštenija od nekog politikologa koji, opet, tri dana jahanja prednjači ispred mene u političkoj i državnoj teoriji i bogzna čemu. Od početka krize na Krimu i u istočnoj Ukrajini, po glavi mi se mota jedna ličnost iz ruske istorije književnosti, a sa njom i šlagvort o kome sve više razmišljam: pojam identiteta.

Maksimilijan Vološin bio je ruski pisac takozvanog Srebrnog doba – procvata poezije u Rusiji pred samu revoluciju. Majka mu je bila „polu“-Nemica, otac je poticao iz kozačke loze sa Dnepra. Duga priča, kratak rezime: već oko 1900. su u njegovoj „kući pesnika“ u Koktebelju na Krimu ti pesnici gostovali, koristili biblioteku, diskutovali, pisali pesme; u godini revolucije 1917. Vološin je naizmenično skrivao borce „crvene“ i „bele“ strane – on je bio pacifista, uostalom i antropozof, i shvatao je Krim kao oblast koja svedoči o kulturnim slojevima svih naroda koji su se tamo ikada nastanili (pozdrav iz antičkog doba).

Sad, Vološin nije bio Ukrajinac; lako se može kritikovati antropozofija, čiji je sledbenik bio; ne mogu reći da li se u kući pesnika ikad govorio ukrajinski. A ipak se danas, 25. maja 2014, pitam da li bismo na primeru ove prilike u gruboj radnoj kecelji mogli zamisliti nešto poput fluidnog identiteta. Kao što rekoh, nisam politikolog. Kao spisateljicu, doduše, smatram sebe političkom, i izdašno istražujem kad radim na književnim projektima. Uprkos tome, dozvoliću sebi u svojim radovima, recimo:

spuštanje na lični nivo, ukoliko nemaju naučne pretenzije. Tek da budemo sigurni: ovde ne polažem pravo na naučnu održivost. Neću razlagati nikakve koncepte identiteta. Kako kod bilo, uprkos svim prigovorima: sad ću brutalno da pojednostavim stvari, načnem džinovski kompleks i zamolim da se sledeći redovi iskoriste naprosto kao misaona odskočna daska. Here we go. Nacionalne zajednice su, kako je Benedikt Anderson tačno definisao, „imagined communities“ – zamišljene zajednice. Ništa nije prostije nego u doba informacijskih mrvica, kad se radi o politici i njenom značaju, igrati na kartu emocionalnog, da: iracionalnog faktora. To nigde nije lakše nego na polju nacionalnog, što, uznemireni, možemo videti u čitavoj Evropi.

Suprotno tome – i noseći u koferu sa argumentima Končitu Vurst, koja mi, uz svu svoju šoubiznis-ambivalenciju, čuva leđa kad je navodim kao primer: zašto ne bismo prosto pustili svoje identitete da se razlivaju? Zašto ne bismo dozvolili sami sebi da priznamo da nas sačinjavaju dva, tri, više identiteta istovremeno? Da navedem samu sebe kao primer: ja stepujem tu i tamo između nastave u zanatskoj školi (niža klasa) i nastave na univerzitetu (solidna srednja klasa); svaki od ta dva sveta utiče na moje delanje u onom drugom – iako pri tom uvek lebdi i izvesno osećanje da u oba do izvesne mere moram da se branim.

Pa ipak, uprkos svim „ali“ i implikacijama: zar ne bi, upravo u graničnim područjima, bilo proketo dražesno plivati levo-desno u svojim mogućim identitetima? Zašto to mora biti prožeto strahom – zato što ne izlazi u susret vlastima? Zato što navodno možemo da se definišemo samo putem čvrste pripadnosti? Zašto čovek ne može da se istovremeno oseća kao Ukrajinac i kao Rus – ili kao Gradišćanka i kao Mađarica – ili kao Baskijac i kao Francuz – ili kao Škotlandanka i kao Britanka? Nije li to zapravo mnogo uzbudljivije? Samo pitam. Nemam pretenzija na intelektualno celovito promišljanje. To što izborne poruke na plakatima deluju tako isprazno ima, između ostalog, veze i sa time što se pitanje o fluidnim identitetima ne samo ne postavlja, već se i potiskuje.

Prevela s nemačkog Tijana Tropin

Kamil de Toledo

U IME UTVARNOG NARODA

(Sezona 1 – Epizoda 1)

Bilo je već kasno u noć, predstavnici evropske Ustavotvorne skupštine bili su bleđi, umornih lica. Po hodnicima koji okružuju dvoranu improvizovane su zakuske da bi se povratila snaga. Pred trpezom ljudi su razgovarali, čudili se: kako je moguće da se ono što se pre nekoliko nedelja činilo kao neosvojiva Celina, kao pažljivo satkana mreža zakona i pravila, odjednom preokrenulo? Kako smo uspeali da, u samo nekoliko dana, *svrgnemo* stare ustanove? Komisija, Evropski savet, čak i stari Parlament koji se kretao između Strazbura i Brisela, srušeni su. Svi stari sporazumi koji su izglasani između 1945. i kraja XX veka, sporazumi koji su učvrstili mrtvu moć robe i novca nad duhom, pravdom i smislom, suspendovani su. To je bio prvi akt Skupštine: suspenzija sporazumâ, te tamnice zakonâ u koju se Evropska unija malo po malo zatvarala. To se radilo bez oklevanja, u ime nove sigurnosti. A ta sigurnost nije bila ni povratak naciji, niti zatvorenom identitetu starih suverenosti, izolovanim jezicima. U mesecima koji su prethodili događaju, tu i tamo bilo je malih pobuna: na jugu, na severu, na istoku Evrope, unutar ili izvan Unije. Mase su se malo po malo ulivale u marš, ogroman, nezaustavljivi marš. Te ljude različitih jezika, mnogobrojnih težnji, povezivala je jedna pesma: *Mi smo utvara naroda / Mi smo demos i mi smo demon / Duh naroda, privid zemlje / Gnezdo smo svili u zaboravu / Tamo smo, kao što su tamo uspomene / Mi smo utvara, budućnost nam pripada*. Pevali su, marširali su, a da nisu tačno znali kuda idu. Prema kom gradu? Brisel? Pariz? London? Frankfurt? Berlin? Sarajevo?

Hodali su kao hodočasnici svojim putem, ljudi su izlazili da bi im ponudili vode. Hodali su, a drugi su im se pridruživali. Za samo nekoliko dana, pokret je stekao moć, snagu i mirni legitimitet, jer oni koji su se tu nalazili bili su svi odreda prožeti tihom sigurnošću koju je tuda trebalo pronaći: prihvatiti Istoriju i zaprepašujuću rizik *realnog* političkog trenutka. Nikako beskonačni izbori ili nove procedure ili virtualnost brojčane veze između onih koji vladaju i onih nad kojima se vlada, već jedan telesni momenat, ono što treba izdržati na nogama: momenat ukidanja i svrgavanja da bismo prihvatili i preneli nove ideje koje su se javile krajem XX veka. *Ta drskost bila je potrebna.* Evo u šta su predstavnici bili uvereni, u šta je bila uverena nacija mnogih povorki. Ipak, bilo je nekih glasova koji su govorili da taj svet što se upravo rađa nema legitimitet, glasova koji su hteli da pribegnu sili, policiji, kako bi taj narod proglasili ilegalnim, ali ti glasovi su se mučili pred zajedničkim frontom, odlučnim i punim nade. Stare političke elite odmah su to shvatile, kada su se našle licem u lice sa tim beskonačnim hodom. Mogle su samo da se naklone pred tom suverenom utvarom. Njena se legitimnost nametala i bilo je potrebno potčiniti joj se. Na taj je način Skupština mogla bez oklevanja da ostvari prve akte svrgavanja. Stare vlasti, bivše socijalističke ili liberalne partije, činilo se, raspale su se od umora: jedan narod prekratio im je muke, doveo do kraja njihovo urušavanje. Kao da su bile zahvalne. One su u tolikoj meri izdale svoj svet, toliko su ga pokrale, da je nekakva tajna, daleka krivica, imala vremena da se prišunja njihovim redovima. Bile su spremne. Spremne kao krivac koji očekuje kaznu, čak je i želi. Svih tih godina tražile su narod. Pokušavale su da ga ponovo ožive pomoću ispitivanja javnog mnjenja. Na svakim izborima su drhtali kada bi videli koliko je ljudi odbilo da glasa. Pokušali su da taj narod, kao marionetu, nateraju da govori. *Evropljani hoće ovo, Evropljani žele ono. Evropljani se ne slažu. Evropljani su uspeli da se slože.* Ali, ponovljeni neuspesi svih tih prizivanja razvili su kod njih naviku da govore u ime tog naroda, da umesto njega odlučuju šta je za njega dobro: poziv odsutnom narodu pretvorio se u vladavinu *u odsustvu naroda*, a neki su, u dobroj veri, bili iskorišćeni, nastojeći da u svojoj savesti iščitaju ono što je, konačno, bio zajednički interes, dok su se drugi cinično okoristili tim urušavanjem kako bi činili

usluge - neko prijateljima, neko ženi, neko rođaku, neko sinu. Svi su bili manje ili više svesni otmice i skretanja, i čekali su, prema svim zakonima verovatnoće, da budu pozvani na odgovornost. S druge strane, narod koji se bio iznenada pojavio, tokom nekoliko nedelja marša, morao je da im zahvali. Jer njihova korupcija, njihov prezir, ono što su obećavali a nikad ostvarili, taj angažman sveden na minimum, koji ih je navodio da pregovaraju, sve više i više, o sporazumima bez vizije, najzad su pripremili njihov odskok. *Nužnost je bila prisutna*, kao rupa koja vapi da se ispuni. Vladali su bez naroda, u prostoru između njihovih starih zemalja, i evo kako je velika odsutnost njihove računice, njihovih pregovora, počela da govori, da hoda, da dela. Pokorili su se, dakle, bez mnogo rasprave. Tek smo bili izašli iz posleratnog vremena. Tržište koje je, korak po korak, stvarano od 1945, kao svojevrsni bedem protiv Istoka i komunističkog sveta, tržište koje su nazvali CECA, potom CEE, potom Jedinствeno tržište, potom Unija, više nije imalo smisla. Istok se raspao, njegove granice su se srušile. Zapad više nije mogao da kaže: *mi smo sloboda, a vi varvarstvo*. Naprotiv, iz susreta se rodila čudnovata sinteza. S jedne strane, privatizacija svega, s druge planiranje koje je proizvodilo robno varvarstvo. Zapad više nije mogao da čestita sebi na onome što je doneo. Nije više mogao ponosito da brani ono što je doneo. Ne. Sve je to moralo da prestane, kad tad. Bio je potreban zajednički duh, i eto ga, oblikovao se, svakog dana. Narod! *Moj Bože!* Narod koji nosi svest. Da nam nije bio toliko potreban, ne bismo ga se plašili, kao nekakvog čudnog stvorenja. Posle silnih procedura fragmentacije, svih napora da se svet isecka, podeli, kako je moguće da se takva jedna sila održala, istrajala, i sada može da udahne život onom odsutnom, glasovima te odsutnosti? Zacelo je bilo potrebno sve preuzeti i ponovo osmisliti. Dolazili su gestovi, ideje, u mnogo pogleda, prirodno, Ustavotvornoj skupštini, jer bilo je dovoljno poći s onog mesta gde su stare ustanove grešile. Bilo je dovoljno usmeriti pažnju na sve ono što je prošlost ignorisala. Te noći, pitanje o kojem se povelja rasprava, ticalo se samo jedne od tih slepih tačaka: zaborav, izbegavanje... Koja je ta čudna veza koja je mogla spojiti ljude s Juga i Severa, ljude s Istoka i Zapada? Na kom su jeziku oni mogli da govore, da se razumeju i pokrenu?

(Sezona 1 – Epizoda 2)

U mesecima koji su prethodili svrgnuću starih vlasti, rasplamsala se rasprava koja bi mogla da se svede na slogan: „Knjiga, zemlja, čovek.”

Od Španije do Grčke, od Sicilije do Poljske, nastojao se pretočiti u reči taj začuđujući triptih sa značajnim varijacijama, kako bi ritam bio dobar, kako bi se slogan prilagodio jezicima i grlima Evrope. Ali zbog čega taj triptih: „knjiga, zemlja, čovek“? Da bi se to razumelo, potrebno je vratiti se Transatlantskom sporazumu: komisija, na osnovu suverenog ovlašćenja Sjedinjenih Država, dobila je mandat da pregovara o trgovinskim sporazumima. Ona je, dakle, u ime evropskih naroda, krenula da raspravlja o novom sporazumu o slobodnoj razmeni sa Sjedinjenim Državama, i to u cilju stvaranja jednog velikog jedinstvenog tržišta, od Los Anđelesa do Odese, od Havaja do Kavkaza.

Sledeći temeljne sporazume, komisija je usmerila posebnu, opsesivnu pažnju na obaranje carinskih prava, na usaglasivost normi, na zabranu javnih politika.

Upravo na taj način su oblasti života, pod izgovorom da će se tako zaštititi, ili posredstvom zakonskih propisa, ili posredstvom državnih intervencija, jednostavno bile izručene principima slobodne konkurencije.

„Knjiga, zemlja i čovek“ obrazovali su trilogiju napadnutih tela.

Najpre se knjiga, na koju se u nekim evropskim zemljama obraćala posebna pažnja, izložila opasnosti, s obzirom na odredbe sporazuma, da naprosto bude žrtvovana: nema više kulturalnih izuzetaka, nema više jedinstvene cene, nema više podrške izdavačima, te bi knjiga, prema tome, bila izjednačena sa svim drugim stvarima.

Ontološka ekvivalencija vrednosti, dobara, ravna linija materijala, prema kojoj napreduje tržište, bez kočnica, da bi sve bilo uistinu slomljeno. Svaka politička volja koja bi nastojala da promoviše knjigu, da je odbrani, prekršila bi zakone o konkurenciji, izložila bi se opasnosti da bude sudski gonjena.

Drugim rečima, znanje postaje „zaobilaženje tržišta“, vrsta usporavanja konzumacije. Evo o čemu je trebalo da pregovaraju

neumorni funkcioneri Unije, u tišini, tajno, na nekoliko evro-američkih konferencija.

I sama zemlja bila je na dnevnom redu pregovora. Na taj način su bili nagrađeni naponi džinova genetski modifikovanih biljaka. Njihovo istrajno lobiranje, naučne kampanje za koje su se zalagali, koje su finansirali njihovi departmani za istraživanje i razvoj, slomili su i poslednje otpore.

Sastanak Komisije u Briselu bio je sastanak trgovaca neznanjem, njihovih lažnih studija, njihovih kupljenih znanja, i vrlo često ona se tome potčinjavala, od iscrpljenosti ratom ili zato što su njihovi bataljoni procenjivača već bili potpuno pobeđeni.

Prema tehničkim sporazumima sa Sjedinjenim Državama, ona je došla dotle da evropska polja ponudi Monsanto, kompaniji koja je procvetala za vreme rata u Vijetnamu zbog svog proizvoda pod imenom „agent orange“, i čije su patentirane klice navele hiljade indijanskih farmera na samoubistvo. Zbog toga što nisu mogli da ponovo sade dok ne plate dažbine za seme, indijanski farmeri su tokom godina postajali večni dužnici, prinuđeni da prodaju zemlju kako bi otplatili dugove. Malo po malo, zemlja je isporučena na tržište, a sa njom i različite biljne vrste.

Tapija na ono živo, na seme, obeležila je, uostalom, etapu u privatizaciji *Commons*-a: javna dobra kao što su voda, vazduh, talašne dužine ili priroda, ulazila su laganim koracima u pravni okvir stvari koje se mogu prisvojiti, a Unija je sebi na tome čestitala.

Onog dana kada je Komisija objavila listu dozvoljenog i zabranjenog semenja na zajedničkom tržištu, bes se brutalno pojačao. Komisija je to uradila u ime racionalizacije normi.

U istoj direktivi, u velikom gestu predaje, odobrila je četiri nova patentirana proizvoda, naročito MON 878 i Bt 879, a zabra-

nila je petnaest neodobrenih vrsta, jer je procenjeno da ove ne dostižu veličinu koja se zahteva od određenog povrća. Upravo se na ovaj način reč „zemlja“ pojavljuje u sloganu.

* * *

Vapaj „zemlja“ od sada upućuje na veliko „zajedničko“ vrsta, svih vrsta. „Zemlja“ je tokom godina takođe postala pravni subjekt, sposoban da se pobuni. A oni koji su uzvikivali njeno ime otad su njeni tumači. Oni su pozajmljivali svoje glasove svetu koji ne može da govori: drveću, bilju, cveću, kako bi objavili da taj svet ne pripada industriji, već čovečanstvu.

Vidimo kako se proizvodi nešto začuđujuće: mnoštvo seljaka, izdavači i pisci povezani su istim sloganom. Knjiga, zemlja: sekularne materijalnosti, zajedničke teritorije kultura, zemljoradnje, gladi, zajedno su potčinjeni bestelesnim zakonima.

Počev od upravo tih materijalnosti, od ta dva tela, najzad će se uzdići treći korak pobune: zastarela reč prolazi tuda da bi i ona bila prevaziđena veštačkom inteligencijom, „čovek“! On se pojavljuje u glasovima i grlima manifestanata.

„Čovek“, taj razvlašćeni pastir sveta, na koga su se, malo po malo, obrušavali računčiji, apstraktni zakoni dobiti. „Čovek“ koji je osenio kako mu vreme klizi kroz prste, kako mu izmiče Istorija, mogućnost da piše Istoriju.

* * *

Eto, dakle, koja su se tri tela ujedinila u jednom istom glasu. Tri tela od kojih se svako činilo kao anahroni entitet: knjiga, ta stara stvar! Zemlja, ta drevna sudbina! Čovek, ta vrsta zavetovana smrti! U toj konvergenciji bilo je mobilizacije teritorija: tri ljudske inercije naterane na hod, na akciju, kojima je dopalo da izvrše ogroman, monumentalni gest: da nametnu nematerijalnim, apstraktnim tokovima sveta cifara, tok prisutnosti, telesnosti, nadâ proizašlih iz njihovog skupljanja. Kada se čitava ta stvar privela kraju – pregovori za novi Sporazum o slobodnoj razmeni sa Sjedinenim Državama – prvi put se ispoljilo ono što je dotad bila samo fikcija: odsutan evropski narod, skicirana, neuređena, bučna

forma nacije iznad svih nacija što su je savladale godine krize, podelile, rasparčale na više jezika. Povorke te otvorene, željne nacije u stvaranju, počele su da se uhranjuju.

Tom maršu priključivali su se ravnodušni, rezignirani, jednostavni hodači i bilo je potrebno samo nekoliko meseci da bi se postigla opšta, kolektivna ostavka vlasti i predstavnika Unije. Rušenje? Svrgavanje? Nismo znali koju reč da upotrebimo. Govorili smo o ponovnom osvajanju, ponekad o iskršavanju.

Stotinama kilometara odatle, Skupština ispunjava svoj zadatak ponovnog osmišljavanja i pita se: „Ako smo jedan narod, čemu se nadamo?“

(Sezona 1 – Epizoda 3)

To je trebalo videti! Prve časove, prve nedelje posle pobune. Revnost rasprava, smisao zajedničkog sveta koji treba graditi, sanjati, brzina kojom su ideje kružile u srcu Skupštine Odsutnog Naroda... Govorilo se tu o svemu, na svim jezicima: pravo na zaborav, nova škola, ponovno utemeljenje, osmišljavanje. Kako pronaći radost, energiju s one strane tog horizonta pepela i melanholije koji su činili Evropu svih tih godina? Kako proširiti predstavljanje na šume, jezera, reke, u prirodu? Kako stvoriti *demos* otvoren za višestruku odanost, protivno identitetu, sećanju, patnji?

Na tom neobjavljenom plenumu Ustavne skupštine raspirila se začuđujuća žestina. U samo nekoliko trenutaka ono što su bile samo intuicije postalo je zakon. Na primer, ono što je Skupštini bilo predloženo kroz vapaj: „Ukidanje akronima!“ Svi opskurni spojevi slovâ, FMI, UE, OMC, mogli su da zadrhte. Taj vapaj, *Ukinimo akronime*, za nekoliko trenutaka postao je zajednički cilj.

Kraj akronimima! To je bio poziv da se čovečanstvo iščupa iz svog mračnog doba šikaniranja, apstrakcija, kako bi jezik služio,

ne više da potčini, već da razjasni, da promeni. Eto šta je te večeri pokrenulo Skupštinu.

Ali, jedva što je odluka bila usvojena, svako se morao setiti velikog, gorućeg pitanja koje je Suveren zabranio čim su stare vlasti svrgnute. To pitanje je bilo senka koja je od prvog dana pohodila dolazak Odsutnog Naroda. Da li bi trebalo uzeti u obzir ogromnost dugova, jednog po jednog? Dug Francuske, Grčke, Italije, Španije, Poljske i Nemačke, globalni dug čiji jemac je bila Evropa, i dug studenata, mladih Evropljana koji su uzeli pozajmicu da bi studirali, da bi učili. Mediji su se neprekidno tome vraćali, a tržišta, s obzirom na svoje oscilacije, nametala to pitanje, tako da se svakog popodneva o tome bespoštedno raspravljalo, no do rešenja se nije se moglo doći.

Šta je trebalo učiniti sa tom senkom koja je proždimala nadu? Smanjiti dug, izbrisati ga? To je, međutim, značilo preuzeti rizik urušavanja. Obveznice država starih zemalja Evrope odjednom su vredele koliko pesak. Kada bi banke propale, propale bi kamate starih, sva ušteda naroda otišla bi u dim.

U uzavrelim redovima Skupštine, svako je, pak, bio svestan da to mora da se okonča. *Dug!* Bilo je to neopipljivo ime Tiranina kojeg su stare vlasti htele da unište verovanjem. Svako je znao da postoje tri načina da ga se oslobode. Poništiti ga? Onda bi banke svojim propadanjem izazvale lančani stečaj. Istopiti ga i tako ponovo dobiti kredite i lak novac? To je, međutim, značilo ponavljati proždrljivu logiku starog sveta. Zar nije upravo to bila politika kakvu je imala Centralna banka kada je njome predsedavao Dragi, nemilostivi? Ostala je neravna staza prihvatanja, što je značilo otplaćivati svakog dana, svakog meseca, i na taj način opтереćivati buduće budžete, prodavati javna dobra, zatvarati škole, univerzitete, bolnice. To se takođe pokušalo. I onda? Još jedanput slediti taj put razuma?

Sjedinjene Države, Kina, Japan, Rusija, svi su čekali odgovor. Oni koji su Evropi neprekidno pozajmljivali, neki iz Azije, neki iz Zaliva, neki iz Amerike, neki iz Australije, zahtevali su garanciju, sigurnost. Najzad, premalo je bilo interesovanja za težnje koje su se ispoljavale tamo, u tom krugu nade, krugu ponovnog utemeljenja. Svi pogledi bili su okrenuti obračunu, sve ruke težile su tome da se što pre oslobode vrednosti „Evropa“. Što se više

intenzivirala fikcija Odsutnog Naroda, to se više pojačavao njen duh nade, to se kamatna stopa nad evropskim dugovima povećavala. Mrtva senka koja se isprečava dolasku, koja zahteva da čovek umre, kako bi novac živeo.

Bili smo prisutni kada se do govornice popela stara, pogurena mađarska gospođa, koja mora da je prošla mnogo ratova.

Draga gospođa, predstavila se samo imenom. Ustala je, došla do govornice, a njen *autoritas* koji je, verujem, ležao u njenim dubokim borama, pobrinuo se za ostalo.

- Drage prijateljice i dragi prijatelji, kaže ona, u detinjstvu sam videla do čega dovode beda i oskudica. U vreme bede mog detinjstva, videla sam da jedino sveci i čudovišta preživljavaju. Ostali, oni koji nemaju ni duhovnu snagu svetaca ni grabežljivost čudovišta, prepušteni su sudbini. Ako moraju umreti, umiru s manje ili više žaljenja, s manje ili više gorčine. Videla sam, prijatelji moji, kako te beda i oskudica dolaze do Španije, Grčke, Italije, Francuske, Nemačke, do ulica svih gradova Evrope. Videla sam kako podmuklo narastaju nepristojnost i arogancija. Jer u mom detinjstvu, prijatelji, Istorija je bila ono što objašnjava bedu. Reči kao što su „Klase“ ili „Tlačenje“. Reči koje se više ne koriste, jer smo preuzeti potragom za novim kraticama koje vlasti modifikuju kako bi opravdali glad. Iz tih reči mog detinjstva crpeli smo nadu da bismo preživeli. Znali smo *smisao*, ili smo barem mislili da ga znamo. *Smisao*, prijatelji moji, važniji je od hleba, važniji od štednje, važniji i od same sreće. *Smisao*, to je ono što nedostaje ovom svetu. Decenijama su nas tretirali kao decu. Živeli smo kao deca. Želeli smo samo da nam daju igračke. Kuću. Automobil. Malu crnu haljinu, tašnu. Šta već... Sve što vibrira, zvuči, treperi i nosi varljivo ime onog što je novo, držalo nas je u stanju hipnoze i stalnog uzbuđenja. Radili smo, prijatelji, kao psi, trošili smo sopstvene živote. Na tom putu smo izgubili razum. Ko danas može uvideti istinu te rečenice: da, mi smo posedovana bića koja

više ne posедуju ništa, čak ni pravo da živimo ili umremo u miru. Svi naši hirovi doveli su nas u pustinju morala, pustinju duha, u kojoj smo izgubili i sam smisao života. I sada, nakon toliko zadovoljstava bez radosti, nosimo breme ogromnog duga. Potrebno je izabrati. To znamo. *Someone will have to lose*. Možda ćemo čak sve izgubiti, ako danas kažemo: *nećemo otplatiti*.

Reč je, za kratko, preuzela vlast. Samo srce Skupštine, kroz aplauze, produžilo mu je značenje. Ono što sićušna gospođa iz Mađarske tog popodneva nije rekla, a što se moglo razumeti, izraziću ovako: „U ime krhke suverenosti Odsutnog Naroda, prihvatamo da stavimo svet u stečaj. Jer, u stečaj smo, šta god to bilo, ušli. Dug čovečanstva prema Zemlji, morima, prevelik je. Moramo sve promeniti. Dakle, odričemo se svojih ušteđevina. Uništavamo to čudovište koje je bilo naša štednja i naše ropstvo. Izabrali smo siromašan, ali slobodan život, kako bi taj život imao budućnost.“ Teško je opisati šta se događalo u sekundama koje su usledile. Ali, finansijske agencije i finansijski centri u Londonu, Njujorku, Tokiju, sve su razumeli. Najneverovatnija panika preplavila je tržišta. Ipak, moramo preuzeti rizik tog gubitka, prijatelji, jer mi ćemo zadobiti nešto što je vrednije od svega. Smisao, to je ono što nam uistinu nedostaje. Ni udobnost ni ušteđevina ni štednja ni sam novac, već zajednički smisao, za ono što se ovde naziva Evropom, a što je sam smisao našeg bitisanja.

Prevela s francuskog Milica Rašić

Matijas Enar
GDE JE MESTO VELIKIH LJUDI?

PREDSEDNICA: Gospe i gospodo poslanici, dobro došli na VIRTUE, Virtuelnu ustavotvornu skupštinu Evropske unije. Gospe i gospodo, pritisnite dirku „kvorum“ na interfejsu da biste zvanično potvrdili svoje prisustvo i postavili svog avatara na njegovo sedište. Ovde u Pragu tačno je devet sati, malo je hladnjikavo, blizu minus deset na Celzijusevoj skali, koristim priliku da španske prevodioce upitam da li je na Malagi lepo vreme, to će nas malo ugrejati.

(Iz virtuelne kabine izlazi mali smeđi avatar sa španskom zastavom i pozdravlja skupštinu.)

ŠPANSKA KABINA: Lepo prolećno jutro ovde, na obali Mediterana, termometar pokazuje osamnaest stepeni.

PREDSEDNICA: Divno, hvala vam, Malago, podsećate me na vreme kad sam bila novinarka u Marbelji. Moram da objasnim pristiglima da se klikom na gornju zastavicu, desno od polukruga, aktivira prevođenje na jezik po vašem izboru. Pokušajmo da udarimo rukom po klupi.

(Avatari poslanika udaraju po virtuelnoj klupi.)

Dobro je, radi, izgleda da sve funkcioniše. Kvorum: 336 poslanika od 522, imamo kvorum, možemo da počnemo. Podsećam vas da tražite reč klikom na usta vašeg avatara. Kad

vaš zahtev bude prihvaćen i kad se otvori prozor u kom piše *live*, vaša *webcam* će se aktivirati i vaš avatar više neće moći da se koristi za spavanje, aplaudiranje, smejanje, plakanje ili udaranje po klupi. Vaš taster „Bučno negodovanje“ ostaje neaktivan sve dok se vaš prozor ne zatvori. Nastavljamo rad u vezi s članovima 1. i 2. Ustava, sa definicijama Evrope.

*(Avatari poslanika tapšu i iz zvučnika
dopire snažan aplauz.)*

Ovog jutra najpre ćemo čuti poslanika Lamartina iz Makona u Francuskoj. Makone, vidim vašeg avatara, čujete li me? Pomerite mišem vašeg predstavnika ka govornici. Da, tako je, ka meni. Dobro, dobro, dobro. Izvolite, Makone, skupština vas sluša.

POSLANIK LAMARTIN: Prijatelji, ne znam kako da vas oslovim. Ne znam ni na kom jeziku da vas oslovim, ali pošto sam dobio reč, kao što se nekad govorilo, da bih se telom i dušom bacio na ovaj projekat, počinjem.

PREVODILAC: Sporije i glasnije, molim vas, jasnije artikulirate reči.

POSLANIK LAMARTIN: Da li me vidite? Dobro me vidite? (*Pomera webcam; sad se bolje vide njegovo izduženo lice, lepo, uredno ispeglano odelo i evropska zastava iza njega.*)

Danas je važnije da te vide nego da te čuju, izvinite, da li me čujete?

PREVODILAC: Vaš mikrofon od vaših usta malo udaljiti, molim vas, zbog kapljica, slina, pljućkanja vaš glas će se povremeno prekidati.

POSLANIK LAMARTIN: ... Zato ću vam dati jedno ime: sunarodnici. Dragi sunarodnici, jer svi mi smo...

PREVODILAC: Dobro jeste, sad će vas bolje čuti, možete početi.

POSLANIK LAMARTIN: Šta, dosad nisam bio uključen, je li?

PRESEDNICA: Jeste, jeste, *go ahead*, svi vas slušaju.

*(Avatari odmahuju glavom pokazujući da su nezadovoljni:
We don't hear a thing on the English channel.)*

POSLANIK LAMARTIN: Ponovo počinjem, dragi sunarodnici; hteo bih da vam govorim o Makonu, koji predstavljam u ovoj

skupštini. Makon je jedna varoš srednje veličine, lep grad sa istorijom, rekom i katedralom, koji se nalazi između Bresa i Božolea.

(Poslanici pritiskaju taster „Bučno negodovanje“ i nastaje strašan virtuelni žagor, pa onda dreka, a njihovi avatari skaču na noge: We still can't hear a thing in English.)

POSLANIK LAMARTIN (*uznemireno*): Pardon, ja dobro čujem prevod; ali, izvinite, Bresa, BRESSE, to je region, nema veze sa štampom, nije to press... Štampa u Burgonji, to je ipak prilično ludo. Moram li da slušam engleski prevod dok govorim? Teško mi je da se koncentrišem kad čujem sebe na engleskom. Da li biste mogli...

PREVODILAC: Nastaviti, molim vas, problem rešen jeste.

POSLANIK LAMARTIN (*sa osmehom*): Odlično. Izvinite. Nastavljam gde sam stao. Rekao sam, dakle, Makon. Reka, katedrala, istorija. Svi imamo neku teritoriju, svako od nas. Svuda u Evropi imamo gradove, reke, spomenike. Neki беру grožđe u jesen, drugi špargle u proleće. Imamo džamije, hramove, crkve, sinagoge. Odlučili smo da se ujediniamo zato što nosimo jedno zajedničko ime: Evropa. Mogli smo da se ujediniamo zato što su se naši roditelji, naši praroditelji i naši dalji preci vekovima uzajamno tamanili. Tako je to. Naše ujedinjenje proizlazi iz imena Evropa, koje proizlazi iz pokolja. Ja predlažem, mi iz Makona predlažemo da se Evropa, da se ime Evropa proširi na sve koji su bili žrtve ili počinioci evropskog masakra. Na sve koji imaju nadgrobne spomenike, ime ispisano na grobnici, od Togo do Australije.

(Poslanici pritiskaju taster „Bučno negodovanje“ i nastaje strašan virtuelni žagor, koji prelazi u dreku, avatari su na nogama: Has he sad Australia? What? Australia? We can't get a thing right, what's Australia got to do with this?)

POSLANIK LAMARTIN (*uzbuđen*): Čujem negodovanje, sačekajte malo i saslušajte šta Makon ima da kaže. Australija je samo stilska figura. Australija je već u Evropi, hteli mi to ili ne.

Upravo to pitanje Makon želi da postavi ovoj skupštini: šta su za vas granice Evrope? Ural? Hrišćanstvo? Predlažemo jednu definiciju koja nije geografska, već istorijska, ljudska i građanska. Svi ubijeni, svi sinovi i unuci ubijenih koji prihvataju ovde napisani i usvojeni ustav imaju sva prava da nose ime Evropljana.

(Velika graja širi se desnim delom i centrom virtuelnog polukruga kao talas: Wahnsinn!!! Nonsense!!! Locura!!!)

POSLANIK LAMARTIN (*neuzdrman*): Malo strpljenja, gospodo, molim vas. Bilo bi šteta ne uključiti u Evropu one koji su iz nje otišli protiv svoje volje u vreme kad su bili pod evropskim jarmom. Ako oni to žele, naravno, samo ako žele. Evropa, dakle, mora biti otvorena za svoje bivše kolonije i za zemlje čiju smo radnu snagu godinama eksploatisali. Taj demokratski i bratski princip postaće granica Evrope. To je predlog Makona u vezi s članom 1.

PRESEDNICA: Makone, jeste li završili?

LAMARTIN: Ne, ne, nisam završio, još nekoliko minuta, čujete li me?

ITALIJANSKA KABINA: *Parlate, Mâcon, per favore.*

LAMARTIN: Dobro, dobro. Druga stvar do koje je Makonu stalo jeste ukidanje nacionalnih država.

(Te reči su delom zagušene strahovitom drekom s desne strane ekrana.)

To je jedini način da se izgradi jedna Evropa (*ne čuje se*), pravna država (*zaglušeno virtuelnim povcima*) građana. Treba ponovo otkriti vrline lokalnog.

DREKA: Objasnite to, Makone, molim vas.

LAMARTIN: Lokalno, to znači očuvati naše krajolike, naše resurse, naše jezike, naše načine života. Treba, dakle, sačuvati taj nivo delovanja, lokalnu vladu. Mreže opština i regiona, to nam je sada potrebno. Zbogom države, zbogom nacije. (*Radosni i gnevni povici.*) Slobodna saradnja opština, udruživanje suverenih regiona i egzekutiva na nivou Evropske konfederacije. Države nas skupo koštaju. Države su nejednake po veličini.

Države nisu jednake u odnosu na Evropu. Države su, po definiciji, neprijatelji Evrope. Uklonimo, sunarodnici (*graja*), taj bolesni ostatak prošlosti! Stvorimo istinsku Evropsku konfederaciju!“ (*Virtuelni metež*)

PRESEDNICA: Čuli ste izlaganje poslanika Lamartina, koji vam se direktno obratio iz Makona.

LAMARTIN (*iznerviran*): Čekajte, čekajte, nisam završio!

VIRTUELNI ASESOR: Hurry up, please, it's time!

LAMARTIN (*sve više iznerviran*): Gospođo predsednice, zahtevam da se poštuje moje vreme!

PRESEDNICA: Govorite, Makone, govorite.

LAMARTIN (*lirski*): Najteža stvar kad su posredi ovakva pitanja, pitanja koja obuhvataju univerzalnost složenih interesa političkog sveta... nije odgovoriti na njih, već ih postaviti. Ne naoružavamo nove ideje gvožđem i vatrom, kao što su činili naši stari. Naoružavamo ih samo njihovim sopstvenom sjajem. Nikom ne namećemo forme koje su možda nespojive s njegovom prirodom; ali, ako se sloboda ovog ili onog dela Evrope kosi s našom, ako se pojave pokorene nacije, pogažena prava, zakoniti zahtevi za nezavisnost i ako se ugnjeteni pobune, sami se konstituišu, uđu u demokratsku porodicu naroda i pozovu nas da im pomognemo u odbrani prava, Evropa je tu! Dole države, živela konfederacija evropskih opština!

(*Snažan aplauz u centru i na levoj strani.*)

PRESEDNICA: Čuli ste govor poslanika Lamartina koji vam se direktno obratio iz Makona. Sad imate mogućnost da lajkujete taj govor kliknuvši na polje pri vrhu, ili da ga dislajkujete kliknuvši na polje pri dnu. Podsećam vas da se ne radi o glasanju, već o internom merenju mnjenja. Glasate tek kad se otvori prozor „Pažnja! Zvanično glasanje!“

LAMARTIN (*van sebe*): Ama nisam završio!!!

PRESEDNICA: Gospođe i gospodo poslanici, sada možete da se upišete na listu za odgovore poslaniku Lamartinu iz Makona.

LAMARTIN (*pre nego što asesor natera njegovog avatara da sedne*): Gospođo predsednice!

PRESEDNICA: Skupština nastavlja s radom. Članovi 1. i 2. definicije Evrope.

(Poslednja slika webcama, Lamartin mlati rukama, u jednj ruci drži Montenjeve Oglede i preti njima kao štapom, u neprijatnoj tišini pošto je mikrofon isključen.)

PREVODILAC: Mâcon, you're out. Thanks again.

PRESEDNICA: Dragi poslanici, ponovo vas pozivam da zatražite reč jednim klikom na usta svog avatara. Kad vaš zahtev bude prihvaćen i kad se otvori prozor u kom piše *live*, vaša *webcam* će se aktivirati i vaš avatar više neće moći da se koristi za spavanje, aplaudiranje, zviždanje, plakanje ili udaranje po klupi. Sada kliknite na „Kvorum“ da biste potvrdili svoje prisustvo i postavili svog avatara. Prisutno je 287 od 522 poslanika, možemo da nastavimo. Govor poslanika Lamartina iz Makona, u Francuskoj, dobio je ukupno 193 lajkova i 65 dislajkova, dakle nivo zanimljivosti je 89% kvoruma, bravo, Makone, za tako zanimljive predloge, transkriptom će se pozabaviti komisija „redakcija“. U međuvremenu imamo 63 zahteva za odgovor i mnoštvo poruka na javnom chatu skupštine, naravno mnogo lepih fotografija iz Burgonje, ali i zanimljivih komentara. Građani, taj prostor je otvoren za vas, ne oklevajte da komentarišete raspravu. Zabranjeni su samo komentari koji sadrže mržnju i opscenost. Sada govornicu ustupam poslaniku Blohu iz Tibingena, u Nemačkoj. Tibingene, možete da otvorite prozor.

(Mali ćelavi avatar kreće ka govornici i usred ekrana uključuje se webcam. Pojavljuje se Bloh, iznenađen, zagledan u zastakljena vrata levo od njegovog stola.)

BLOH: Eh, bojim se da je jutros suviše hladno da bih otvorio prozor.

Podrugljiv smeh avatara sa ekstremne levice.

PREVODILAC: Na vezi ste, Tibingene, govorite, imate reč.

*(Bloh pročišćava grlo tik uz mikrofon i čudno
krčanje preplavljuje virtuelnu skupštinu.)*

BLOH: Želim pre svega da se zahvalim poslaniku Lamartinu za kratak, ali podsticajan i evokativan govor. Baš kao i on, uveren sam da bi bilo dobro zamisliti Evropu kao jednu utopiju. Utopiju nade, ne-mesto u kom stanuje nada, definisano više principima nego granicama njegove geografije. Kant primećuje da dete u majčinoj utrobi već ima pluća i želudac, iako mu ti organi ni za šta ne služe; tako i čovek, kaže on, koliko god da je uronjen u pakost ovog sveta, poseduje organe za svoju višu namenu, za svoju drugu građansku pripadnost. Mogli bismo zamisliti (uz malo mašte) da je evropski građanin kao Kantovo još nerođeno detence: on u sebi ima organe za svoju buduću ulogu građanina. U ovom času mu ti organi nisu potrebni, to je tačno, jer on dobija hranu iz stomaka nacije. Međutim, pluća i želudac su tu. Platonova država poznaje samo dve granice: svojih građana i slobode. Zašto Evropa uživa, kao detence u materici, u iluziji države, koja nije ni manje ni više do materica nacije? A ako nastavimo taj argument do kraja, zar Evropa koju smo dosad stvarali ne teži da reprodukuje, na drugom nivou, funkcionisanje nacionalnih država? Zar nismo na putu da virtuelno plagiramo institucije stvorene u XIX i XX veku? Naša skupština podražava parlamentarni život koji su izmislili prethodni vekovi. Zar Evropa kakvu mi zamišljamo nije *avatar* nacionalne države, kao što se i mi, virtuelni parlamentarci, pokazujemo u obliku avatara?

(Virtuelno hrkanje mnogih avatara u skupštini.)

PREDSEDNICA: Tibingene, pre nego što nastavite, predlažem pauzu.

BLOH (*podignute obrve, sa izrazom iznenađenja na licu*): Zašto baš sad? Zar ne bismo mogli da sačekamo kraj mog komentara? Želeo bih da dođem do ideje utopije, koja mi izgleda najznačajnija za razmišljanje o Evropi. O političkoj Evropi.

PREDSEDNICA: Mislim da je bolje da napravimo pauzu pre vašeg izlaganja, koje će, reklo bi se, biti teško prohodno i nadahnuto.

(Bloh uzdiše, nije jasno da li je zbunjen ili rezigniran.)

PRESEDNICA: Objavljujem pauzu od 45 minuta. Dragi poslanici, virtuelna kafana je otvorena. U prostoru koji je rezervisan za izabrane možete razmenjivati misli i koristiti nove funkcionalnosti: Poslovni klub, 3D fliper, Kviz o ustavnom pravu, pa i Memoriju sa ličnostima iz evropske istorije. Nastavak debate u 11 sati. A pre svega, ne zaboravite da povremeno kliknete na linkove naših sponzora i prijatelja. Bez njih ništa od ovoga ne bi bilo moguće! Vidimo se uskoro!

Prevela s francuskog Slavica Miletić

Alida Bremer
**KAD MISLIM NA EVROPU, MISLIM NA
ŠEKSPIROV SONET LXVI**

Sonnet LXVI

*Tired with all these, for restful death I cry,
As to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimm'd in jollity,
And purest faith unhappily forsworn,
And gilded honour shamefully misplaced,
And maiden virtue rudely strumpeted,
And right perfection wrongfully disgraced,
And strength by limping sway disabled
And art made tongue-tied by authority,
And folly, doctor-like, controlling skill,
And simple truth miscalled simplicity,
And captive good attending captain ill:
Tired with all these, from these would I be gone,
Save that, to die, I leave my love alone.*

.....

*Sit svega toga vapim smrt smirenja,
Kad gledam Vrijednost ko bokče rođenu,
I Ništavnost u ruhu uzvišenja,
I tvrdu Vjeru sramno pogaženu,*

*I Čast predivnu sramotno izdanu,
I Savršenost grubo sramočenu,
I djevičansku Krepost prokurvanu,
I u krzmanju Snagu razdrobljenu,*

*I Umjetnost od vlasti zauzdanu,
I Ludost kako nadzire Umnika,
I Istinitost Glupošću nazvanu
I ropče Dobro gdje dvori Silnika:*

*Sit svega toga, ostavio sve bih,
Kad smrću ljubav napustio ne bih.¹*

Kad mislim na Evropu, mislim na Šekspirov sonet LXVI. U originalu mi je nerazumljiv, zato mi treba verzija na savremenom engleskom. Pri tome se sigurno nešto gubi, ali za mene bi mnogo više bilo izgubljeno kad ga uopšte ne bih razumela.

Fizičari misle da vreme može poteći unatrag, što bi značilo da jednog dana mora stići do tačke u kojoj Šekspir perom ispisuje poslednji stih: *Saue that to dye, I leaue my loue alone*. Onda bi original povratio svoje devičanstvo, ono nemoguće Sad-stanje koje bi se potom smesta pretočilo dalje unazad, u Ništa, u nepostojanje. Ali ne verujem da bi Šekspir insistirao na svetosti originala, za to je njegovo pozorišno iskustvo bilo preveliko, improvizacija previše važna, delo previše usmereno na publiku.

Na veb sajtu *poetenladen.de* čitam: „Autor Ulrich Erkenbreht prikupio je i uredio 154 varijante Šekspirovog slavnog LXVI soneta u nemačkim prevodima. Pisci poput Štefana Georgea, Karla Krausa, Liona Fojhtvangera, Folkera Brauna ili Volfa Birmana okušali su se sa tom pesmom. Sam urednik Erkenbreht preveo je sonet petnaest puta.“ Svaka čast! Ali za mene će ta pesma zauvek i zanavek ostati pravi LXVI sonet jedino u hrvatskom prevodu Danka Anđelinovića, jer sam je u tom prepevu prvi put čula. Kantautor Ibrica Jusić dodao je tome i muziku koju ni sam Šekspir ne bi bolje komponovao. Kad god zapanjena stojim pred drskošću, glupošću i sirovošću moći i pred nemoći pametnih, mirnih, zamišljenih ljudi, dođe mi da tiho zapevam pesmu koja se na putu od Šekspira, preko Anđelinovića do Jusića, pretvorila u song. Poslednji stih razoružava svaku ljutnju. U njemu se mešaju nežna ljubav i duboka odanost.

1 Prepev Danka Anđelinovića (1893-1963).

Putovanje pesme koje traje više od četiri stotine godina sve doći o tome koliko je recepcija obogatila original. Evropske književnosti zamislive su samo kao splet prevoda – u mnoštvu nacionalnih jezika, koje u procesu ujedinjenja Evrope čoveka mogu oterati u očajanje, leži tajna sjajne istorije tih književnosti. Jer svaki novi prevod znači novu interpretaciju, novo delovanje. Evropa je naporna u svojoj mnogojezičnosti, i iz tih muka nastali su najlepší uzleti. Čitala sam Dantea u izvrsnom prevodu na hrvatski, mogla sam da ga poredim sa originalom. Servantesa sam čitala u prevodu, ne poznajući original, Rablea takođe, čitala sam *Gargantuu i Pantagruela* u srpskom prevodu Stanislava Vinavera, bio je to vatromet reči, pun jezičke dosetljivosti i ironije – nisam sigurna koliko je toga Vinaver sam izmislio, ali preneo mi je ideju o tome da je Rable jedan od najvećih autora. Baš kao što su Tomas Man ili Alber Kami iz prevoda prepoznali Dostojevskog kao jednog od velikana. Granice Evrope prostiru se unutar te geografije od prevoda i uzajamnih uticaja. Zato se Evropa povremeno bez muke proteže na druge kontinente.

Evropske književnosti nastale su iz duha prevođenja i podrievanja originala; najvažniji evropski književnici zapravo su prevodioci. U dinamici između originala i prevoda, između maternjeg i stranih jezika, razaznaje se bit evropske književne i političke geografije: u originalu okamenjeni i veličani, u prevodu tekstovi žive svojim kosmopolitskim životom. Prevodi oploduju original, utiču na nastanak drugih originala, bez ustručavanja se kreću sa one strane svih granica.

Ali prevodi se gledaju podozrivim okom, prihvataju se tek uz dizanje nosa, žigošu kao manje vredni tekstovi. Slično se gleda na doseljenike – nikad neće biti jednaki prastanovnicima. To je, navodno, nerešiv problem, tako glasi taj stav. Plašim se da je i ta predrasuda vrlo evropska. Mit o rodnoj grudi obeležen je tvrdoglavom čarolijom originala. Svi nepopravljivi poštovaoci originala veruju u jedinstvenost, nepovredivost, isključivost zavičaja. Ali bez prevoda original bi se skupio u seosku poeziju. I baš tako bi onaj zavičaj koji se smatra svetinjom postao dosadna zabit kad bi ostao izolovan u vlastitoj mitskoj praiskoni, tj. kad ga doseljenici ne bi činili nesigurnim, a radoznali napuštali. Onaj ko očekuje potpuno slaganje samo je bezgranično naivan:

zavičaj i original su nedostižni ideali koji postaju dragoceni samo kad ih se odreknemo. Ali najtvrdoglaviji od tih mitova o praiskonskom i čistom jeste mit o maternjem jeziku. Svako dete je dovoljno inteligentno da savlada nekoliko jezika, a ipak političari, učitelji i ksenofobni susedi često veruju da deca migranata nikad neće zbilja ovladati jezikom nove zemlje, njihov maternji im, navodno, predstavlja prepreku da nauče maternji jezik prastanovnika. Koliko besmislica mora da sasluša neko od nas ko iz raznih razloga govori više jezika, i čak je promenio ili promenila jezik na kome piše, kad je prisiljen ili prisiljena da prati takvu diskusiju u medijima ili slučajno na ulici! Monolingvalni ljudi, blaženi u svome neznanju, tvrde da je nemoguće nešto što su odavno dokazali milioni migranata i migrantkinja: *And simple truth miscalled simplicity.*

As to behold desert a beggar born: Da li je Šekspir ovim stihom mislio na rad književnih prevodilaca?

2.

Kad mislim na Evropu, mislim na Šekspirov sonet LXVI. Volim taj sonet i prihvatam to što ga mogu voleti jer pripada jednoj od dominantnih evropskih kultura i jezika, koje su se probile i u svim ostalim. Istovremeno žalim što *Balade Petrice Kerempuha* – jednako genijalno umetničko delo, takođe sa blagim ukusom gorčine zbog ljudske pokvarenosti i gluposti – ništa ne govore drugim Evropljanima, samo zato što potiču iz subalterne književnosti, napisane na beznačajnom jeziku – lokalnom hrvatskom dijalektu. Ako ime tvorca ovih balada uopšte nešto znači ponekom vrlo obrazovanom Evropljaninu, onda uvek samo kao ime egzotičnog marginalca, nikad u svom punom značaju: *And right perfection wrongfully disgraced.*

I te balade se danas moraju prevoditi na savremeni hrvatski kako bi bile razumljive. Jednako su prevodive kao Šekspirovi soneti, sa svim gubicima i dobicima koje prevodi nose sa sobom. Ali prevode se retko, jer u Evropi postoji hijerarhija jezika i književnosti, baš kao što postoji ekonomska i politička hijerarhija važnijih i manje važnih zemalja i naroda, iako se briselska birokratija trudi da postigne ravnopravnost. Ta hijerarhija dâ se ublažiti

na nivou političkih odluka, kao što smo već doživeli na nivou EU birokratije, ali čini se nemogućim da se razgradi u glavama i na (književnom) tržištu. Stoga svi Evropljani znaju Šekspira, a niko ne zna za Miroslava Krležu, autora tih balada. On sam jednom je, u besnom eseju, žigosao dominaciju zapadnih Evropljana.

Šekspirovim rečima: Umorna od tolikih nepravdi te vrste, možda više ne bih htela da razmišljam o Evropi.

3.

And purest faith unhappily forsworn: Umorna od činjenice da je „Nikad više rat“ ostala jednako isprazna parola kao što je razočaravajuća i vera u solidarnost u poslednjem evropskom ratu – onom u bivšoj Jugoslaviji, rado bih ironizirala i pojam „Evrope“, kao što su u međuvremenu počeli da čine mnogi ljudi u zemljama bivše Jugoslavije. U tome me sasvim šekspirovski sprečava ljubav prema tom pojmu, nada da se ipak uvek iznova može ispuniti sadržajem, odanost njegovim najboljim osobinama.

A pritom je sa tim pojmom od početka nešto krenulo naopako. Pod time ne mislim samo na onu scenu otmice sa bikom i lepom devicom, već pre svega na savremeno značenje pojma „Evropa“ koje EU podrazumeva, i to Zapad i Sever EU – a koji je na zapadu i severu EU postao nepopularan otkako u EU spada sve više istočnih evropskih zemalja, dok jug Evrope tvrdokorno ostaje mediteranski, uz sve vrline i mane tog atributa. EU pritom ne deluje, doduše, kao neki prapatrijarhalni bog koji otima naivne devojke, ali ipak kao neki bogati ujak pametnjaković koji je uvređen što se njegovi dobronamerni saveti ne slede sa oduševljenjem, a koji zapravo svi služe tome da mu se neko potčini.

Naziv „Evropa“ posle Drugog svetskog rata stekao je određene geografske i političke konture koje su se sve više preklapale sa granicama EU. To ime je posle 1945. imalo pozitivne sadržaje, recimo bratstvo, slobodu, ravnopravnost, blagostanje, demokratiju ili ljudska prava. Stoga su mnoge evropske oblasti morale da se odvoje od „Evrope“. I stoga je „Evropa“ stalno iznova budila nade – i stalno ih izneveravala.

„Evropa“ se posle Drugog svetskog rata skupila u Zapadnu Evropu, a oči ljudi iza Gvozdene zavese bile su uperene ka za-

padu – ka „Evropi“. To što iza te zavese ne žive samo vlastitom krivicom, nego i zahvaljujući saradnji tog istog Zapada, upravo na Zapadu se lako zaboravljalo.

Bivša Jugoslavija bila je međustvar, dvopolno biće, ni Istok ni Zapad, zavesa na njenim granicama bila je nežna i bušna, manje gvozdена a više izatkana od snova i ideologija. „Jugoslaveni“ uopšte nisu sumnjali u to da su Evropljani. U svom međustanju, bili su neobični samo za strance. Teško je videti samog sebe očima drugih. Smeli su da putuju, ali nisu imali novca za to, uživali su razne slobode, ali samo do izvesne granice, odavali su počast vođi – antifašisti i komunisti – kao da je kralj, a i inače su se čudno ponašali, voleli su narodne igre i pesme i raspolagali su ogromnom, dobro naoružanom armijom – ali definitivno nisu sumnjali u to da su Evropljani. Stanovnici tog jugoistoka Evrope, u čijim gradovima stoje antičke grčke ili rimske ruševine, čija obala nedvosmisleno pripada Sredozemlju, toj „kolevci evropske kulture“ – da se poslužimo tom melanholičnom i beznadežno uzaludnom formulacijom – posle pada Gvozdene zavese i početka krize nekada socijalističke države koja je dovela do rata, odjednom su prote-rani na „Balkan“ – daleko od „Evrope“.

Prema toj definiciji, „Balkan“ se nalazio negde iza sedam gora i još dalje, negde sasvim daleko, tamo gde su ljudi tako ludački necivilizovani da veruju u nacionalne države i vode ratove protiv suseda – nešto što su fini „Evropljani“ radili pre dva miliona godina, bar je tako otprilike nagoveštavalo zapadnoevropsko prezrivo šmrkanje na pomen reči „Balkan“. Tako definisanom „Balkanu“ nije preostajalo ništa sem da ismejava „Evropu“, makar interno, na vlastitim, nevažnim malim jezicima.

Šekspir bi, verovatno, takođe pao u očajanje da je morao da pretrpi celu tu licemernu zbrku od imena, oblasti i pripisivanja: *And folly, doctor-like, controlling skill.*

Generacija koja je odrasla posle Drugog svetskog rata uz priču o pobedi antifašističkih snaga u Evropi – u kojoj se podrazumevalo da stanovnici Jugoslavije nastanjuju vlastitu zemlju – verovala je kako je nemoguće da se fašizam nekažnjeno vrati. Ali on ne samo da se vratio, u to vreme je ludačkom brzinom narastao u zemljama bivše Jugoslavije, i promenio je i veru u antifašizam, koja je do tog trenutka bila temelj posleratne Evrope.

And purest faith unhappily forsworn: Ne samo da se EU pred tom situacijom pokazala kao nemoćna, povremeno se držala ignorantno i arogantno, puna nerazumevanja, nesposobna da primeni delotvorne mehanizme protiv nasilja i da nazove stvari pravim imenom. A pritom su se ti događaji i te kako mogli prepoznati kao autentično „evropski“, čak i kad su bili anahroni i iznenađujući.

Danas mislim da je u slučaju jugoslovenskih ratova EU pala na jednom velikom ispitu. Evropski posleratni predak, izgrađen na jasnoj volji za mir i saradnju susedskih zemalja, počivao je s jedne strane na kapitalističkoj ekonomiji, a sa druge na pobedi protiv fašističke diktature. Preživela je samo kapitalistička ekonomija; pobjeda nad fašističkom diktaturom izdata je u onim časovima kad je grad Vukovar pred očima EU posmatrača brutalno razoren i osvojen na juriš, a bespomoćni ljudi saterani na farmu svinja i postreljani, ili kad je grad Srebrenica osvojen pred očima holandske vojske i kad je pogubljeno preko sedam hiljada muškaraca. Zločinci, žrtve i zbunjeni posmatrači – sve tri grupe bile su Evropljani, odrasli u posleratnoj Evropi. U njihovim školama su se do tog trenutka bez razlike kleli u antifašističko, evropsko političko usmerenje. Pitanju koje je tada postavljano u zapadnoevropskim novinama: Kako je moguć takav rat? može se suprotstaviti drugo opravdano pitanje: kako su moguće takva ravnodušnost i pometnja koje su dovele do nedelanja i nezaštite evropskih građana? Zar je zbilja dovoljno preimenovati deo kontinenta – „Balkan“, a ne, eto, „Evropa“, da ništa ne bi moralo da se učini?

Na kraju su Amerikanci bili ti koji su pružili jedan manje-više stabilan mir. „Evropljani“ su poslali pregovarače, misionare, komisije, ispitivače, stručnjake, novinare, humanitarnu pomoć, raznorazne ideologe mira, pomirenja, demokratije, financijalizacije, životnog osiguranja, ekologije, razvoja, mecenata. Oni su se pritom često i samo bogatili, pojačali su sklonost korupciji, sasvim postmoderno su stvarali dodatnu pometnju, i neretko je bilo jasno da čvrsto veruju u model dominantnih – zapadnoevropskih – kultura i da preziru urođenike. Mnogo toga u njihovom držanju delovalo je neokolonijalistički – ili kako bi inače trebalo shvatiti činjenicu da su nekada socijalističke zemlje – među njima i one koje su međusobno ratovale – danas ujedinjene zapadnoevropskim lancima supermarketata, banaka i operatera za telekomunikacije?

Prilikom najnovijih socijalnih protesta u Bosni i Hercegovini koji su izbili 2014, jedna starija dama rekla je za Radio Sarajevo: „Bio je ovde kod nas onaj Šveđanin, Karl Bilt. I dobronamerno nas je posavetovao da gajimo maline i kuvamo džem, time ćemo se boriti protiv svog siromaštva. Neka to on sam radi. Valjda i u Švedskoj ima voća za džem. Mi smo ranije (misli se na jugoslovensku epohu) ovde u Bosni rakete pravili.“

4.

Kad se Virđžinija Vulf 28. 3. 1941. godine – između ostalog i zbog svog straha od novog svetskog rata – odlučila na samoubištvo, u oproštajnom pismu svome mužu izokrenula je osnovnu misao soneta LXVI: „Sve me je napustilo, sem izvesnosti Tvoje dobrote“, napisala je. Šekspir iz ljubavi odbija samoubištvo, Virđžinija Vulf ga bira uprkos ljubavi. Dok on nabraja sva zla koja zarad ljubavi neće ostaviti, ona kaže da ju je napustilo sve dobro, zbog čega i ona mora ostaviti svoju ljubav. On bira ljubav, ona očajanje. U okviru te dualnosti ponekad se kreću i moje misli o Evropi. Šekspir odnosi prevagu. Njegova vitalnost koja potvrđuje život uprkos spoznaji svih – i najodvratnijih, najglupljih i najokrutnijih – ljudskih slabosti. Uopšte ne znam da li je autorka „Sopstvene sobe“ mislila na taj sonet dok je koračala u reku s kamenjem u džepovima. Ali i zbog „A Room of One’s Own“ volim Evropu. To je jedan vrlo evropski tekst – ovde „evropski“ definisem prema Evropi kakvu bih želela.

Umorna od i dalje postojećeg seksizma kod evropskih žena, zbog nejednakih plata za žene i muškarce, zbog nepravedne raspodele najviših položaja među polovima, ljutila bih se da se ne sećam kako je ovaj esej nastao još 1929. godine, i kako danas u Evropi mnoge spisateljice sasvim prirodno pišu svoje knjige u svojim sopstvenim sobama – sasvim drugačije nego u mnogim delovima sveta. Svakako, čini mi se da se stvari presporo menjaju. Možda je evropski biti nestrpljiv i želeti savršeno stanje sada i ovde? Ili uopšte verovati u mogućnost savršenog stanja?

Činjenica da u Evropi postoji intenzivna trgovina ženama i da su žrtve tih brutalnih zločina pre svega žene iz Istočne Evrope, iz Ukrajine, Moldavije, Rumunije ili Bugarske, brzo bi mogla

dovesti ženu do očajanja (*tired with all these...*), kad u Evropi ne bi bilo slobode da se govori o tome, a ponekad čak i da se učini nešto protiv toga. Umor o kome Šekspir govori u prvom stihu soneta LXVI ne sme nas obhrvati, jer bismo uz rezignirano odustajanje odustali i od te slobode, kao što bi on ostavio svoju ljubav.

5.

And gilded honour shamefully misplaced: Oni ljudi koji su demonstrirali za demokratiju i slobodu na trgu Tahrir, na trgu Taksim, na trgu Majdan, povremeno su dovodili do toga da čovek poveruje kako je Evropa emigrirala i da se nalazi u Egiptu, u Turskoj i u Ukrajini. Kod kuće protestuju Grci i Španci, Viktor Orban je izgradio svoju verziju demokratije, Berlusconi se iznova blesavio pred nekim od italijanskih sudova. Kod kuće smo spustili roletne, nismo ostavili komšijama ključeve da bi zalivali naše cveće, zbog čega je ono venulo, pognutih glavica, prašina kao da je pokrila muzeje i trgovce Evrope, prepune turista. A negde drugde neko je uzdizao onaj pojam „Evrope“ nastao posle 1945, koji su „Evropljani“ već tako teško izdali u zemljama bivše Jugoslavije.

Ali verovatno je i to evropski: verovati u to da nas svi imitiraju i žele da budu kao mi, dok mi sami svoje dosegnete slobode i socijalne standarde ne shvatamo uvek ozbiljno – baš kao ni naš antifašistički konsenzus posle Drugog svetskog rata. Mi Evropljani verujemo da sav svet gleda u nas. Da se naša izvozna roba zove demokratija, pravna država, dijalog, ravnopravnost, blagostanje, sekularna država i inkluzija – a ne ideologije, oružje, financijalizacija, nacionalizam, fundamentalizam, kolonijalizam i rasizam.

Istovremeno i sami teško patimo od te podvojenosti. Ljudi u današnjoj Evropi, izvežbani u skepsi, često su skloni opasnosti da sa prljavom vodom iz korita izbace i dete, da unište krhki suživot koji zahteva neprekidno pregovaranje. Sa druge strane, skloni su i tome da sve pozitivne i progresivne promene pripisuju sami sebi. Da li je Gorbačov bio Rus ili Evropljanin kad je sprovodio perestrojku? I da li su demonstranti na trgu Nebeskog mira, kojima je on ulio hrabrost, na onom legendarno džinovskom trgu Tjenanmen, bili orijentisani proevropski, ili, zbog Gorbačova, proruski, kada su takođe zahtevali promene? I da li je Evropa uopšte i dalje

svetionik prema kome se ljudi orijentišu? Kinesku Revoluciju jasmına 2012, u svakom slučaju, nadahnulo je Arapsko proleće.

Možda demonstranti, koji su gotovo dvadeset godina posle ugušenog kineskog ustanka na trgu Tjenanmen raspalili novi pokret u arapskim zemljama, u Turskoj ili u Ukrajini, i borili se protiv korupcije i nepravdi, a za slobodu, pritom uopšte nisu mislili na Evropu? Jer i oni poznaju naše loše strane, baš kao i mi sami. Ili oni mogu bolje od nas da razlikuju šta su zaista evropske vrednosti, a da ne umanjuju negativne strane evropskih društava?

6.

Kad mislim na Evropu, mislim na Šekspirov sonet LXVI. Na nama je da stalno iznova žigošemo vlastite rđave strane, ne odričući se dobrih. To povremeno teško pada, jer mnogi kritičari evropskih mana – recimo umetnici koji bi zajedno sa Šekspirovom mogli reći *And art made tongue-tied by authority*, kad govore o briselskoj birokratiji, ili građani pojedinih evropskih zemalja, kad pogledaju svoje političke vođe – služe se destruktivnom kritikom koja sa sobom nosi nove opasnosti, na primer jačanje desničarskih populista.

Kritika EU je, doduše, po brojnim stavkama više nego opravdana, ali ne bih želela da se odreknem pojma „Evropa“, kakav je razvijen posle Drugog svetskog rata kao ideja ili kao san ili kao vizija prostora u kome vladaju mir i pravda, kao što ni Šekspir nije želeo da se odrekne svoje ljubavi. Možda sad pokušavam i da prevedem njegov sonet kako bih izrazila svoju povezanost sa Evropom? Sa savremenog engleskog, i uz pomoć hrvatskog prevoda, na ciljni jezik nemački, koji nije moj maternji jezik.

Prevela s nemačkog Tijana Tropin

Teresa Koloma Bek
NASILJE

Jedno evropsko „Gretino pitanje“¹

1. Ovde

Pre nekog vremena prisustvovala sam sastanku grupice političkih aktivista iz Avganistana i berlinskih studenata političkih nauka. Kao i obično, veče je počelo kratkim izlaganjima gostiju. Avganistanski aktivisti izveštavali su o radu svojih organizacija, svojim političkim ciljevima, svojim nadama za budućnost. Zaključna pitanja studenata vrtela su se pre svega oko bezbednosne situacije u zemlji: Šta će biti kad se povuku trupe? Da li su vaše snage bezbednosti stvarno pripravne? Koliko su talibani opasni? A kako stoje stvari sa ženama? Avganistanski gosti odgovarali su na ta pitanja sa dužnom učtivošću. Ali na njima se primećivalo da diskusija, sa njihove tačke gledišta, promašuje suštinu. Oni su hteli da pričaju o političkim strukturama u svojoj zemlji, o obrazovnoj politici, o generacijskim sukobima, reprodukciji elita. Oni su sami sebe videli kao budućnost svoje zemlje. Ali pitanja su im se postavljala pre svega kao žrtvama rata i vladavine nasilja – uloga u kojoj su se očevidno teško prepoznavali. Prilikom zaključnog neformalnog sastanka u obližnjoj kafani, jedan od aktivista se naljutio posle drugog piva:

„The Taliban... the Taliban! The students always wanted to talk about the Taliban. I have the impression the Taliban are more famous here than they are in Afghanistan!“

1 Gretino pitanje predstavlja vrlo šakaljivo pitanje, ali od ključnog značaja; fraza upućuje na scenu iz Geteovog *Fausta* u kojoj se Gretica raspituje o Faustovom odnosu prema religiji. (Prim. prev.)

(Talibani... talibani! Studenti su sve vreme hteli da pričaju o talibanima. Imam utisak da su talibani poznatiji ovde nego u Avganistanu!)

I mene je iznenadila nemaštovitost pitanja. Ovde se nudila retka prilika da se u relativno neusiljenoj atmosferi razgovara sa ljudima koji potiču iz jednog od onih „kriznih regiona“ o kojima se poslednjih godina najviše raspravljalo. Prilika da se zaviri *iza* naslova. Da se sazna nešto o *životu* u Avganistanu. Ne samo o smrti i umiranju u toj zemlji. Ali takva pitanja nisu ni postavljena. Izgledalo je kao da je provereno da osim „bezbednosnih pitanja“ u toj zemlji nema ničega. Ili barem ničeg zanimljivog. Kao da sa-govornici nisu ljudi od krvi i mesa, puni života, nego dvodimen-zionalne siluete od papira.

U ovakvoj redukciji do izražaja dolazi jedna predstava o sve-tu koja je proizvod evropske moderne i u kojoj odnos modernih, prosvetčenih društava prema nasilju igra središnju ulogu. O tim predstavama biće reči u nastavku.

2. Drugde: Evropa i nasilje

Pozicija koja je u ovom pogledu razrađivana od doba prosvetiteljstva – u političkoj filozofiji, kao i u političkoj praksi – glasi: *U modernim evropskim društvima nasilje se ne dešava*. Nasilje je uvek negde drugde. A „drugde“ ovde znači „prilično daleko“.

Ponekad su potrebni diskurzivni trikovi kako bi se održala ta slika: kad su, na primer, pri kraju Hladnog rata u Jugoslaviji odjednom izbili vrela ratovi, taj region je definisan kao „Balkan“ i time praktično isključen iz Evrope. Poslednjih godina, prilikom uličnih nereda u različitim evropskim metropolama posvuda su na delu bili muslimanski „migranti“ i „deca doseljenika“, a ne, recimo, Francuzi, Britanci ili Belgijanci – dakle: Evropljani. Prema toj predstavi, nasilje u Evropi postoji isključivo na periferiji – bila ona društvene ili topografske prirode. Znači, u prostorima čija je pripadnost evropskom projektu ionako nesigurna. Alternativa je da se nasilje prikazuje kao relikv prošlo vremena, kao „korak unazad“ ka strukturama koje su zapravo odavno prevaziđene. Kao, na primer, industrijalizovano ubijanje Jevreja i pripadnika drugih manjina za vreme nacističkog perioda, o kome se dugo

raspravljalo uz šlagvorte poput „sloma civilizacije“ ili „varvarizacije“. Međutim, verovatno najčešća strategija jeste ona diskurzivnog zamagljivanja: recimo, policajci u opštoj jezičkoj upotrebi ne vrše nasilje, već su „u akciji“, „obezbeđuju“ ili „hapse“. Ne čuje se baš rado ni to da se vojnici „bore“; bolje je da budu „u mirovnim misijama“. A u zatvorima ili zatvorenim psihijatrijskim bolnicama više nisu primarni zatvaranje i kažnjavanje, već „terapija“, „edukacija“ i „zaštita“. Poneke teme jednostavno ne se ne pominju često – kao, na primer, evropski pogranični režim u prostoru Sredozemlja, gde se evropsko blagostanje brani po cenu ljudskih života.

Dok se evropska slika o sebi mrvi na više mesta, ujedno se tvrdoglavo održava – bar u samoproglašenom jezgri Evrope – i ta predstava o Evropi kao o kontinentu mira i nenasilja.² Evropa – to je tamo gde je pošlo za rukom da se nasilju uspostave granice. Moderno evropsko društvo drži nasilje pod kontrolom. To ga razlikuje od njegovih vlastitih istorijskih prethodnika i pre svega od drugih savremenih društava.

Ideja nenasilja kao distinktivnog obeležja modernih prosvetljenih društava poprima oblik u XVII/XVIII veku, a u poznom XIX i ranom XX veku se rasprostire. Njeno širenje podstiču, pre svega, uspon liberalizma i nastanak nacionalnih država.³ Ali, posledica takvog razvoja događaja nikako nije to da nasilje zaista iščezava iz evropskih društava. Ne, posledica je to da nasilju nema mesta u razmišljanju o savremenim evropskim društvima.

2 Evropskoj uniji je 2012. god. dodeljena Nobelova nagrada za mir.

3 Formiranje i konsolidacija ideala nenasilja u Evropi mogu se svesti na tri dinamike koje se uzajamno pojačavaju: sa aspekta istorije ideja, presudni su prosvetiteljstvo i uspon liberalizma. Danas možda izgleda drugačije, ali on prvobitno nije bio ekonomski, već politički i pedagoški projekat. Učenje o prirodnom pravu formulisalo je sekularnu i univerzalističku ideju o ljudskom dostojanstvu, iz koje je potom izveden ideal nenasilja. Međutim, pored tog idejnog razvoja i promene životnih svetova odigrale su središnju ulogu. Naime, otprilike u isto vreme u mnogim evropskim zemljama došlo je do konsolidacije monopola nasilja u nacionalnim državama u nastajanju. Usled toga su se smanjili različiti vidovi privatnog nasilja, a svakodnevna interakcija sa malo ili nimalo nasilja pretvorila se u normalno očekivanje, bar kod viših slojeva. Konačno su, počev od poznog XIX veka, nastali pokreti eksplicitno kritički prema nasilju, koji se sa trajnim uspehom do danas zalažu za progon nasilja uopšte uzeti.

Nasilje važi za nešto što se ne podrazumeva. Sam pojam je formula problema. Nasilje se može promišljati samo kao anomalija ili kao poremećaj čiji koreni leže van samog modernog društva: u drevnim vremenima – „nasilje kao korak unazad“; u drugim, i danas arhaičnim oblastima sveta – „nasilje kao uvozni proizvod“; ili u dubinama psihe, nervnog sistema i gena – „nasilje kao bolest“. Tako se nasilje pretvara u neku vrstu evropskog Gretinog pitanja; razlika između nenasilne moderne i nasilnog varvarstva presudna je za formiranje evropskog identiteta.

3. Slepe mrlje

Šta bi se, mogao bi se čovek zapitati, moglo zameriti takvom stavu? To što za nasilje ne treba da bude mesta u evropskim društvima – nije li to jedini primereni odgovor onome čemu nas istorija uči?

Može biti. Ali u pitanju ovde nije ispovedanje ideala nenasilja. Kritikuje se brkanje tog ideala sa stanjem stvari – zamena koju su dugo branile i društvene nauke, i koja je bremenita posledicama:

Kao prvo, ona otežava spoznaju i razumevanje dinamike nasilja u samoj Evropi. Već pominjana kriminalizacija nasilnih omladinskih protesta u evropskim metropolama predstavlja jedan upečatljiv primer. Dalekosežno ćutanje o radu Evropske agencije za zaštitu granica, Fronteks, predstavlja drugi primer.

Kao drugo, takva evropska slika o sebi zaklanja pogled na socijalne i političke datosti u onim zemljama u kojima nasilje očividno igra središnju političku ulogu. Mesta na kojima se odigrava nasilje predstavljaju se kao strani prostor, kao mesta koja moraju biti „sasvim drugačija“. Izraz te redukcije bio je nedostatak reči ili pre nedostatak pitanja budućih politikologa i politikološkinja iz Berlina u susretu sa avganistanskim aktivistima. Ono pokazuje komunikacijske i emocionalne blokade koje proističu iz polazišta da se živi u razdvojenim i strukturalno suštinski različitim životnim svetovima. A to ima političke konsekvence: humanitarni diskursi pokrivaju političke analize. „Politika“, ionako često, kao da ne postoji u tim regionima; samo „religija“ ili „prastari plemenski sukobi“. Takvi šabloni mišljenja, u krajnjoj liniji

neokolonijalistički, pretvaraju se u osnovu za ne manje neokolonijalističku politiku.

Kao treće, diskurzivno isključivanje nasilja i nasilnih sukoba zatajilo bi povezanost samog evropskog potkontinenta sa globalnim. A pod time se ne misli samo na izvoz naoružanja i vojne intervencije. Za sve veći broj Evropljana i Evropljanki toponimi kao Homs ili Ramala, Sarajevo ili Sevastopolj, Mosul ili Kandahar više nisu anonimne tačke na geografskoj karti u popodnevnim vestima, već konkretni životni svetovi sa kojima se povezuju odnosi, emocije, sećanja. Za doseljenike iz takozvanih kriznih regiona; za one koji su proživeli ratove zbog raspada države u postsovjetskom području; za vojnike, policajce i takozvane pomagače u razvoju koji su bili na Kosovu, u Iraku ili Avganistanu – za sve te Evropljane, krize ovog sveta nisu „negde drugde“ i daleko odavde. Već su vrlo blizu. Pogađaju u srce, zalaze pod kožu, neretko u kosti.

Istraživanja iz oblasti društvenih nauka koja pokušavaju da uklone te slepe mrlje pojavila su se prevashodno od devedesetih godina naovamo.⁴ Ona pokazuju da su oružani sukobi u takozvanim zemljama u razvoju i novoindustrializovanim zemljama deo procesa stvaranja i preobražavanja država – a time i deo procesa stvaranja modernog globalnog društva. Ona pokazuju da uspešno omeđivanje nasilja monopolom nasilja nacionalne države uopšte ne predstavlja nekakav očekivani „normalni slučaj“; pre se radi o samo jednom od više mogućih odgovora na univerzalni problem nasilja – a uz to još o istorijski veoma mladom. Time ti radovi ne otvaraju samo pitanje u kojoj meri je evropski put primeren kao model za druge delove sveta. Oni skreću pažnju i na to da sadašnja konstelacija u Evropi ne može da se prihvati kao podrazumevana i jednom za svagda obezbeđena, već lokalno i istorijski predstavlja kontingentno iskustvo.

4 Ovdde možemo razlikovati dva pokreta: s jedne strane, sociolozi poput Hajnriha Popica, Zigmunta Baumana, Majkla Mana ili Jana Filipa Remtsma zalažu se za „normalizaciju“ nasilja u teoriji modernih društava. Sa druge strane, postoji sve veći broj empirijskih radova pod uticajem teorija o državi, recimo oni Statisa Kalivasa, Klause Šlihta ili Truca fon Trote, koji su u prvi plan istakli vezu između oružanih sukoba i procesa stvaranja i preobražaja država u dobu globalizacije.

4. Vizija

Sociolog Truc fon Trota (nedavno prerano preminuo), 2000. godine je objavio tekst provokantnog naslova „Budućnost je u Africi“.⁵ Tekst je zamišljen kao prigovor protiv svih onih glasova u politici, javnosti i nauci koji, citiram, „*zapadna društva brkaju sa svetom kao celinom i pre svega ih smatraju budućnošću samom*“ (str. 253). U propasti moderne države u Africi, Trota vidi samo najjasniji indikator krize moderne državnosti u dobu globalizacije uopšte uzev; a u načinu na koji države u južnoj Africi pokušavaju da se izbore sa tom krizom vidi inspiraciju za procese savlađivanja krize i na takozvanom Zapadu. Pri tome, za njege uzor nisu toliko rezultati, već pre duh traganja za rešenjima: spremnost na rizik, na eksperiment, na pokretljivost.

Takvi radovi i mene samu stalno iznova inspirišu. I uverena sam da je budućnost Evrope upućena na takvo istraživanje. Jer, granice Evrope nisu markirane samo morima, rekama i planinama, već i idejama. Stoga nam je neophodno istraživanje koje ruši zidove što razdvajaju Evropu od sveta umesto da ih iznova kreći. Koje doprinosi tome da se mesto Evrope u svetu odredi tako što otkriva simetrije, a ne tako što učvršćuje ili potvrđuje asimetrije. Takvo istraživanje doprinosi tome da se jedan središnji ideal prosvetiteljstva prevede u stvarnost životnog sveta: naime, ideal ljudskog dostojanstva. Prepoznati ljudskost u Drugome, uverenje da se deli *jedan* svet – upravo su ona razmatranja u istraživanju kriznih fenomena koja bi trebalo da igraju središnju ulogu.

Prevela s nemačkog Tijana Tropin

5 Trota, Truc fon. 2000. „Budućnost je u Africi. O raspadu države, o prevlasti koncentričnog poretka i usponu paradržavnosti“, *Leviathan* 28, no. 2: 253-279. Trota je bio jedan od malobrojnih nemačkih sociologa koji svoju struku ne shvataju kao nauku o zapadnim društvima, već kao nauku o društvu i društvima uopšte. U središtu Trotinih proučavanja bila su pitanja nasilja i državnosti. Regionalno težište bilo je u zapadnoj Africi.

08

**EKONOMSKA
PITANJA**

—

**EVROPSKI
ODGOVORI**

Jurica Pavičić
TUGA EUROPE
ILI KAKO JE FAŠIZAM (OPET) POSTAO
SAMORAZUMLJIV

Postoje velike knjige koje u životu pročitate prerano. Postoje – također – i velike knjige koje pročitate prekasno, no ta čitateljska lijenost, zaostalost i neinformiranost pretvori se spletom okolnosti u zraku prosvjetljenja, slučajno otkrovenje. Tako sam i ja imao sreću što sam jedan veliki, genijalni europski roman pročitao ne onda kad sam trebao, nego onda kad je on trebao meni.

A roman o kojem je riječ je *Tuga Belgije*, čudesna, veličanstvena knjiga flamanskog pisca Huga Clausa, čovjeka koji je karijeru počeo kao član fašističke mladeži, da bi tijekom dugog i kontroverznog života postao komunist i osuđeni blasfemist, te život skončao činom prkosnog nonkonformizma tako što je organizirao vlastitu eutanaziju.

Claus je čovjek kojem možete vjerovati da fašizam poznaje izbliza. Djetinjstvo je proveo u obitelji desnih nacionalista, bio je član flandrijske inačice Hitlerjugenda, a njegov otac poslije rata je bio interniran kao pristaša Hitlera. *Tuga Belgije* roman je koji pripovijeda upravo o tom bliskom suživotu pisca i ljepljive slatkoće fašizma. Claus u romanu ispisuje kroniku fikcionalnog flandrijskog gradića Wallea u razdoblju od 1937. do 1947, ispričanu kroz očište Louisa Seyneavea, dječaćića iz konzervativne, katoličke i vrlo nacionalističke obitelji koji pohađa strogi katolički internat i poput malog mudrijaša promatra rat, okupaciju i oslobođenje. A skandal Clausovog teksta je u tome što on o fašizmu (ali bome i o katolicizmu) piše koristeći njegov/njihov jezik, suočavajući nas tako s onim što je pedeset godina institucionalnog antifašizma

učinilo nepojmljivim: autor nas, naime, suočava s tim da taj jezik – a onda i te ideje – mogu biti privlačne. I ne samo privlačne, nego još gore – samorazumljive.

Claus nemilosrdno i skaredno, bez distance, priča upravo o takvom svijetu gdje je fašizam samorazumljiv. Priča o švora- ma koje slave Mussolinijski djeca kazuju kako je u Španjolskoj „Krist kralj” pobijedio „antikrista” na čelu s onom „tobožnjom ženom” La Pasionarijom koja siluje svećenike. Priča o malom Louisu koji štreberski načitan i prožet katoličkim naukom mudruje kako „Bog neće dopustiti pobjedu komunista”, osim „zakratko, kao kušnju”, sugerira da je onda logično da je fašizam bolji. Kad Amerikanci bombardiraju Walle, mali će Louis reći da njihov grad bombardiraju „plutokrati”, podsjećajući nas koliko je fašistički diskurs ujedno bio i antikapitalistički. Za Seynaeveove i Clausove flamanske malograđane, fašizam je dobrodošla opcija, jer se tamo „zna reda”, ne kasne vlakovi, a nađu li ti duplo knjigovodstvo – ideš u logor. Mussolini – mudruju Clausovi Flamanci – ne sjedi u kabinetu, nema na njegovom stolu ni jednog papirića, nego kopa kanale s radnicima, gradi brane i lukobrane, jer misli na svoj narod. A ne kao ovi naši političari – veli jedan od Seynaevea – koji samo misle na crne fondove, provizije i kako će zaposliti nećake. Kad slušate te rečenice, ne možete naprosto vjerovati da su smještene u Flandriju 1937, jer su toliko zamislive i toliko prirodne u bilo kom hrvatskom, grčkom ili portugalskom kafiću, godine 2014. „Tuga Belgije” pokazuje process u kojem, kad liberalna demokracija zapadne u ekonomsku i moralnu krizu, fašizam najednom postaje dobrodošlim.

Clausovu „Tugu Belgije” pročitao sam pre nekoliko godina, nekako u vrijeme kad se u Grčkoj uspinjala *Zlatna zora*, kad je Berlusconi u Italiji još bio na vlasti, kad je Viktor Orban u Mađarskoj počeo ono što on zove demontažom anacionalnog kapitalizma, a u mojoj su domovini – Hrvatskoj – Opus dei i klerikalna organizacija *U ime obitelji* serijom referendumskih inicijativa počeli kulturološki rat protiv homoseksualaca, liberala i komunisti. „Tuga Belgije” u tom se kontekstu činila kao električni, bolni *flashback*. Cijela Europa 2014. najednom je izgledala kao *remake* 1937. iz Clausova romana. Oko sebe, vidjeli ste ljude koji žugaju na crne fondove, korupciju i provizije, koji su izmoreni demokra-

cijom i mukotrпно sterilnom europskom politikom, ljude koji ne vjeruju ni političarima, ni bankama, ni novinama, a vi razumijete da im ne vjeruju i ne možete dati nijedan proturazlog zašto bi im trebali vjerovati. Ukratko: oko sebe gledate ljude koji žude za starom, interesno sebičnom državom, za čvrstom rukom, za pokroviteljskom zaštitom autoritativne Vlasti, Crkve i Vođe.

A kako funkcionira ta desna nostalgija za Starim Dobrim Redom mogao je vidjeti svatko tko je pratio izvrsnu dokumentarnu TV seriju „U Europi“, nizozemskog pisca Geerta Maka. U jednoj od epizoda svoje serije, Mak se zaputio u gradić Predappio u Emiliji Romagni, u rodno mjesto Benita Mussolinija. Tamo u Predappiju, sjajni Nizozemac intervjuira starice koje hodočaste Duceovoj rodnoj kući, rodnoj sobi, omiljenoj klupici i kriпти. Žene koje se jedva i mogu sjećati Duceove ere tope se pred kamerom od ideološke miline, te ni ne znajući izgovaraju rečenice koje u *Tugi Belgije* izgovaraju članovi obitelji Seynaeve. Sa slatkastom nostalgijom govore o epohi „kad vlakovi nisu kasnili“, „kad je svako selo imalo tvornicu“, kad se „znalo reda“ i „nije mislilo samo na sebe“.

Meni – koji dolazim iz bivše Jugoslavije, koji sam više od pola života proveo u toj čudnoj hibridnoj državi koju je formirao Tito – te su rečenice zvučale zaprepaštavajuće poznato. Naime, iste te rečenice slušam često u Hrvatskoj, Sloveniji ili Bosni. Ali – njih kod nas ne izgovaraju crni, nego crveni nostalgičari. Nakon druge pive, počnu prebirati po katkad preuveličanim, no nerijetko faktografski točnim sjećanjima na državu u kojoj je „svako selo imalo tvornicu“, „sve smo sami proizvođili“, u kojoj je brodogradilište za svoje radnike sagradilo lučicu za jahte, svaka je tvrtka imala odmaralište, a država je plaćala avionsku kartu bolesniku koji bi putovao na operaciju. Sve države – crne, crvene ili žute – imaju svoju verziju mita o onom što Francuzu zovu „veličanstvenih trideset“. Pitanje je samo da li to zlatno doba besplatnih zubara, jeftinih nogometnih karata i *dopolavora* smještaju u tridesete, ili pedesete, ili sedamdesete. Talijanske ljubiteljice Ducea nostalgiju su iskazivale kroz iste memorijske sklopove kao s ove strane Jadrana jugoslavenski titoisti. I tome se ne treba čuditi. Jer jugoslavenski „crveni“ nostalgičari, kao i oni talijanski „crni“, imaju isti okidač za romantiziranu nostalgiju. I jedne i druge je, naime, izbezumio – kapitalizam.

Sve do nedavna, europski se fašizam činio kao neka davna, ezoterična i marginalna opasnost, nešto što je više motiv za skandinavске krimi pisce iz domena socijalnih radnika, nego ozbiljna politička činjenica. Kako vrijeme ide, budimo se u jednoj novoj, post-post-ideološkoj Europi u kojoj nije tako – u Europi *Zlatne Zore* i Viktora Orbana, u Europi u kojoj Predappio i Bleiburg postaju mjesto hodočašća, u kojoj skinheadi spaljuju sinagoge, a radikalni ksenofobi osvajaju četvrtinu glasova na izborima, čak i u takvim uljuđenim, ubavim vrtovima građanske civilizacije kao što su Nizozemska i Švedska.

Dio tog fašizma je poznati i stari: to su dugotrajni, nesažvakani i nedovršeni nacionalizmi poput hrvatskog, flamanskog, srpskog, slovačkog. Dio tog fašizma čine istočnoeuropski mladi ošišanci koje su naučili da je sve što su četrdeset godina komunisti govorili bila laž, pa je onda valjda laž bila i to da su nacisti loši. Dio tog fašizma su frustrirani, obespravljeni i neugledni klinici iz Leipziga, Splita, Košica ili Novog Sada koji nemaju ništa u životu na što bi mogli biti ponosni, osim što su Nijemci (Hrvati, Slovaci...) – i bijeli. Dio se sastoji od pauperizirane radničke klase koju su socijalističke stranke izdale i ostavile, koja se našla na vjetrometini globalizacije, bez ljevice, bez sindikata i bez zaštitnih carina, u svijetu u kojem više nema njihovih tkaonica, željezara, brodogradilišta i koksara, prljavih orijaša oko kojih je cijela zajednica organizirala svoj smisao. Točno takvi fašisti danas žive u mom gradu Splitu, gradu koji je u Drugom svjetskom ratu bio žestoko partizansko uporište, u kojem je 30% muškaraca sudjevalo u Titovoj gerili, a partizani su ga u rujnu 1943. oslobodili i usred okupirane Europe držali kao otočić drskog otpora punih osamnaest dana.

Danas, u tom istom gradu ekstremni desničari pitarima gađaju gay pride, navijači na stadionu skandiraju nacističke slogane, a sekcija mladih antifašista djeluje u anonimnosti da ne bi kao „komunisti“ imali neugodnosti na ulici. U tom istom gradu mladi fašisti crtaju svastike i ušata *U* po podnožjima socijalističkih nebodera koje su njihovi roditelji dobili od socijalističkih tvornica u kojima su im posao našle komunističke vlasti. Tih željezara, mljekara, tvornica cipela i košulja, polivinil klorida i eternita, više nema. Na njihovom mjestu ostale su rđave,

u travu zarasle ljuštore industrijske kulture. Ostali su neboderi u kojima novi, mladi fašisti spuštaju i podižu komunističke roletne, odlaze u komunistički nužnik, voze se komunističkim liftom, te dolje – u podnožju zgrade – pišu grafite u slavu Pavelića i Hitlera. Djeca ljudi koji su živjeli u svijetu bezuvjetne sigurnosti bačeni su u svijet bezuvjetne nesigurnosti. I sada traže drugu sigurnost, ali ne onu „starog sistema“ protiv kojeg im govore televizija i crkva, nego sigurnost neke izmaštane Nacije, kao pokroviteljske zaštitnice od kapitalizma. Traže istu onu sigurnost o kojoj kod Clausa govori tata Seynaeve kad s divljenjem govori o Hitleru i Mussoliniju.

Današnji europski fašizam, kao uostalom i nostalgični titoiizam, rezultat su aktivne nostalgije za tom sigurnošću koju zajednice pamte, a više je nemaju. Na najvulgarnijoj razini, to može biti nostalgija za susjedstvom bez Pakistanaca ili Turaka. Ali, mnogo češće, to je žudnja za vremenima pune uposlenosti, zaštitnih carina, državnog intervencionizma, jasnih državnih ovlasti, nacionalnih tržišta, osmosatnog radnog vremena, sindikalnih izleta.

Suvremeni europski fašizam izraz je žudnje za nečim što još uvijek pamtimo, ali je u globaliziranom svijetu u međuvremenu nestalo: a to je država. Država, koja svojim novcem sagradi tvornicu tamo gdje je nema. Koja uvede zaštitnu carinu kad joj paše. Država, koja pošalje vojsku na poplave, koja brine o željezničkom voznom redu, koja carini, subvencionira, ozakonjuje, regulira, koja gradi i koja upravlja. I zato, ako želimo spriječiti da u 21. stoljeću Europa potone u *zombieland* fašizma, moramo razumjeti što je Veliki Protiv koje je taj fašizam mobiliziralo. Moramo razumjeti da taj fašizam mi hranimo svaki put kad koncesioniramo autocestu, privatiziramo vodu ili javni monopol, da ga hranimo svaki put kad autorsamo neku javnu uslugu, kad liberaliziramo otpuštanja, kad jednu industriju izložimo neloyalnoj konkurenciji jeftinog rada, kad ukinemo jednu carinu ili potpišemo globalni trgovački ugovor. Da fašizam hranimo svaki put kad državi otkinemo još jedan prerogativ, ovlast ili oruđe dobrohotne intervencije. Postoji samo jedan mogući antifašizam koji će u današnjoj Europi biti učinkovit. A to je obnova javnog dobra i autoriteta zajednice, zajednice koja neće žrtvovati dobrobit nekog ili nekih ideološkom totemu liberalne čistoće.

Srećko Horvat
**GODOT U SARAJEVU,
ILI ZAŠTO DANAS TREBAMO UTOPIJU
(VIŠE NEGO IKAD)?**

„Gospodin Godot mi je rekao da vam poručim da večeras neće doći, ali sutra zasigurno hoće“, rekao je dječak glasom punim stida i tuge. U kazalištu, prema pisanju *New York Timesa*, „jedini zvukovi dolazili su izvana, s ulice, proizvodila su ih oklopna vozila Ujedinjenih naroda, tutnjeći na svojim čeličnim trakama, i, negdje iz daljine eksplozije granata.“ Bila je godina 1993. „Publika je u šoku sjedila mirno. U njoj su bili kirurzi iz glavne gradske bolnice, vojnici s fronta, vladini službenici koji su morali žonglirati raspodjelom hrane za populaciju koja je bila sve gladnija, ljudi koji su izgubili očeve, sestre i sinove i čovjek u invalidskim kolicima, glumac prije rata, koji je obje noge izgubio kada je granata prošlo ljeto pala ispred njegovog doma.“

Bilo je to u Sarajevu, kada je Susan Sontag odlučila uprizoriti produkciju *Čekajući Godota*, s jasnom porukom Europi: samo sat vremena od glavnih europskih zračnih luka u Rimu, Beču, Berlinu i Parizu, grad je krvario na smrt. Danas, dvadeset godina kasnije, građani Sarajeva odlučili su da više neće čekati Godota.

Nije nimalo slučajno da su najveći antisistemske protesti kakvih na području bivše Jugoslavije nije bilo još od njenog raspada, u februaru 2014. započeli u Tuzli, gdje su radnici privatiziranih firmi tuzlanskog kantona tražili svoje neisplaćene plaće i mirovine. Upravo je Tuzla, kao i Zenica, kao i ostala mjesta kojima su se protesti, a onda i plenumi, počeli širiti vrtoglavom brzinom, simbol te nesretne „tranzicije“ koja ne označava ništa drugo nego uništenje nekoć industrijalizirane zemlje.

Službena statistika govori da je danas u Bosni i Hercegovini više od pola milijuna nezaposlenih, a najviše ih je upravo u gradovima koji su nekoć bili industrijski. I dok zadnja statistika Svjetske banke o nezaposlenosti među mladima pokazuje da je Bosna i Hercegovina s 59% odmah iza Grčke koja ima 60%, i da u tom smislu Europska unija nije garant prosperiteta i većeg zaposlenja, onda statistika po kojoj Bosna i Hercegovina danas ima devedeset multimilionera čije bogatstvo sveukupno iznosi devet milijardi dolara jasno pokazuje gdje je završila „tranzicija“.

Umjesto funkcionalne multietničke države, Bosna i Hercegovina se pretvorila u najvećeg gubitnika takozvane „tranzicije“ u postsocijalističkoj Europi. Tranzicija je trebala predstavljati približavanje Europskoj uniji. Ali sada je i sama ta Europska unija kontinent bez budućnosti: s jedne strane, s beskonačnim mjerama štednje i rastućim stopama nezaposlenosti, a s druge strane, s rastućim desnim ekstremizmom od Grčke do Mađarske. Slijedeći ideje Margaret Thatcher i Trojke, europska socijalna država gotovo da je potpuno demontirana, zakoni o radu srozavaju se na one s početka prošlog stoljeća, javne službe vrtoglavo se privatiziraju. Ukratko, sve one mjere koje su na početku i dovele do trenutne i neprekidne krize sada se iznova koriste kako bi – poput baruna Münchhausena koji se iz močvare izvlači za vlastitu kosu – izvele Europu iz krize.

Od eksploatacije do „dna društva“ (od Marxa do Hegela)

I tu se ponovo vraćamo na *Godota* Susan Sontag. Ako je početkom devedesetih, usred rata, Europska unija građanima Sarajeva mogla izgledati ne samo kao slamka spasa nego i kao onaj odgovorni *subjekt-koji-nikada-ne-dolazi*, onda danas, retroaktivno, postaje jasno da je Sarajevo čitavo vrijeme čekalo na krivog *Godota*.

Najbolja usporedba za to stanje može se naći u dijalogu između Vladimira i Estragona iz prvog čina Beckettove drame:

VLADIMIR: Radoznao sam da čujem što će nam reći. To nas ni na što ne obavezuje.

ESTRAGON: Što smo ga mi zapravo molili?

VLADIMIR: Zar nisi i ti bio prisutan?
ESTRAGON: Nisam pazio.
VLADIMIR: Pa... Zapravo ništa određeno.
ESTRAGON: Neka vrsta molbe.
VLADIMIR: Tako je.
ESTRAGON: Neodređena zamolba.
VLADIMIR: Tako nešto.
ESTRAGON: A što je on odgovorio?
VLADIMIR: Da će vidjeti.
ESTRAGON: Da ne može ništa obećati.
VLADIMIR: Da mora razmisliti.
ESTRAGON: Trijezno i smireno.
VLADIMIR: Vidjeti što kaže njegova porodica.
ESTRAGON: Njegovi prijatelji.
VLADIMIR: Zastupnici.
ESTRAGON: Korespondenti.
VLADIMIR: Poslovne knjige.
ESTRAGON: Bankovni račun.
VLADIMIR: Prije no što donese odluku.
ESTRAGON: To je prirodno.
VLADIMIR: Zar ne?
ESTRAGON: Čini mi se.
VLADIMIR: I meni.
ESTRAGON: A mi?
VLADIMIR: Molim?
ESTRAGON: Rekao sam, a mi?
VLADIMIR: Ne razumijem.
ESTRAGON: Kavka je u tom naša uloga?
VLADIMIR: Naša uloga?
ESTRAGON: Ne žuri s odgovorom.
VLADIMIR: Naša uloga?... Molitelji.
VLADIMIR: Misli li gospodin da može postavljati zahtjeve?
ESTRAGON: Zar mi više nemamo nikakvih prava?

Ponovo iščitavajući ovaj dijalog, ne treba nam puno da shvatimo zašto je Susan Sontag odlučila baš ovaj komad raditi u okupiranom Sarajevu. Građani Sarajeva bili su „molitelji“, a međunarodna zajednica – koja je uključivala „porodicu“, „korespon-

dente“, „poslovne knjige“, „bankovne račune“ – čitavo vrijeme ništa nije mogla ni obećati, a kamoli ispuniti. Međutim, prijelaz s okupiranog Sarajeva na Sarajlije koji sami okupiraju ulice, trgove i dvorane, nalazi se upravo na kraju dijaloga kada Vladimir upita: „Misli li gospodin da može postavljati zahtjeve?“ a Estragon odgovara protupitanjem: „Zar mi više nemamo nikakvih prava?“

S protestima koji su započeli početkom 2014, građani su ti koji su počeli postavljati zahtjeve, i to vrlo konkretne (revizija i poništenje privatizacije, ukidanje beneficija političarima, itd.), osvještavajući da zaista više nemaju nikakvih prava i da se političke elite – preciznije rečeno, ono što Andre Gunder Frank naziva „lumpen-buržoazijom“ – sigurno neće boriti za njih, nego upravo suprotno. No, ako s jedne strane imamo „lumpen-buržoaziju“, srednju i višu lokalnu klasu koja surađuje s kolonijalnim elitama (tzv. domaće „kompradorske elite“), to ne znači nužno da s druge strane imamo „lumpen-proletarijat“.

Kao što znamo još iz *Njemačke ideologije*, a kasnije i iz *18. brimera*, lumpen-proletarijat je za Marxa klasna frakcija – „proletarijat rulje“ – u koju spadaju deklasirani slojevi društva koji žive na marginama – od beskućnika i prosjaka do sitnih kriminalaca i prostitutki. Ono što razlikuje lumpen-proletarijat od proletarijata jest da „lumpen“, kao „dno društva“, nije zainteresiran za društvenu promjenu, već živi u vječnome *status quo*, ovisan o mrvicama buržoazije. U njemu se ne krije toliko potencijal revolta ili odbacivanja vlastitog marginalnog statusa, koliko se krije potencijal za prigrljivanje nove eksploatacije, ali i, kao što je to dobro znao Trocki, potencijal za regrutaciju tih marginalnih (ne)članova društva u fašizam.

Ako, dakle, s jedne strane imamo „lumpen-buržoaziju“, u kontekstu Bosne i Hercegovine to zaista ne znači da s druge strane nužno stoji „lumpen-proletarijat“. Imajući pred sobom i proteste, a prije svega, i plenum, ovdje možemo detektirati nešto drugo. Posrijedi je prije skupina društva koju Hegel u svojim *Osnovnim crtama filozofije prava* naziva *Pöbel* – onaj dio društva koji nije dio tijela društva, ali još uvijek nije ni proletarijat niti lumpen-proletarijat. Taj „otpad“ nisu samo siromašni, nego oni koji su osim bogatstva izgubili i dostojanstvo, odnosno samu mogućnost sudjelovanja u društvu. Ili kako to kaže Hegel, „bijeda

po sebi nikoga ne čini ološem: on se određuje tek kroz osjećanje koje se povezuje sa siromaštvom, kroz unutarnju pobunu protiv bogatih, protiv društva, vlasti, itd.“¹

Ponovna afirmacija univerzalnog (od Hegela do Marxa)

Drugim riječima, „siromaštvo“ nije samo materijalno stanje, već i subjektivna pozicija, što je i razlog zašto nije dovoljno siromašnima dati milost ili socijalnu pomoć, već im treba dati i glas da bi se uzdigli iz pozicije „rulje“ i ponovo postali (politički) subjekti. I time neposredno dolazimo do plenuma. Plenum je upravo aktualizacija tog glasa, artikulacija siromašnih, a zahvaljujući plenumu ono što se isprva čini kao „iracionalni“ eksces moderne racionalne države, grupa ljudi za koju ne postoji mjesto u organiziranom totalitetu, savršeno oslikava kategoriju univerzalnosti.

Obratimo pažnju na nekoliko izjava sudionika plenuma koji se održavao u sarajevskom „Domu mladih“. Prvih dana protesta, pred tisuću ljudi, dolazi čovjek koji, nakon velike pauze i tišine, kaže sljedeće: „Ja sam katolik, ja sam Jevrej, ja sam musliman, ja sam ciganin, ja sam građanin ovog grada.“ Ubrzo mu se pridružuje jedan drugi čovjek i kaže: „Ako sam ja musliman, a pored mene Srbin ili Hrvat, ako smo mi gladni, kako nismo braća, pa jesmo, makar po stomaku.“ Potom skromno promumla: „Nisam ja pametan, ali morao sam to reći“, a iz drugog kuta dvorane netko uzvikne: „Pametan si čim si ovdje!“

Ne odjekuje li u ovim izjavama ojađenih, očajnih i poniženih ljudi emancipatorni potencijal poslanica Sv. Pavla? Ako je sv. Pavao mogao reći da „nema više Židova ni Grka, nema roba ni gospodara, nema muškog roda ni ženskog“ jer su „svi jednaki u Kristu“, ne bismo li danas mogli reći da i u Bosni i Hercegovini više nema ni Bošnjaka ni Hrvata ni Srba – jer su svi jednaki pred plenumom? Da vam je netko 2009, kada su studenti u Hrvatskoj okupirali preko dvadeset fakulteta i svaki dan tijekom trideset pet dana okupacije Filozofskog fakulteta u Zagrebu održavali „plenum“, bilo tko rekao da će samo par godina kasnije i to ni

1 G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša/Svjetlost, Sarajevo, 1989, preveo Danko Grlić, str. 363.

manje ni više nego baš u Bosni i Hercegovini plenumi nicati kao gljive poslije kiše, držali biste ga ludim. Hrvatski „plenum“, pa čak i nakon što je Occupy Wall Street sa svojim „general assemblies“ pokazao da direktna demokracija može funkcionirati, činio se kao prolazna utopija.

Samo par godina poslije, plenum u Tuzli, uspio je izvojevati svoju prvu pobjedu. Građani koji su se svaki dan okupljali i diskutirali o svojim zahtjevima, uspjeli su prisiliti lokalnu vlast da se odrekne tzv. „bijelog hljeba“, običaja da političari i godinama nakon isteka mandata primaju plaću. Drugim riječima, upravo je struktura poput plenuma uspjela uštediti milijun maraka koliko godišnje odnese „bijeli hljeb“. Prevedeno u konkretnije termine, to je oko sto trideset godišnjih penzija u tuzlanskom kantonu.

Ostali zahtjevi koje smo mogli čuti na jednom od prvih sarajevskih plenuma bili su još radikalniji za postojeći *status quo*: revizija i poništenje privatizacije, smanjenje plaća političkih funkcionera, raskidanje ugovora s MMF-om, revizija kredita u tzv. „švicarcima“, vraćanje javnih poduzeća u društveno vlasništvo, itd. Nije ni čudo da je jedan od participanata plenuma mogao reći: „Bosna i Hercegovina se u samo posljednjih sedam dana više približila ideji Europe nego u posljednjih dvadeset godina“. Crnogorski pisac Andrej Nikolaidis će, slično tomu, u jednom od svojih komentara na zbivanja u BiH reći da su „građani koji ovih dana protestiraju na ulicama BiH veći Evropljani od samih Evropljana“, jer su oni danas ti koji „ozbiljno shvaćaju europske ideale, dok su Evropljani od Evrope napravili muzej napuštenih ideala“.²

Upravo plenumi koji su se odvijali i svakim danom sve više razvijali ne samo u Sarajevu i Tuzli, već i u drugim gradovima, pokazuju što bi to pravi europski ideali uopće mogli biti. Nezaposleni, ratni veterani, mladi bez posla – jednom riječju, svi gubitnici „tranzicije“ i „otpad“ društva koji više nikome nije potreban, na plenumu mogu doći do riječi, i ono što ide protiv svih i desnih i liberalnih (mis)interpretacija ovog događaja, jest da se i Srbi i Hrvati i Bošnjaci, i stari i mladi, slažu u većini stvari.

2 Andrej Nikolaidis, „Odbrana balkanskih divljaka: Samo demonstranti ozbiljno shvataju europske ideale“, *Žurnal*, 10. 2. 2014.

Razlika između hrvatskih plenuma i bosanskih je u sljedećem: dok je 2009. direktna demokracija prije svega služila kao sredstvo borbe za postizanje jednog cilja (besplatno obrazovanje), ovaj put ona ima općedruštveni karakter, usmjerena je protiv čitavog političkog establišmenta. Prvi su plenumi bili studentski, drugi su građanski ili narodni. Još je jedna razlika ključna: dok su se hrvatski studenti, kao dio strategije, okretali od ulice i zatvarali u dvorane, prosvjednici u BiH paralelno uz plenum održavaju proteste. I to je možda ključ dosadašnjeg, pa i nekog budućeg uspjeha: plenum bez protesta nije dovoljna prijetnja vlasti, kao što protest bez plenuma nema dovoljnu artikulaciju i legitimaciju.

Kako god da se situacija u BiH razvila, čak i ako čitava ova pobuna propadne, jedno je sigurno. Dvadesetak godina nagomilana frustracija konačno je našla svoju artikulaciju i više nema nazad. Čak i ako plenumi uskoro prestanu s radom, a protesti nestanu s ulica, Bosna i Hercegovina se u ovih nekoliko dana više primakla ideji Europe nego u posljednjih dvadeset godina.

Ono što imamo ovdje jest prijelaz s partikularnog na univerzalno, i ne samo to, već i mogućnost prijelaza s Hegela na Marxa. Tek kada *Pöbel*, to „dna društva“ koje još nije ni proletarijat ni lumpen-proletarijat, dođe do svijesti o sebi samoj kao klasi, o toj spomenutoj „braći po stomaku“, tek tada postoji mogućnost da se taj „otpad“ društva uzdigne do proletarijata nasuprot lumpen-proletarijatu.

Kazalište kao utopija, utopija kao kazalište

Ako se sada vratimo Susan Sontag i kazalištu pod okupacijom, nameće se sljedeće pitanje: nije li i tijekom rata čitavo stanovništvo Sarajeva bilo svedeno na hegelovsku „rulju“, na masu poniženih ljudi kojima nije bila oduzeta samo životna i materijalna sigurnost, nego prije svega dostojanstvo? Mogućnost izlaska iz tog ćorsokaka u tom je trenu pružalo ni manje ni više nego kazalište.

Ukupni broj predstava u Sarajevu tijekom okupacije najbolje govori o značaju kazališta pod okupacijom. Kamerni teatar je imao 1112 predstave, Sarajevski ratni teatar 526, Pozorište mladih 336, Narodno pozorište 183... Sveukupno je u razdoblju okupaci-

je Sarajevo imalo 182 premijere, s preko 2000 predstava, koje je vidjelo preko milijun gledalaca. I dok se i hrvatsko i srpsko kazalište u to vrijeme uglavnom okretalo nacionalnim temama, sarajevsko je kazalište bilo internacionalno u pravom smislu te riječi: *Alkestis, Čekajući Godota, Svileni bubnjevi, Sablasna sonata, Zid, Kosa, U zemlji posljednjih stvari...*

I dok bosanski pisac s američkom adresom, Aleksandar Heimon, u svojoj najnovijoj knjizi *Knjiga mojih života*, pokazuje kako je u Sarajevu neposredno pred rat vladalo tzv. „doba velike jebačine“, s tulumima i raskalašenim zabavama na svakom ritmu, koje su pokušale isisati zadnje izdisaje života pred dolazak apokalipse, samo koju godinu kasnije, nakon što je apokalipsa došla, nemamo grad koji je pao, nego grad koji je opstao, između ostalog, zahvaljujući i kazalištu i energiji koju je ono proizvodilo: ljudi se nisu osjećali kao da im se u kazalištu, nerijetko improviziranom, nešto može dogoditi, iako je granata mogli pasti svaki čas, i na kazalište, kao i na bilo koje drugo mjesto.

Tada je, umjesto instant-utopije koja se svodi na bijeg od stvarnosti, nastupila utopija koja je predstavljala suočavanje sa stvarnošću. To će najbolje sažeti glumica Nada Đurevska, „onaj tamo koji je došao u pozorište drhti od hladnoće da vidi mene koja isto tako drhtim od hladnoće na sceni. I on i ja smo došli u pozorište iz identične situacije“.³ Kazalište u Sarajevu nije više imalo rampe, granica između glumaca i publike postala je manja no ikad, kao i granica između onih koji su pogođeni ratom i oni koji se ponovo uzdižu kao subjekti puni dostojanstva. Predstava Susan Sontag izvodila se uz svjetlost svijeća, a glavni „sponzor“ predstavi *Zid* Dine Mustafića, jer su jedini mogli dati potrebne daske, bilo je „pogrebno poduzeće“. Sve što prije rata nije bilo normalno, sada to postaje, publika je sjedila na pozornici, dijelila sudbinu glumaca, isto kao što su glumci dijelili njenu.

Tu granicu između normalnog i nenormalnog, lijepo će opisati novinar Senad Pećanin: „Vožnja u Sarajevu... dešavalo se da kada struja dođe u grad nakon jedno pola godine, pa neki semafor koji nekim čudom nije bio porušen i radi, i u dva ili tri sata

3 *Teatar u ratnom Sarajevu, 1992-1995: svjedočanstva*, priredio Davor Diklić, Most Art, Sarajevo-Zemun, 2004, str. 73.

noću ja vozim kroz grad – i semafor se upali na crveno. U krugu od kilometar ne da nema policajca nego nema žive duše, nema drugog auta, i u tom trenutku se upali crveno svjetlo: ja znam da je potpuno suludo... u ratu se vozilo kako je ko mogao, vozilo se u suprotnim smjerovima u jednosmjernim ulicama, nikada policajci nisu zaustavljali ni zbog kojeg razloga – ali eto ja sam uživao da stanem na crveno svjetlo, da glumim da je, kao, sve normalno i kada je crveno svjetlo da stanem! Ovo je samo jedan mali primjer traženja normalnosti u nenormalnoj svakodnevnosti. Tako je i pozorište bilo traženje normalnosti.“⁴

Jednu drugu zgodu povezanu sa semaforom ispričala je Aida Begić, koja je od prijatelja saznala da je na Ciglanama, na bivšoj ulici Đure Đakovića, srušen semafor. „Nikoga, naravno, nije bilo na ulici zbog granatiranja i mi dođemo do tog ogromnog, pravog semafora, koji je bio potpuno čitav. Nikad nisam ni pretpostavila koliko je taj semafor zapravo velik. I bez obzira na snajpere mi smo taj semafor zamotali u jaknu i krenuli da ga nosimo. Mi smo to prenijeli u jednu podrumsku prostoriju gdje smo se skupljali. I ja sam sanjala da ću taj semafor iskoristiti na Akademiji u nekoj scenografiji, jer to bi bilo čudovišno da u predstavi imaš taj veliki, prvi semafor sa tri različita svjetla.“⁵

Još jednu ilustraciju utopije koja je postala stvarna – koja više nije atopija već heterotopija – pruža dokumentarni film Pjera Žallice o pripremi Godota u Sarajevu. Puno više nego film o Susan Sontag i njenom angažmanu, to je dokument o glumcima koji rade i žive taj komad, o građanima Sarajeva koji su ujedno i glumci, o glumcima koji su ujedno građani grada pod okupacijom.

To će najbolje sažeti jedan od glumaca kada pred kraj dokumentarnog filma, ležeći na fotelji u stanu kaže: „Meni je super ovdje u Sarajevu, nije mi nijednog trenutka palo na pamet da idem, strah me granata užasno, ali mi je dobro, stvarno. Neki dan sam dobio neko fantastično pismo prijatelja koji je negdje tamo gdje je mir, koji je očajan, što je tamo u miru negdje, i pokušava meni

4 *Teatar u ratnom Sarajevu, 1992-1995: svjedočanstva*, priredio Davor Diklić, Most Art, Sarajevo-Zemun, 2004, str. 222.

5 *Teatar u ratnom Sarajevu, 1992-1995: svjedočanstva*, priredio Davor Diklić, Most Art, Sarajevo-Zemun, 2004, str. 47

kao da kaže da idem odavde i pogotovo sad kad moja žena, mi treba da dobijemo dijete, i sad kao mi treba da idemo iz ovog pakla, ali nama ovdje uopće nije pakao. Nama je ovdje fantastično.“

Slično će u svom svjedočanstvu na godine pod okupacijom reći već spomenuta Aida Begić: „Koliko god je bilo užasno živjeti godinama u potpunom mraku, toliko je bilo lijepo živjeti, da ga tako nazovem, pravi život, ili suštinski život. Ti kad pješke hodaš od kuće do nekog mjesta – u mom slučaju je to uglavnom bila Akademija i pozorište, naravno nikakvog prevoza nije bilo, onda, barem u mom slučaju, po prvi put, i ne znam da li ću ikada više imati tu privilegiju, koliko god to paradoksalno zvučalo – osvrneš se na svijet oko sebe, dakle pogledaš šta se nalazi na tom mom putu, pogledaš nebo, recimo, nikada neću zaboraviti nebo u ljetojesen '93, to je bilo najljepše nebo koje sam vidjela u životu, ali možda to nebo postoji i danas, ali ga ja jednostavno ne gledam, ja jednostavno danas ili nemam vremena ili interesa jer sam preokupirana mnogim stvarima o kojima u ratu nisam razmišljala. U ovakvoj situaciji, u jednom ogoljenom življenju, pozorište je dokazalo svoje porijeklo i javlja se kao jedna najnormalnija i najosnovnija stvar kao što je to bio slučaj u doba mita i rituala, dakle kada je čovjek bio vezan sa svijetom u kojem je živio, ali istinski vezan, neodvojivo...“⁶

Zašto valja čekati Godota?

Kakve veze, dakle imaju protesti diljem Bosne i Hercegovine s početka 2014. i kazalište pod okupacijom u Sarajevu početkom 90-ih godina? Možda iznova valja iskoristiti riječi jednog od sudionika izvedbe *Godota* u režiji Susan Sontag, koji će u filmu *Pjera Žalice* reći sljedeće: „Prije rata svatko je čekao svog Godota, sada 300 000 ljudi čeka jednog te istog Godota.“

Dvadeset godina kasnije vidimo da se ponovo rađa utopija u gradu koji više nije okupiran s okolnih brda, već je okupacija poprimila mnogo suptilnije forme, izražene već spomenutim brojkama o devedeset multimilionera, koji su jednakao kao i sko-

6 *Teatar u ratnom Sarajevu, 1992-1995: svjedočanstva*, priredio Davor Diklić, Most Art, Sarajevo-Zemun, 2004, str. 39.

ro 60% nezaposlenih mladih, paralelno izronili iz doba takozvane „tranzicije“. Ako je Godot kojega smo čekali 90-ih današnja Europska unija – koja ni sama ne može riješiti vlastite probleme, štoviše, još ih više produbljuje, onda ne treba čuditi da na plenumima izrasta svijest o tome da smo upravo mi taj Godot kojega smo čitavo vrijeme čekali.

I to je razlog zašto danas, više nego ikad, trebamo utopiju. Samo kroz nju ono naizgled nemoguće – poput kazališta pod okupacijom ili današnjih plenuma – može postati moguće. Kada odlazak u kazalište u opkoljenom Sarajevu postane neophodan kao i odlazak po vodu i kada odlazak na plenum postane jednako tako važan kao i skrb za svakodnevno preživljavanje, onda više nije bitno hoće li Godot već jednom doći. On je tada, neprimjetno, upravo zato jer ga više ne čekamo, konačno došao.

Janis Kiurcakis
TOPOS I UTOPIJA AGORE

Jedan evropski san

Atina je ponovo zagrmela. To više nije bio nekadašnji studentski revolt koji je uzvikivao „Hleb, obrazovanje, sloboda“, ni revolt Politehničke škole, koju su 1973. godine opkolili tenkovi, ni narodno veselje 23. jula 1974, kada je pala vojna diktatura. Bio je to gnev koji je izvukao ljude iz njihovih budžaka posle dugih meseci potiskivanog očajanja. Trebalo je da te večeri parlament glasa za novi plan – ko zna koji po redu – „spasavanja“ Grčke koji je nametnula „trojka“ (Evropska unija, Centralna evropska banka, Međunarodni monetarni fond) i koji je, kao i svi prethodni, obećavao isplatu plata i penzija u zamenu za nove mere stroge štednje i osuđivao sve veći deo stanovništva na otpuštanje, nezaposlenost, teško siromaštvo.

Na trgu Sintagma (ustav) ispred Parlamenta gomila se uvećavala. Bilo je muškaraca i žena svih životnih doba i iz svih društvenih klasa: paralelna, narodna, spontana skupština koja je izvikivala svoje nezadovoljstvo i od poslanika tražila da glasaju protiv ucene. Između dve skupštine, policijske snage bile su spremne da bace bombe sa suzavcem. Pomislio sam na Kreonta i Antigonu; na tragični, nerešivi sukob između pozitivnog zakona moći i prirodnog zakona naroda ili čak jednog jedinog nenaoružanog ljudskog bića. Nažalost, u modernoj tragici koju danas živimo ima nečeg podmuklijeg; naime, u jednom tamnom kutku te gomile raslo je neonacističko varvarstvo *Zlatne zore*.

Našli smo se u ćorsokaku. Tog jutra sam u obližnjoj pošti pri-
metio jednu nepoznatu staricu koja je poslednjom ušteđevinom

plaćala novi, veoma visok zemljišni porez jer bi joj inače isekli struju. Plakala je. Pokušao sam da je utešim podsetivši je na veća zla koja je morala istrpeti u prošlosti, kao i na ona koja su doživeli njeni roditelji: odlazak sa sopstvene zemlje, emigracija, progonstvo, glad za vreme okupacije, građanski rat, možda i deportacija članova porodice. Odgovorila mi je grcajući: „U pravu ste, gospodine. Ali u tim vremenima smo imali nadu!“

Nema više nade! Na izlasku sam naleteo na čoveka koji je kopao po kanti za đubre. Malo dalje, na pločniku je čucao jedan imigrant i prosio izvikujući, bez predaha, plačnim glasom: „Gladan sam.“ Prethodnog jutra jedan penzioner je pucao sebi u glavu nasred trga Sintagma: pored njegovog tela našli su papir na kom je napisao da više ne može da živi životom nedostojnim čoveka.

Nema nade! Gledao sam na ulicama zatvorene prodavnice, natpise koji objavljuju, prodaju ili nude lokal za iznajmljivanje. Mislio sam na bolnice u kojima nema dovoljno osoblja, lekova, pa čak ni toalet papira; na mlade ljude s diplomom za koje nema posla; na one – lekare, inženjere, nastavnike – koji su emigrirali u Nemačku; na ugašena radna mesta na univerzitetu; na otpuštene profesore. Zemlja je ponovo gubila supstancu.

Najgore je to što mi ništa nismo razumeli. Kako razumeti to naglo i surovo propadanje posle mnogo godina euforije, kad su nam naše vlade punile uši „pobedom“ – „naš“ ulazak u evrozonu za sve nas je značio upravo to: obećavali su nam da će Grčka, koja je do juče bila „zemlja u razvoju“, postati članica kluba bogatih i za sva vremena iza sebe ostaviti avet siromaštva! Kako se onda dogodila katastrofa? Koga za nju okriviti? Naše lažljive i korumpirane političare? Partijski sistem koji je zatrovan kljentalizmom? Briselsku birokratiju? Berlinsku vladu? Evro? Same sebe? To je bila verzija mnogih „najčitanijih“ listova, posebno nemačkih, koji su u Grcima videli „cvrčke“, pa čak – ovog puta u grupi s još tri evropska naroda – i „svinje“ (PIGS)¹. Sve to zajedno? Koji je to neobjavljeni rat čiji se troškovi ne obračunavaju u krvi već u novcu? Ko je neprijatelj s kojim se moramo suočiti? Pošto nismo uspeli na to da odgovorimo, borili smo se među sobom.

1 Skraćena za Portugalija, Italija, Grčka, Španija. – *Prim. prev.*

Istina je: živeli smo iznad svojih sredstava. Ali, zar to ne rade svi evropski narodi? Šta je služilo kao lokomotiva razvoja svih naših zemalja tokom „sjajnih trideset godina“ ako ne potrošačko društvo? I šta je bilo to društvo (možemo li ga nazvati društvom?) ako ne orgija nepotrebnog trošenja, rasipanja, preobilja proizvoda koji su od samog početka programirani da zastare najbrže što je moguće, neukusne i lažljive reklame, zagađivanja prirode i duša? Zar za korumpiranost grčkih političara i grčkog društva iz kog su oni proistekli ne treba okriviti, u velikoj meri, moćne evropske firme, pa i samu Evropsku uniju, koja je, zahvaljujući jedinstvenoj valuti, dopuštala da jedna mala i siromašna zemlja pozajmljuje novac pod istim uslovima kao moćna i velika Nemačka, i tako navela Grke da uvoze i troše sve više stvari koje ne proizvode?

Međutim, s jedne ekonomske, ali u jednakoj meri i antropološke tačke gledanja, to zlo izgleda mnogo dublje. Naime, šta drugo možemo očekivati od jedne zemlje koja nije doživela industrijsku revoluciju i koja vidi da njena slaba nacionalna industrija propada zbog globalizacije koja će nužno naduvati njen deficit? Šta očekivati od jednog društva, do juče ruralnog i arhaičnog, koje se svom snagom bacilo u postmodernu prazninu jedne narcisističke i hedonističke Evrope koja je na putu da izgubi razlog sopstvenog postojanja? Možda bar to da bolest od koje pati njen najslabiji član otkrije Uniji njenu sopstvenu bolest.

Nema nikakve sumnje da su nas klišeji koje su širili grčki i međunarodni mediji samo zaslepeli. Prestao sam da gledam televiziju i pokušao da se informišem u štampi koja uživa glas ozbiljne. Avaj! Reči kojima nas je pojila ne samo što nisu osvetljavale našu svakodnevnicu, već su je zastirale oblakom apstrakcija: stroga budžetska disciplina, smanjenje deficita, konkurencija, strukturne reforme, modernizacija, rentabilnost, fleksibilnost, evaluacija... U senci takvih reči rasli su ksenofobija, rasizam, prezir prema drugom, povici mržnje prema imigrantima. Zidovi Atine uzvraćali su neonacističkom užasu grafitima proizašlim iz plodne mašte: „Svi smo mi imigranti“, „Imigranti, ne ostavljajte nas same s Grcima“ ili „Naš kvart je lep, ali u njemu ima suviše Grka“, ali te reči nisu uspevale da zaustave širenje netolerancije. A one koje su preovladavale postajale su, iz dana u dan, sve apstraktnije, čudnije, nerazumljivije, neljudskije. Slušajte samo:

rating agencies, hedge funds, junk bonds (pokvarene obveznice), *spreads, hair-cuts, swaps, warrants*; pa još i skraćenice CDS, PSI, ESM, EFSF, IIF... Te reči su nas opsedale na ulicama, u kafanama, u prodavnicama, u celom gradu. One su dalje napajale mržnju prema drugima, mržnju prema sebi samima.

Naravno, reči koje smo razumeli nisu iščezle: uvek se govorilo o *ekonomiji*. Ali šta sad znači ta reč? Gde je upravljanje poslovima naše kuće ako verujemo u definiciju koju je dao Aristotel, gde je ono otkad je Evropa postala – kao što su nas uveravali – naša zajednička kuća? Šta je ostalo od njene ljudske svrhe na koju ukazuje etimologija: *oikos* (kuća) i *nomos* (ono što je zajedničko, pravilo ponašanja, zakon)? Ništa, otkad je ekonomija, uzdignuta u zasebnu sferu, gluva za sve što bi moglo omesti biznis, postala sama sebi cilj. Kako govoriti o deljenju kad se pokazalo da je nejednakost između bogatih i siromašnih zapravo ogroman jaz? Kako pošteno govoriti o zakonu u anarhiji finansijskih tržišta kojima upravljaju slepi zakoni kapitala i bezlične agencije koje su prigrabile moć da „degradiraju“ čitave zemlje? Eh, uzeli su nam pre, našu kuću, kao što su pre izvesnog vremena uzeli kuće mnogim američkim domaćinstvima koja su, protiv svoje volje, gurana u zaduživanje.

Istina je, nismo predvideli krizu. Ali jesmo *videli krizu*, ako smo uopšte bili u stanju da gledamo tokom godina debelih krava. Jučerašnja euforija i današnja depresija – zar to nisu dva lica iste medalje, iste *antropološke* krize? Međutim, upravo tu krizu su zamračili nacionalni i evropski upravljači.

Ali, ako ekonomija propada, kako je moguće da ne budu razdrmani drugi temelji naše zajedničke egzistencije – politika, demokratija, Evropa? Gde u tom haotičnom krajoliku razabrati građanina (*polites*)? Gde naći narod (*demos*)? Oni su nestali iza brojeva u istraživanjima javnog mnjenja koja su naši upravljači pomno pratili iz dana u dan kako bi prilagodili svoje govore, izvesno ne i svoju politiku, efemernim varijacijama jednog varljivog, potpuno smušenog javnog mnjenja?

Šta je u svemu tome postala ujedinjena Evropa u koju su mnogi među nama strasno verovali u svojoj mladosti? Mnogi moji grčki prijatelji, ekonomisti, konstitucionalisti, politikolozi, novinari, sociolozi uveravali su me da nijedna žrtva nije preveli-

ka da bismo ostali u evrozoni. Kako bi u današnjim okolnostima, govorili su, Grčka mogla da ostane u Evropskoj uniji ako bi bila isključena iz evrozone? Iz sveg srca sam želeo da im verujem! Ali kako kad mi se svakodnevno pokazivalo da je ta nesrećna valuta sve samo ne zajednička – zar nije svakog dana produbljivala ekonomski jaz između evropskog severa i juga uprkos proklamovanom cilju Evropske unije, njihovom približavanju? Ne, moje nepoznavanje ekonomije, koje me je sprečavalo da imam zasnovano mišljenje o evru, nije mi smetalo da vidim da je on za nas postao klopka. A pogotovo mi nije smetalo da vidim da ta Evropa bez duše, lišena svake političke vizije, Evropa koja odbacuje svaku konkretnu solidarnost među svojim narodima i instrumentalizuje svakog od nas, ne može biti moja. Ali kako da se odvažim da to glasno i jasno kažem svojim prijateljima, da ih razočaram i da se i sam razočaram, kad i mene muče sumnje? Više sam voleo da ćutim. Gledao sam kako kriza razbija čvrsta prijateljstva i nisam želeo da uništim sveti dar, kakav je *philia* u tom metežu, koji nas je pretvarao u mahnite marionete.

Koliko uništenih reči! I koliko upropašćenih života! U osvit XXI veka ekonomska kriza potvrdila je glavnu pouku totalitarnih režima XX veka (ali zar to nije ista ona pouka Peloponeskog rata koju je formulisao Tukidid?): kad se smisao reči mrcvari, ismeva i izvrće dotle da se one navedu da govore suprotno od onog na čemu se zasniva njihov razlog postojanja, ljudski život hrli u propast.

Eh, pobeći od tog mrtvog jezika! Krenuti u potragu za živom reči, čak i ako je preostala jedna jedina!

* * *

Uoči karnevala krenuo sam na Skiros, usamljeno ostrvo usred Egejskog mora gde svake godine provodim mesec dana pišući. Dugo tamo nisam kročio nogom u to doba godine: suviše sam strahovao da će neizbrisivi utisak koji je na mene taj praznik ostavio pre četrdeset godina biti uništen kičem koji je u međuvremenu preplavio celu Grčku.

Ipak sam otišao. Prethodnog leta sam se sprijateljio s Kostisom, ostrvljaninom koji je svake večeri posluživao u kafani na

ivici mora u kojoj sam večeravao i koji me je očarao svojom osetljivosti, poštenjem i mudrošću. U rekordnom vremenu poslužio bi sve goste i ostalo bi mu nekoliko minuta slobodnog vremena da posedi sa mnom, da popriča, ispije čašicu, ispriča vic, otpevuši početak neke melodije. Po porodičnoj tradiciji koja se prenosila sa oca na sina bio je pastir, a ne kelner. Visok, vitak, prav, bližio se četrdesetoj. U zoru, pre svitanja, vraćao se u svoju prikolicu u podnožju planine i zatim bi vrlo strmom stazom krenuo ka vrhu. Kad bi, okupan znojem, stigao do zaravni blizu vrha, zastao bi da povrati dah. „Kakva je to radost“, rekao bi mi uveče, „svakog jutra posmatrati kako se sasvim novo sunce diže iz mora!“ Zatim bi okupio svoje malo stado, pomuzao koze i ovce, ostale poslove prepustio svom starom ocu i vratio se u selo da obavlja svoj drugi dnevni posao. Već nekoliko godina bio je zadužen za vodoinstalaterske radove u opštini, pa je trčao levo-desno sve do četiri sata popodne nadgledajući i popravljajući kanalizaciju ovome i onome. Onda bi otišao kući da malo odspava, pa bi se pripremio za večernji posao. Dolazio je čist i glatko obrijan u tavernu i tu bez prestanka postavljao stolove, posluživao, razgovarao s gostima. Pravi pravcati „mrav“ koji vredno radi, izvesno ne zato da bi gomilao kapital, već da bi obezbedio sredstva za porodicu i pomogao svojim; ali i „cvrčak“ koji voli da peva, da recituje pesme, da popije čašicu i da uživa u svakom trenutku života. Duboko privržen usmenoj kulturi svojih predaka, možda je poslednji iz svoje generacije koji zna sve poslovice i bajke, sve legende, sve pesme i igre zemlje. Prijatelji ga zovu „Stari“ ili tačnije „Starina“. Na um mi je došao Đorđo Agamben: „Savremenik može biti samo onaj koji u najmodernijim i najnovijim stvarima vidi znake ili potpis arhaičnog. „Arhaično“ znači, blizu *arché*, to jest blizu izvora.“ I dalje: „... ključ modernog skriven je u drevnom i preistorijskom. Zato se antički svet na kraju okreće svojim izvorima kako bi ponovo našao sam sebe.“

Došao sam, dakle, na taj karneval zato što sam imao poverenja u Kostisa: prethodnog leta najavio mi je da će učestvovati u plesu „staraca“, u jednom predačkom ritualu u kom se mladi ljudi prurušavaju u divlja stvorenja, poluljude-poluživotinje, s mnogo zvonaca za pojasom i s maskom od kozje kože na licu. Oni se kreću uličicama vitlajući pastirskim štapovima i izvode svoj mah-

niti ples na svakom raskršću proizvodeći zaglušujuću buku. „Vi dečeš“, rekao mi je Kostis, „prepoznaćeš me među svima; ne zato što sam najbolji već zato što sam čobanin.“

Ali njegov nastup je bio tek sledećeg dana. Dok smo u subotu uveče sedeli na terasi jedne taverne u glavnoj ulici, veselo smo ćeretali. Ostrvljani su prolazili, a ubrzo su im se pridružili oni koji su se tek iskrcali s broda; dolazili su iz Atine, iz Soluna, iz raznih krajeva Grčke. Selo je iznenada videlo kako se njegovi osuti redovi popunjavaju, ma šta kažem, bili su to sasvim novi redovi jer su svoj precizan oblik dobili tek onda kad su pobeđivali sadašnju raspršenost. Svi su sa očiglednim zadovoljstvom prepoznavali Kostisa: grlili su ga i ljubili. Oko njega su se obrazovale grupice ljudi koji su živo razgovarali. Nisam mogao da mu ne iskažem divljenje zbog tako tople, tako velikodušne druželjubivosti. On je odgovorio: „To je agora.“

Agora! Odvajkada, otkad postoji, ta reč je na grčkom uvek označavala političko mesto, okupljanje bića koja govore na tom mestu. Danas je čujete u svim grčkim selima i varošicama, gde označava – takođe još od antičkog doba – i tržnicu koja spontano nastaje iz sastajanja na agori. Na sličan način reč *emporion* (trgovina) rođena je iz kretanja, putanja, putovanja morem ili kopnom. Pored toga, izvorno značenje glagola αγοράζω, koji danas znači „kupovati“, bilo je samo „ići na agoru“ ili „naći se na agori“.

Bio sam zadivljen. Ne samo zato što me je neizbežno dirnulo kad sam čuo kako je ta drevna reč, stara najmanje tri hiljade godina, ponovo procvetala u svoj svojoj devičanskoj svežini na usnama tog pastira, već pre svega zato što mi je činjenica da sam je čuo na tom ostrvu, u srcu upropašćene zemlje, i baš u tom trenutku grčke i evropske istorije, izgledala kao nekakva objava, kao znak koji je došao iz budućnosti, kao obećanje uskrsnuća. Pomislio sam da bi ta reč morala da uskrsne u jednoj budućnosti koja je malo verovatna, ali neophodna, jer je upravo to uslov da se i Grčka i Evropa ponovo rode iz svog pepela.

Utonuo sam u sanjarenje. Najednom se krajolik jezika, politike, društva, civilizacije preobrazio, osvetlio i zablistao u svim bojama. Video sam u tom snu kako se čuvena anonimna „tržišta“, potpuno informatizovana i obezličena, pretvaraju u tržište na

kom se odvijaju razmene između živih ljudi kako bi se stvorila nova agora. A reč *agora* prizvala je svoje sestre i braću – dopustite mi da ih imenujem i napišem na grčkom: δημοκρατία (demokrati-ja), εκκλησία (ekklésia: skupština naroda – i danas tako nazivamo svoje crkve koje, u grčkom pravoslavlju, više podsećaju na agoru nego na mesto za molitvu), πόλις (polis, grad), πολιτική (politi-ka), πολίτης (građanin), πολιτισμός (politismos, okasnela reč kojom danas označavamo civilizaciju, ali koja je nekad označavala upravljanje gradom) i, naravno, οικονομία: ekonomija koja se ne može odvojiti od drugih ljudskih aktivnosti (grad, društvo, kultura) jer je čvrsto ugrađena – *embedded*, rekao bi Karl Polanji – u društveno tkivo. Jedna plejada, jedno sazvežđe reči, koje su u isti mah drevne i potpuno obnovljene, pojavljivalo se na tom svodu sna i otvaralo neočekivani prostor *moгуćег*.

Pastir, čuvar stada, čuvar reči; čuvar utoliko dragoceniji, utoliko potrebniji što te reči nisu bile relikvije koje treba konzervirati, već živa bića koja su mogla da nas spasu od aktuelne katastrofe naše civilizacije i prokrče put za jednu dosad neviđenu utopiju.

Na um mi dolazi Kamij de Toledo: ne možemo da izgradimo politički prostor ako ne izgradimo poetički prostor; to danas važi više nego ikad. A poezija, prevođenje, međujezičnost tako draga Kamiju, nisu ništa drugo do posao književnosti i pisaca; to su životni ulozi za svaku ženu i za svakog muškarca koji teže tome da stvore neko delo u svetu živih jezika, u jednoj Evropi i jednom svetu koji su pogodni za ljudski život i održivi.

Eh, kad bismo mogli da prevedemo te ključne reči na jedan od naših jezika, da se jednom za svagda oslobodimo smrtonosnog jezika naših nacionalnih, evropskih, međunarodnih političko-ekonomskih elita, tog drvenog jezika koji nas polako ali sigurno truje! Da ih prevedemo ne u njihovo pojmovno, apstraktno označeno, već u njihov konkretni, opipljivi smisao koji je pun života, rekao bih u njihovu srž; da ih prevedemo u svoj njihovoj punoći koja je nedeljivo pesnička i politička, drevna i još buduća jer obećanje koje one sadrže od samih početaka do danas nije ostvareno u dovoljnoj meri.

Nemam iluzija: naši upravljači uvek će ostajati gluvi za tajni, utopijski apel ovog pastira, za tu opomenu i predskazanje. Uo-

stalom, ne znam da li mogu da ga čuju. Ne znam ni to da li smo mi sposobni da postupamo bolje od njih. Ali znam da će njihova Evropa uvek biti samo egzistencijalna pustoš jednog izmrvljenog i razdrtog društva koje je rasadnik mržnje. Moramo se otcepiti kako bismo bili u stanju da deci budućeg sveta prenesemo nešto ljudsko.

Prevela s francuskog Slavica Miletić

09

**EVROPA:
NADA I SLOBODA**

Andrej Nikolaidis
TOMOVIĆ

Na način Thomasa Bernharda

Nedjeljne kafe sa Tomovićem već dugo ne predstavljaju za mene nikakvo zadovoljstvo. Pa ipak održavam tu besmisleni i, povremeno, čak i neugodnu tradiciju. Između ostalog i zato što ništa, već dugo, ne predstavlja za mene nikakvo zadovoljstvo. Niti za mene, niti za Tomovića. Kod koga, usudio bih se reći, postoji i ozbiljan potencijal za samoubistvo. Taj potencijal Tomović nije razvio iz istog razloga, ili bi trebalo reći: kompleksa razlogâ, zbog kojih se kod nas nikada nije razvio ozbiljan fašizam. Ogavan, da. Smrdljiv i glasan, da. Smrtonosan, da. Ali ne i ozbiljan. Na to ćemo se vratiti docnije, jer evo vidim Tomovića kako se približava kafeu u kojem ga već pola sata čekam. Tomović svojoj neodgovornosti i javašluku duguje činjenicu da je još uvijek živ. Samoubistvo zahtijeva određen stepen organizacionih sposobnosti, koji je Tomoviću nedostižan. Samoubistvo zahtijeva i volju, koje Tomović nema, kao što nema ni odlučnosti, još jedne stvari bez koje nema uspješnog samoubistva. No na to ćemo se vratiti docnije, jer evo Tomovića, napokon ulazi u kafe u kojem ga čekam već, mora biti, sat vremena. Slušaj, kažem mu dok skida kaput i sjeda za sto, ovo je prevršilo svaku mjeru: sat i po sam te čekao sad i nikad više. Želi mi odgovoriti, ali ne uspije u tome, jer su se baš u tom trenu tinejdžeri za stolom do nas uznemirili. Čim sam ih vidio da ulaze u kafe znao sam da će biti nevolje. Kafana je bila prazna, jer ljudi ovdje bježe od mora, kao što i čitav grad bježi od mora. Pod prijatnjom strijeljanja oni, ovdašnji ljudi, ne bi kafu popili na obali mora. Ne! Umjesto toga, tiskaju se u kafićima preko

puta pijace, gdje satima ispijaju kafe i puše, zureći pritom u pijačne nakupce i njihove gajbe pune kancerogenog povrća prošvercovanog iz Albanije. Čak i u tim okolopijačnim prčvarama gostima su dostupne novine i besplatan internet. Ali ni novine tamo niko ne otvara, kamoli internet. Svi po čitavi dan sa najvećom pažnjom prate kretanje gajbi sa povrćem. Čekaju popodnevene čašove, kada se pijaca zatvara, kada nakupci spuste cijenu svog već polutrulog i, svakako, nejestivog povrća. Tada trče na pijacu i jeftino kupuju voće i povrće koje im inače ne treba, koje kupuju samo zato što je *jeftino*. Tako oni zamišljaju štednju: po naročito povoljnim cijenama kupuješ ono što ti ne treba. Kući se te mrcine, koje su čitav dan provele ispijajući kafe i pušeći, vraćaju puni bizarnog samozadovoljstva pa ženama, koje ih ne smiju pitati gdje su bili i što su činili jer će istoga trena dobiti po zubima, u naručje bacaju svoju trgovinu, koju ove kasnije bace u smeće, jer one su još ujutro kupile sve što je za kuću potrebno. U takvom se okruženju razvio naš fašizam, mnogo sam puta rekao Tomoviću. Ne u minhenskim pivnicama, nego u okolopijačnim ćumezima, ne među bijesnim, nezaposlenim radnicima, nego među dokornim neradnicima, ne kao ideologija krvi, tla i rase, nego kao ideologija pijačne tezge. Razvio se naš fašizam, dakako, dockan, kada je pijaca ideologija već bila zatvorena, kupljen je iz druge ruke, u pola cijene, pljesniv i gnjecav, govorio sam Tomoviću. Oni, ovdášnji ljudi, mogu podnijeti samo skućen prostor, još sam mu govorio. More je za njih nesnošljivo, pogled na pučinu ih plaši, na horizontu oni vide samo prijetnju, pred kojom bježe natrag u kritičje rupe u kojima provode živote. Kafe pored mora smo za naše nedjeljne susrete Tomović i ja odabrali baš zato što u njemu nikad nema nikoga. Konobari tu obično spavaju oslonjeni na šank. To nam ne smeta. Nije da negdje žurimo. Kad se probude, od srca nam se obrađuju, obleću oko nas da ubiju dosadu koju jedino naš dolazak nakratko prekida. Jutros je, međutim, u grad stigla ekskurzija. Djecu iz unutrašnjosti doveli su *da vide more*. Djeca su izašla iz autobusa, ugledala more, u najvećem strahu vrisnula i bezglavo otrčala uzbrdo, put pijace. Dio njih, međutim, nije pokleknuo ni pred morem, pa su riješili svratiti u moj i Tomovićev kafe i tako uništiti moju i Tomovićevu kafu i moju i Tomovićevu nedjelju. Neko su vrijeme mirno sjedjeli i buljili u vodu, a onda su se,

kao što sam rekao, pomamili jer se jednom od njih učinilo da je vidio jato delfina. Ostali su bez uspjeha pokušavali da snime životinje telefonom, ne bi li snimak poslije izložili na društvenim mrežama. Gomila čovjekove mladunčadi trčala je po kafeu s elektronskim napravama usmjerenim ka moru. Kada su se napokon smirili i sjeli, mladić s piskavim glasom rekao je da delfine treba ubijati, jer su štetočine. Njegov stric živi u Budvi, stric je ribar, njemu delfini jedu ribu iz mreža. Djevojkama je isprva bilo žao delfina – *tako su slatki!* – ali su se na kraju složile: ako ih treba pobiti, šta one tu mogu. Ženke su se isključile iz rasprave i odlučile da na sajtovima o modi sačekaju dok se mušjaci ne vrate iz lova. Mušjaci su, pak, razmjenjivali iskustva: koji je najefikasniji način da se ubije delfin? Počeli su s pojedinačnim ubistvima: s barke mu se baci riba, pa ga kada izroni, ustrijeliš harpunom. Potom su se dosjetili masovnih egzekucija: baciš nekoliko štapina dinamita na jato. U manje od minut stigli su do genocida: kantu fasadne boje od pedeset litara napunjenu ekserima i dvadeset kilograma dinamita s dugim fitiljom uz pomoć konopa spustiš na pedeset metara dubine, delfini su radoznali, jato prati kantu, kada dođe do eksplozije to je kao da si detonirao manju atomsku bombu, tu više nema žive duše. Ja sam iznerviran, a Tomović prijatno iznenađen onim što je čuo. Ova djeca, dragi moj, pokazuju ozbiljan talenat, kaže. Ako se sa njima bude radilo kako treba, oni bi se mogli do posljednjega poubijati, kaže, a ne kao mi, i svi prije nas, ostaviti posao međusobnog istrebljenja nedovršen, tako da ga moraju nastaviti neke buduće generacije koje će, opet, oboljele od javašluka kao i sve prije njih, krvave nenamirene račune u nasljeđe ostaviti nekim ljudima koji će na ovaj svijet biti pozvani nakon njih. Ova djeca bi, kaže, mogla ići do kraja, do potpunog istrebljenja. Ako pretpostavimo da i Hrvati i Bošnjaci imaju slične mlade talente, buduća će kasapnica, nadajmo se, biti i posljednja. Jer stanje je, složićemo se, kaže Tomović, nesnošljivo: računi od Kosovske bitke nisu još namireni, kao ni oni od Prvog, dakako ni Drugog svjetskog rata, o balkanskim i građanskim ratovima da ne govorim. Ubijanje na veresiju, eto šta je nama došlo glave, kaže Tomović: navika da se vlastiti računi ne namiruju, da se živi i ubija na kredit, da se dugovi ostavljaju djeci u nasljeđe. Ponekad pomislim da je tvoja jedina zamjerka našem fašizmu to što je to

krajnje neefikasan, takoreći šlampav fašizam, kažem Tomoviću. Naš je fašizam, naravno, sramota za fašizam, kaže Tomović. Negdje sam čitao o skupini balkanskih neonacista koji su se obratili pismom onima koje su smatrali starijom braćom, njemačkim neonacistima, pa im predložili saradnju, kaže. Nijemci im odgovorili da su za njih, oni, Balkanci, niža bića, da je za njih uvreda to što se ovi usuđuju nazivati nacistima i obratiti im se, te da će svakako doći vrijeme kada će im ovi za tu uvredu krvlju platiti. Šta su našim kretenima zapravo saopštili kreteni iz Njemačke? Balkanci ne mogu biti nacisti. Tek fašisti. Tako je i otac Nikolaj Velimirović, koga je Srpska pravoslavna crkva proglasila svecem, mlatio protiv Jevreja i veličao Hitlera, upoređujući ga sa Svetim Savom. „Jevreji i njihov otac đavo uspeli su laganim dugotrajnim trovanjem duha i srca evropskog čovečanstva da ovo odvrte od pravog bogopoštovanja i privuku na poklonjenje idolu kulture (...) Sva moderna gesla evropska sastavili su Židi, koji su Hrista razapeli: i demokratiju, i štrajkove, i socijalizam, i ateizam, i toleranciju svih vera, i pacifizam i sveopštu revoluciju, i kapitalizam i komunizam. Sve su to izumi Židova, odnosno oca njihova đavola”, pisao je ovaj svetac. Pa ga nacisti svejedno, kao Slovena, dakle pripadnika „niže rase“, strpali u Dahau, kaže Tomović. Fašizam, čak i kada je bijedan kao naš, zauvijek prlja, kaže. Biti fašista nije isto što biti panker, rejver ili metalac: ne možeš, kada ti stvar došadi, skinuti poderane farmerice, oprati kosu i ostaviti to iza sebe. Ne može se biti bivši fašista, kao što se ne može biti ni bivši ubica, kaže Tomović. Postoji, međutim, soj koji prezirem više od balkanskih fašista, kaže. To su balkanski ljevičari. Pogledaj, recimo, cirkus koji su napravili sa Gavrilom Principom i Sarajevskim atentatom, kaže. Da ti oči iskopaju ako pomeneš da je Princip bio terorista. Čovjek se usudi reći da je Sarajevski atentat bio teroristički čin i, već sutra, bude ustrijeljen u dnevnoj štampi od strane ljevičarskih crnih trojki. Iz potaje ispale u tebe čitav šaržer etiketa: „autokolonizator”, „reakcionar”, „sluga Imperije”... Pri tome oni ni najmanje ne mare za činjenicu da je Princip sam sebe smatrao teroristom, kaže Tomović. Pa on je na suđenju na pitanje kako je naumio ostvariti ujedinjenje Južnih Slovena i njihovo oslobađanje od Austrije, odgovorio: „teororom”, kaže Tomović. Ali neće valjda Princip naše filozofe, spisatelje i filmadžije učiti

što su bile njegove namjere. Čovjek bi, suočen sa enormnom Principovom popularnošću među ovdašnjim ljevičarima, pomislio da ovdje po čitav dan u vazduh lete zapadne ambasade, da se američki i evropski ambasadori ne usuđuju izaći na ulicu, u strahu od ljevičarskih atentatora, Principovih branitelja, kaže. A šta, umjesto da kao Princip ubijaju okupatore, rade naši borci protiv zapadne hegemonije? – retorički se pita Tomović. Žderu i loču na prijemima koje organizuju zapadne ambasade! – kaže Tomović. Apliciraju za EU fondove! – kaže Tomović. Idu na studijska putovanja po Evropi! – kaže Tomović. Ne propuštaju na promocije svojih knjiga i premijere svojih komada i filmova pozvati zapadne ambasadore! – kaže Tomović. Fukara! – kaže Tomović. Postoji – kaže dalje Tomović, doduše i soj koji prezirem još više od balkanskih fašista i balkanskih ljevičara: to su balkanski liberali. Ko su balkanski liberali? – pita. To su balkanski fašisti i ljevičari koji su nadirektnije finansijski vezani za evropske i američke, što javne što tajne fondove i službe. To su balkanski fašisti i ljevičari koji su miljenici zapadnih ambasadora, kaže. Kao što psa i mačku možeš naučiti da ne sere po kući, tako i balkanski fašisti i balkanski ljevičari nauče da ne budu fašisti i ljevičari dok jedu iz ruke zapadnim ambasadorima. Fukara! Fukara! – kaže Tomović i poskoči. Nešto sam danas nervozan, ti ovo plati, kaže i praktično bez pozdrava me napusti. Ispratim ga pogledom.

Učini mi se da je, kada je pomislio da ga više ne mogu vidjeti, Tomović potrčao ka pijaci.

Fransoa Kise
IME MALOG

Eu-*rope* (pažnja! *rope* = *konopac*), treba li izbrisati to ime?
Baciti njegovu milozvučnost
S prljavom vodom tragične historije?
Nazvati drukčije taj mozaik, tu salatu, tu ispucalu šahovsku
tablu?

Evropa, ime jednog kraja zemlje
Jednog poluostrva vremena
Odvajkada ime jedne otmice, jednog nasilja
Ime
Neizvesnog korena, helenskog ili semitskog,
Ovde velika vizija, tamo žena koja voli
Ime
Neoprezne princeze koju je bog silovao pa prodao
Jednog osvajačkog plana
Hiljadu puta započetog
Ime sedišta kolonijalne uprave
Pozadinske baze ili metropole
Ime
jedinstvene celine, izmišljene, proglašene dekretom, glumljene
da bi se bolje pokorili narodi:
Ime jedinstvenog fašističkog programa od Venecije do Rojana
Ime jedinstvenog nacističkog apetita od Lamanša do Amura
Sovjetskog jedinstva u borbi za blistavu budućnost

I, na drugoj strani, ime antikomunističkog jedinstva od
Atlantika do Urala
Ili, još smešnije, ime malo verovatnog jedinstva složenog
čudovišta
Prisilnog jedinstva, bednog, posutog šljokicama i svakojakim
otpadom
Beskorisnog jedinstva što će poprimiti crte bradate pevačice
Njeno ime školjke i prezime kobasice
Njenu bečku adresu, kao ponavljanje, u obliku farse,
Jednog lepog doba, jedinog, kad su neke mrvice Evrope bile bez
gospodara
Evropa
Ime fabrike oružja iz koje se puca na ceo svet
Ime barutane u kojoj se ubijaju među sobom
Nečisto ime starog sna o čistoti
Jednog racionalnog, hijerarhijskog, rasnog, radikalnog sna
Ime zamisli o stvaranju novog čoveka, belog i gordog, uvek
sveže okupanog u krvi
A da bi se predupredila takva sudbina, da ne bi opet počelo,
odsad i ime
Surove ucene od koje nam je muka:
Plutokratija ili smrt!
Tržište ili rat!
Tehnostruktura ili ništavilo!
Slobodna trgovina ili samoubistvo bez kraja i konca!
Sebična poslušnost ili povratak najgoreg!
Pa biraj

Reći ne tom imenu koje nam je utvuđeno znači izabrati
sopstveni kraj
Ne slaviti to ime znači pljuvati po našim grobovima

Dobar vic, pogan vic
Evropa, ime jame s leševima koje je postalo ime klopke

Gadno ime, u stvari, to ime Evropa
Ime koje nikad nisu nastanili, pokrenuli, oživeli
nijedna od hrabrih bitaka,

nijedna od pravih ljubavi
nijedno od životnih iskustava, ovde i sada,
što su nastanjivali, pokretali, oživljavali,
nacije, gradove, jezike,
stvari koje žive ispod tog imena,
manje apstraktne od tog imena,
provereniije, prihvaćenije,
i u dobru i u zlu.

Njutn
Opera
Feminizam
Algebra
Demokratija
Film
Penicilin
Paskal
Barok
Nesvesno
Grudnjak
Helderlin

Stvari suviše stvarne da bi nosile ime Evrope
Stvari suviše retke da bi iskupile ime Evrope

Ime nijednog Da
Ime jednog *nije*, ime bezbroj „ne”
Ime kom se na rubu tišine, na samom kraju intuicije
Možemo samo suprotstavljati,
Ime koje moramo obilaziti,
Kome moramo pristupati iz oprečnog

Još ne znamo šta se tim imenom zove
Vrlo dobro znamo šta se ne zove:

Slabi
Rastrojeni
Nesposobni
Propali

Obični
Plasljivi
Bolesni
Manjinski
Krhki
Nesolventni
Nedodirljivi
Talog
Gamad

Mali
Nevidljivi

Nekorisni
Neželjeni

Odbačeni predmeti
Isceđeni ljudi
Utorene životinje
Otrovane biljke
Male senzacije
Neizvesne ideje
Oni što nisu dobacili do subjekata
Oni jedva primetni
Drugi

Svima njima, dakle nama, svima nama treba konačno ispuniti
ime Evropa
Ili ga zauvek zaboraviti

Moramo naglavce okrenuti san o moći,
želju za silom, potrebu za gospodarom,
strast za preticanjem i konačnom pobedom
koje se oduvek nazivaju imenom Evropa

To ime što, posle Olimpa, nije ništa do ukras za žensku glavu
Ime kojim se orgije trijumfa i pijanstvo čiste sile
Razmeću ili prikrivaju da bi se bolje nametnuli, bolje ušunjali

Evropa, ime jedne ideje veličine, jedne fatamorgane
samodovoljnosti:
Biti dovoljno civilizovani da bismo civilizovali podljude
Dovoljno raznovrsni da bismo sami bili ceo svet
Dovoljno uporni da bismo promenili ljudsko biće
Dovoljno fanatični da bismo podjarivali, od istoka do zapada,
istu rulju,
potpirivali isti ratni plamen
Dovoljno efikasni da bismo ostvarili jedinstven, beskrajn
napredak
Ili, danas, biti dovoljno veliki da bismo se svi zajedno, okupljeni,
udruženi, sabrani,
Suprotstavili, na svetskoj mapu zdrave konkurencije,
Drugim divovima koji zaplenjuju naše živote,
Drugim divovima s kojima se moramo izjednačiti
Nakon što smo njima gospodarili
Drugim divovima čiji nepravedni principi ometaju disanje,
Sprečavaju njihove narode da žive i napreduju

Himera muškosti koju označava tako žensko ime Evrope
Nemoćna pomama da se uvek bude još veći
Da se pognute glave i dalje sanja o veličini
Posle trista godina socijalnih borbi,
Dva veka kolonizacije,
Trideset godina kolektivnog samoubistva,
Beskrajnih pokolja širom kontinenta,
I svega ostalog, u međuvremenu, sve da bi se rekonstruisalo
jedno ime u senci istinskih pobednika

A kad postanemo veliki u oholosti, umetnosti i gospodarenju,
Postaćemo veći nego ikad u propadanju,
A posle velikog uspeha u propadanju, tako velikog da je Evropa
u tome etalon,
Postaćemo veliki u krečenju fasada,
U industrijskoj groznici i trgovini,
Bićemo veliki u ambiciji iskazanoj brojevima i tlačenju malih
Pošto smo se proslavili brojevima mrtvih i nasiljem nad svima.
Ali uvek veliko,

Sve veće,
Samo da je veliko,
Raditi za velike, raditi da postanemo ili ostanemo veliki, raditi
tako
da postoje samo veliki.

Čak i malobrojne koje duh ili samo lucidnost sumraka
štite od tih zamki ubediti da život ne vredi pišljiva boba ako nije
pretočen
u VELIKO delo
u VELIKI gest
u VELIKU umetnost
u VELIKU knjigu

drugi stari sifon veličine, zvaničan i svečan, koji nosi ime
Evropa,
jeste: bićemo veliki u odbijanju, u otmenom dizanju nosa, da ne
bismo bili veliki u
pristajanju i prihvatanju

Ironija je što se imenom Evropa, imenom sna o veličini, imenom
nećije megalomanije, danas,
kad taj san nije više na delu, kad je to ludilo za nama, označava
jedini način – tako nam kažu – da postanemo veliki, da ne
ostanemo mali, sami i mali u vrtlogu ogromnog sveta, jedini
način da ne propadnemo sasvim sami i sasvim mali

Iako bolje živimo kad smo mali

Ironija ili laž: jer jednako umiremo, jednako izvesno kad smo
sami i mali
kao i kad smo zajedno i navodno veliki, varljivo veliki, retorički
veliki
Veliki ili mali, umiremo bez imena

Ironija je i to što je ovo evropsko tlo danas ugaženo kao tlo
muzeja mrtvih veličina, kao lepa grobnica snova o veličini,
nogama turista sa svih strana, pristiglih iz onih novih svetova

gde se preuzima stari san o veličini, gde caruje, baš kao u
Evropi, ucena: veličina ili smrt

Iako i tamo bolje žive kad su mali

Ironija ili laž: taj muzej veličina je obična poniznost,
Bedno puzanje među nogama strašnih gospodara

Ali i dalje težimo velikom, volimo veliko, nazivamo Evropu
iluzijom velikog

Ali
Ipak

Da bismo spasli od ljage i srama staro ime Evrope
Da bismo Evropu pretvorili u začetak jednog horizonta, u skicu
budućnosti,

Moramo je naterati da u sebe primi ono što je uvek poricala

Da neguje, prihvata, okuplja

Sve što posrće

Šepa

Umire

Odstupa

Zastranjuje

Drhti

Tetura

Okleva

Luta

Zakazuje

Sve što vegetira

U beskorisnom, nepokretnom, neproduktivnom

Sve što uživa u tome da ništa ne radi

Ili umire od previše slobodnog vremena

Nezaposleno

Moramo naterati to ime da označi

Radost koju pruža tuga

Dosluh smrtnika

Zapanjenost pred istom sadašnjošću

Svih onih koji nemaju da podele ništa drugo
Do zajedničko vreme, uskomešanu sadašnjost

Da bi Evropa najzad pokopala svoj san o veličini
I označavala, gorka i znatiželjna, čudna i blaga,
Uznesenje malog, spokojni nemir malog,
Da bi Evropa ponudila svetu sadržaj jednog projekta,
Jednog odmaka prema biću, jednog zapanjenog odstupanja,
Morala bi smesta i zauvek

Primiti sve što lutaju
Obezbediti im sredstva za život
Naučiti ih samostalnosti
Prevesti im slike
Podariti im jezike
Govoriti s drvećem
Priznati životinje
Usporiti svoje snove
Očistiti nebo
Proizvoditi zajedništvo
Ukinuti dugove
Izručiti sav profit
U zajedničku kasu solidarnosti
Svima dati reč
Svima dati pero
Svima dati kameru
Svima dati dleto
Svima dopustiti da postanu deca
Deci priznati da je dopušteno
Oklevati
Mucati
Kolebati se
Mora sama naučiti da gradi, neguje, misli
Mora proterati eksperte
Slaviti amatere
Biti prostor za prijatelje u vremenu, prijatelje vremena,
Mora ponovo naučiti da umre

Sve natenane

Možda onda,
Kad zauvek postane
Tamnoputa,
Besplatna,
Bočna,
Zajednička, ravnopravna,
Radosna i krhka,
Radosna što je krhka,
Kad postane mala i ne bude nesrećna što je takva,
Možda će onda Evropa moći da zadrži svoje ime,
Da ga spase,
Da ponovo uhvati nit

Međutim

Ako sve ovo, ako taj samorazumljivi program nije dovoljan da
iskupi ime
Evrope
Onda ćemo odlučiti da zaboravimo
To ime, koje nije ništa do ime,
Bacićemo ga u ponor vremena,
Zamениćemo ga, što da ne, jednim Možda,
Nije to loše ime za neko mesto
Za neko vreme

Evropa ili Možda

i zato, da bi ime Evrope postalo utočište za malo,
zato više volimo mali stil

Prevela s francuskog Slavica Miletić

**BIOGRAFIJE
AUTORKI I AUTORA**

Dorijan Astor (Dorian Astor). Rođen 1973, studirao je germanistiku, filozofiju i teoriju muzike. Njegova biografija Fridriha Ničea izašla je u Galimaru 2013. Astor radi kao urednik filozofske tribine u Francuskom institutu u Berlinu.

Ivana Bodrožić. Rođena je 1982. godine u Vukovaru. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Objavila je roman *Hotel Zagorje*, dve zbirke pesama, knjigu kolumni i zbirku kratkih priča *100% pamuk*. Urednica je Zagreb Book Festivala.

Alida Bremer je rođena 1959. u Splitu. Studirala je komparativistiku, germanistiku, romanistiku i slavistiku u Beogradu, Rimu, Minesteru i Sarbrikeni, gde je i doktorirala. Prevela je na nemački veliki broj knjiga iz savremene hrvatske, srpske i bosanske književnosti. Piše prozu, poeziju i kritiku. Za svoj prvi roman *Olivino nasljeđe* dobila je stipendiju „Grenzgänger“ Fondacije Robert Boš. Sa Sašom Iličem je u decembru 2013. osnovala *Beton International*.

Patrik Bušron (Patrick Boucheron). Rođen je 1965, univerzitetski profesor istorije. Njegova specijalnost je istorija srednjeg veka. Predaje na Univerzitetu Pariz 1 Panteon-Sorbona. Objavio je više stručnih knjiga o srednjovekovlju Zapadne Evrope.

Matijas Enar (Mathias Énard). Rođen 1972. Francuski pisac i prevodilac. Studirao je persijski i arapski jezik. Dugo je boravio na Bliskom istoku. Danas živi u Barseloni. Objavio je više romana. Prevod njegovog romana *Zona* objavila je zagrebačka Fraktura, dok je prevod romana *Pričaj mi o bitkama, kraljevima i slonovima* objavljen u beogradskoj Geopoetici. Za svoj najnoviji roman *Busola*, Enar je dobio Gonkurovu nagradu za 2015.

Gasán Gusejnov (Гасán Чингизович Гусейнов). Rođen je 1953. u Bakuu. Studirao je i doktorirao klasičnu filologiju u Moskvi. Od 2007. predaje klasičnu filologiju, retoriku i filozofiju jezika na Moskovskom državnom univerzitetu (MGU) i na Nacionalnom istraživačkom univerzitetu „Visoka škola ekonomije” u

Moskvi. Autor je kolumne posvećene jezičkim pitanjima na *Radiju Frans internacional*.

Srećko Horvat. Teoretičar, kolumnista i prevodilac. Objavio je više knjiga, među kojima i *Protiv političke korektnosti, Diskurs terorizma, Totalitarizam danas*. Član je uredništva *Zareza, Tvrđe i Europskog glasnika*. Bio je art direktor Subversive Film Festivala u Zagrebu.

Saša Ilić. Rođen je 1972. u Jagodini. Diplomirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu. Objavio je pet knjiga proze. Bio je jedan od pokretača i urednik književnog podlistka *Beton* u dnevnom listu *Danas*. Sa Alidom Bremer je u decembru 2013. osnovao *Beton International*.

Fransoa Kise (François Cusset). Rođen je 1969. Francuski esejista, izdavač, prevodilac i univerzitetski profesor. Objavio je više knjiga. Radi kao predavač na Univerzitetu u Nantu.

Janis Kiurcakis (Yannis Kiourtsakis). Rođen je 1941. u Atini. Studirao je prava u Parizu, gde živi poslednjih deset godina. Svoje najpoznatije delo (*Kao u romanu*) objavio je 1995. u Grčkoj. Roman je preveden na više jezika i predstavlja prvi deo njegove trilogije. Delo Kiurcakisa predstavlja literarnu potragu za Grčkom i Evropom.

Mari Kosne (Marie Cosnay). Rođena je 1965. Radi kao profesorka klasičnih jezika i prevoditeljka. Književnu karijeru počela je 2000. godine, otkad redovno objavljuje svoje tekstove. Živi u Francuskoj Baskiji.

Teresa Koloma Bek (Teresa Koloma Beck). Studirala je politologiju u Parizu i ekonomiju na Univerzitetu Viten/Herdeke. U Centru „Mark Bloh“ vodi nemačko-francusku istraživačku grupu u okviru projekta „Prostori nasilja“. Između 2004. i 2009. vodila je istraživačku grupu na projektu „Mikropolitika naoružane grupe“, koji je realizovan na Humbolt univerzitetu u Berlinu.

Andžej Leder (Andrzej Leder). Filozof i filozofski esejista. Polje njegovih interesovanja je politička filozofija i filozofija kulture. Objavio je više knjiga eseja i studija. Član je savetničkog borda Instituta „Levinas“ u Parizu. Radi kao profesor u Institutu za filozofiju i sociologiju Poljske akademije nauka.

Zvonko Maković. Rođen je 1947. u Budrovcima. Pesnik, esejista, književni i likovni kritičar i univerzitetski profesor. Predaje na Katedri za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Predsednik je Hrvatskog PEN centra. Godine 2006. izabran je za člana-suradnika HAZU. Objavio je čitav niz pesničkih zbirki, ali i monografija o umenticima (Miroslav Šutej, Vilko Gecan, Nikola Reiser).

Miroslav Mareš, rođen 1974, profesor je bezbednosti i strategije na Katedri za politikologiju Fakulteta za društvene studije Masarikovog univerziteta u Brnu. Radi kao istraživač na „Međunarodnom institutu za politikologiju“ istog fakulteta. U naučnom radu najintenzivnije se bavi istraživanjem ekstremizma i terorizma, pretežno u Srednjoj Istočnoj Evropi. Objavio je brojne publikacije.

Edi Matić. Rođen 1962. u Splitu. Studirao je elektrotehniku u Splitu. Za vreme rata devedesetih bio je mirovni aktivista. Nakon rata, jedan od zapaženih aktivista u kulturi. Pokrenuo je 2008. godine Udruhu za promicanje kulture – Kurs. Autor je više prozanih knjiga.

Dragana Mladenović. Rođena u Frankenbergu 1977. Diplomirala je i magistrirala na Filološkom fakultetu u Beogradu. Živi u Pančevu i radi kao novinarka nedeljnika *Pančevac*. Objavila je osam pesničkih zbirki.

Andrej Nikolaidis. Rođen je 1974. u Sarajevu. Živi u Ulcinju. Pisac, novinar i kolumnista. Saradnik je više listova, časopisa i portala u regionu. Objavio je čitav niz knjiga. Dobitnik je Evropske nagrade za književnost za 2011. godinu.

Zlatko Paković. Rođen je 1968, pozorišni reditelj, pisac i novinar. Objavio je više knjiga proze i eseja. Stalni je kolumnista i pozor-

rišni kritičar dnevnog lista Danas. Dobitnik je nagrade „Desimir Tošić“ za publicistiku 2010. godine. Živi u Beogradu.

Katerina Poladjan (Катерина Поладян). Rođena je 1971. u Moskvi. Apsolvirala je studije primenjene kulturologije u Lineburgu i posle glumačkog obrazovanja radila u Hamburgu i Minhenu. Autorka je romana *Jedne noći, negde drugde*. Za svoj književni rad nagrađena je stipendijom berlinskog „Novog društva za književnost“, 2003. i stipendijom „Alfred Deblin“, 2014. godine.

Jurica Pavičić. Rođen je 1965. u Splitu. Diplomirao je istoriju i svetsku književnost na Sveučilištu u Zagrebu. Od 1990. trajno živi u Splitu i radi kao filmski kritičar i kolumnista različitih novina. Objavio je više knjiga proze i eseja. Po njegovom romanu *Ovce od gipsa*, režiser Vinko Brešan je snimio film *Svjedoci*, koji je nagrađen ekumenskom nagradom na Berlinskom filmskom festivalu 2004.

Mikola Rjabčuk (Микола Юрійович Рябчук). Naučni saradnik na Institutu za političke i nacionalne studije Nacionalne akademije nauka Ukrajine i predsednik ukrajinskog PEN centra. Njegovo akademsko polje rada uključuje probleme civilnog društva, izgradnju države/nacije, nacionalizam i postkomunističku transformaciju u postsovjetskim državama.

Žoj Sorman (Joy Sorman). Rođena je 1973. u Parizu. Filozofkinja po obrazovanju. Debitovala je 2005. godine romanom *Boys, Boys, Boys* u izdanju Galimara. Nakon toga je objavila više prozних i esejističkih knjiga. Saradnica je različitih elektronskih medija u Francuskoj.

Anton Šehovcov (Антон Шеховцов). Rođen je 1978. u Sevastopolju. Doktorand je na Univerzitetском koledžu u Londonu i urednik edicije „Istraživanja ekstremne desnice“ izdavačke kuće *Ibidem-Verlag*. Objavio je više publikacija o ekstremnoj desnici u Ukrajini.

Adam Tirlvel (Adam Thirlwell). Rođen je 1978. Studirao je anglistiku na Oksfordu. Danas živi kao profesionalni pisac u Londonu.

Redovno piše za *Guardian*, *New York Review of Books* i *Le Monde*. Objavio je više knjiga.

Katarina Tivald (Katharina Tiwald). Rođena je 1979. u Bečkom Nojštatu. Studirala je slavistiku u Beču, Sankt Peterburgu i Glazgovu. Objavljuje od 2005. Piše prozu i dramu.

Kamil de Toledo (Camille de Toledo). Rođen 1976. Francuski pisac i umetnik. Objavio je više eksperimentalnih romana i eseja. Godine 2008. osnovao je Evropsko društvo pisaca (www.seua.org).

Sreten Ugričić. Rođen je u Jugoslaviji. Objavio je deset knjiga: romane, eseje i teorijske tekstove. Bio je direktor Narodne biblioteke Srbije od 2001. do 2012, kada ga je ministar unutrašnjih poslova Srbije, pod optužbom za terorizam, smenio na fiktivnoj telefonskoj sednici Vlade. Ugričić je tada napustio Srbiju i danas živi i radi na relaciji Austrija, SAD, Švajcarska.

Sesil Vajsbrot (Cécile Wajsbrot). Rođena je u Parizu 1954. Studirala je romanistiku i komparativistiku. Prevodi sa engleskog. Radi kao profesorka francuskog, urednica i književna kritičarka. Objavila je više knjiga proze.

Karolina Vigura (Karolina Wigura). Rođena je 1980. u Varšavi. Diplomirala je sociologiju i politikologiju na Univerzitetu u Varšavi, kao i na Univerzitetu Ludvig Maksimilijan u Minhenu. Objavila je više knjiga. Radi kao urednica političke rubrike u poljskom magazinu *Kulutra Liberalna*.

Goran Vojnović. Rođen 1980. u Ljubljani. Slovenački pisac, kolumnista, režiser i scenarista. Diplomirao je na Akademiji za pozorište, radio, film i televiziju u Ljubljani. U svojim delima se uglavnom bavi problematikom uključivanja doseljenika sa juga u slovenačko društvo. Njegovi najznačajniji romani su *Južnjaci, marš!* i *Jugoslavija, moja dežela*. Dobitnik je Prešernove i Kresnikove nagrade za književnost.

RK LINKS

Vojvode Stepe 407J
11 000 Beograd
E-mail: links.komuna@gmail.com

MOSTART d.o.o.

Zmaj Jovina 17
Zemun
E-mail: mostart@eunet.rs

Edicija Internacionala

Knjiga 3

Za izdavača

Svetlana Gavrilović, Dragan Stojković

Urednik

Saša Ilić

Prevod s francuskog

Suzana Bojović, Slavica Miletić,
Milica Rašić

Redaktura prevoda s francuskog

Ivan Milenković

Prevod s nemačkog

Jelena Kostić Tomović, Tijana Tropin

Prevod s engleskog

Tijana Tropin

Prevod sa slovenačkog

Biljana Žikić

Lektura i korektura

Dragana Peruničić

Grafičko oblikovanje

Metaklinika

Štampa

Standard 2

Tiraž

500

CIP zapis je dostupan u elektronskom
katalogu Narodne biblioteke Srbije:
COBISS.SR-ID 219456012

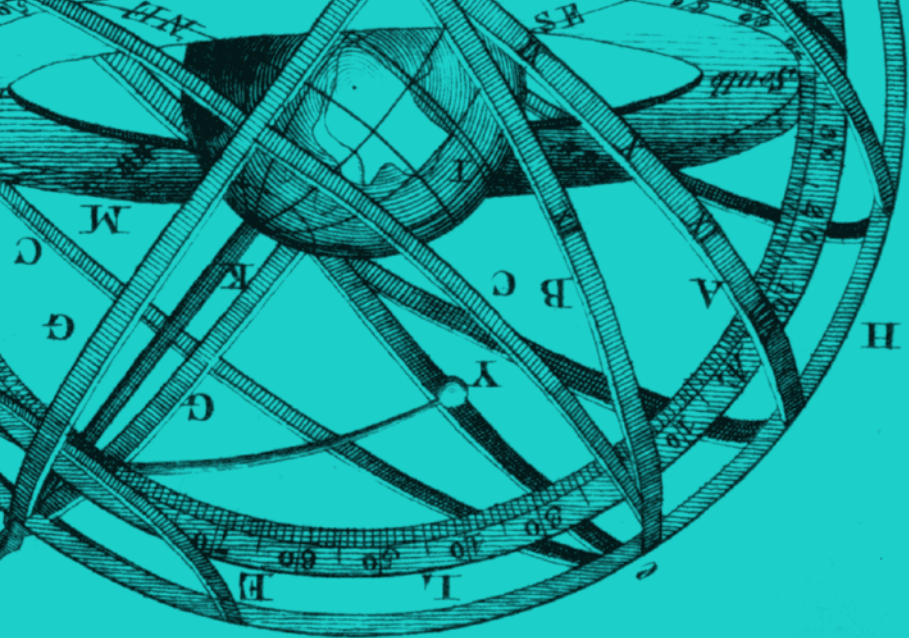
ISBN 978-86-84149-92-5 (M)

Izdavanje ove knjige podržali su:

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
SRBIJA, CRNA GORA, KOSOVO

Allianz
Kulturstiftung

Stavovi izraženi u ovoj knjizi stavovi su autora i ne moraju da odražavaju stav Fondacije Hajnrh Bel.

Svedoci smo oružanih sukoba u Ukrajini, svedoci umiranja u izbegličkim čamcima na Sredozemnom moru, antimigrantskog raspoloženja u čitavoj Evropi, proganjanja Roma u pojedinim evropskim zemljama (bez obzira na to da li su članice EU ili nisu), sve većih briga zbog nezaposlenosti mladih na jugu Evrope. U evropskim gradovima paralelno su u porastu islamofobija i islamski fundamentalizam, dok su se evropska društva, izgrađena u poslednjih sedamdeset godina na istorijskom porazu nemačkog nacionalsocijalizma i italijanskog fašizma, kao i svih ostalih kolaboracionih snaga, pokazala kao sve bespomoćnija naočigled tih totalitarnih i agresivnih fenomena.

Stoga smo pozvali autorke i autore iz različitih delova našeg kontinenta s molbom da nam napišu kako vide poslednjih sedamdeset godina, kao i sadašnjost Evrope. Naše pitanje upućeno Istoku odnosilo na pojam „antifašizma“ i njegovo današnje značenje. Pitanje upućeno Zapadu odnosilo se na viziju Evrope s one strane birokratije.

Alida Bremer & Saša Ilić

ISBN 978-86-84149-92-5

9

788684

149925